

Wilkoszewski, Aleksander

Komisje Porządkowe Koronne za powstania Kościuszkowskiego

Przegląd Historyczny 28/2, 219-286

1929

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

KOMISJE PORZĄDKOWE KORONNE ZA POWSTANIA KOŚCIUSZKOWSKIEGO¹⁾

Akt powstania mieszkańców województwa krakowskiego w punkcie 6-ym stanowił komisję porządkową, którą należało zawiązywać w województwach, ziemiach i powiatach wolnych od nieprzyjaciela. Komisja miała być jedynym narzędziem wykonawczym Naczelnika siły zbrojnej narodowej i Rady Najwyższej i dopełniać wszelkich ich rozkazów i rozporządzeń, określonych w akcie powstania. Zadaniem inicjatorów powstania, wobec tego, że insurekcja kościuszkowska była ruchem przede wszystkim wojskowym, było wciągnięcie szerokich mas ludności Rzeczypospolitej do pracy na rzecz powstania. W ten sposób cały kraj pokryje się później siecią instytucyj powstańczych.

Rola i znaczenie komisyj w insurekcji przedstawiane były dotychczas przez historyków ubocznie, czy to jak u K o r z o n a w *Kościuszcze* (Kraków 1894) i w *Wewnętrznych dziejach Polski za Stanisława Augusta* (Warszawa 1898). O komisjach wspomina również, przynosząc kilka nowych szczegółów, Bartoszewicz w *Insurekcji Kościuszkowskiej* (Wiedeń 1909). Największego opracowania doczekała się Komisja Krakowska, której rola na tle Krakowa w pierwszych dwóch miesiącach powstania, omówiona została przez Tadeusza Kupczyńskiego w dziele p. t. *Kraków podczas powstania kościuszkowskiego* (Kraków 1912). Przyczynki do dziejów powstania i zawiązywania komisyj w Wielkopolsce daje Adam Skałkowski w *Dąbrowskim* (Warszawa 1904). Ostatnia jego publikacja *Z dziejów insurekcji 1794 roku* (Warszawa 1926), w związku z rozpatrywaniem zagadnieniem daje obraz obrony frontu nadnarwiańskiego. W. Tokarz w pracy p. t. *Warszawa za rządów Rady Zastępczej Tymczasowej* (Biblioteka Warszawska 1911 T. IV) porusza politykę Rady Zastępczej także i w sto-

¹⁾ Znaczenie użytych skrótów:

A. G. = Archiwum Główne w Warszawie.

Bibl. Kras. = Biblioteka Krasieńskich w Warszawie.

A. Cz. = Archiwum Czartoryskich w Krakowie.

A. P. K. = Akty powstania Kościuszki.

B. W. = Biblioteka Warszawska.

sunku do komisji. W *Marszu Madalińskiego* (Warszawa 1926) daje nowe przedstawienie ugrupowania wojsk polskich i nosyjskich przed wybuchem insurekcji.

Źródła pamiętnikarskie są szczupłe i przeważnie ubocznie traktują sprawę komisji. Bezpośrednim świadkiem zawiązania Komisji Krakowskiej był Lichocki Filip, ówczesny prezydent Krakowa. „Pamiętnik“ jego (*Pamiętniki z XVIII wieku* wyd. Żupańskiego, Poznań 1867 T. II) przynosi kilka szczegółów, które się dadzą zużytkować po sprawdzeniu z innymi źródłami. Obraz życia Komisji Chełmskiej pozostawił w swych wspomnieniach Ważyński, biskup chełmski w „Diarjusz” (Przegląd Archeologiczny Lwów 1882—1883). O Komisji Lubelskiej wspomina Kajetan Koźmian, był nawet jakiś czas sekretarzem Komisji, (*Pamiętniki* Poznań 1858, T. I), ale wspomnienia pisał w późnej starości. Nastroje społeczeństwa krakowskiego i lubelskiego osądza bardzo nieprzychylnie Zajacek (*Pamiętniki z XVIII wieku* T. II). Pewną charakterystykę Komisji przynosi Wojda w „Rewolucji polskiej“ (*Pamiętniki z XVIII w.* T. VIII). Informacje dają również *Wspomnienia z przeszłości* Stanisława Wodzickiego (Kraków 1873) i *Pamiętniki* Wybickiego, pełnomocnika rządowego, jak również Linowskiego *Kollataj w rewolucji kościuszkowskiej* (Leszno 1846) i Starzyńskiego *Michała Kartki z pamiętnika* (Biblioteka Warszawska 1911 T. IV).

Najistotniejszym bogatym materiałem były akta komisji, zawierające protokoły posiedzeń, rezolucje i t. p., ale te do nas nie doszły, rozproszone bowiem w zawierusze wojennej zaginęły. Fragmenty, które przechowały się w rękopisach Biblioteki Krasieńskich (Rkp Nr. 4084), zawierają materiały do dziejów instrukcji w województwie sandomierskiem i lubelskiem (*Akta województwa sandomierskiego i powiatu radomskiego w czasie powstania narodowego zaszle, Akta związku obywatelów mieszkańców województwa lubelskiego w czasie powstania narodowego zaszle*). Protokoły czynności Komisji Drohickej i Bielskiej, znajdują się w rękopisach Akademji Umiejętności (Rkp Nr. 190). Garść szczegółów, dotyczących Komisji Krakowskiej i ziemi chełmskiej znalazła się w rękopisach Biblioteki Czartoryskich (Rkp Nr. 831). Archiwum Akt Dawnych miasta Krakowa posiada protokoły Magistratu krakowskiego o zawiązaniu Komisji Krakowskiej, jak również, znajdujący się w tem archiwum fascykuł „Rewolucja 1794“, zawiera luźne akty i druki, przeważnie rozporządzenia Komisji Krakowskiej i Kościuszki.

Praca niniejsza oparta jest głównie na materiałach do rewolucji kościuszkowskiej, rewindykowanych z Rosji, a znajdujących się w Archiwum Głównem w Warszawie.

Z nich najważniejsze są raporty komisyj porządkowych do Rady Zastępczej i Rady Najwyższej Narodowej; raporty generałów ziemiańskich: Potockiego, Zielińskiego, Karwowskiego i innych; raporty pełnomocników rządowych: Popiela, Bądryńskiego, Horaina, Krzuckiego, Tomaszewskiego i wielu innych; raporty komisarzy Wydziału Żywności Rady Najwyższej. Poważny dział stanowi korespondencja Kościuszki z Radą Zastępczą i Najwyższą, i komisjami porządkowymi i wiele innych.

Składową część tego działu aktów stanowią protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej, wydane przez Askenazego i Dzwonkowskiego (Kraków 1918, 1-2 tomy). Z dawnych publikacji źródłowych wymienić należy *Zbiór wszystkich pism urzędowych od zapisania aktu powstania narodowego w Krakowie i innych do niego ściągających się. Dzieło służące do napisania historii powstania narodowego.* (Kraków 1794), i *Nabiela Tadeusz Kościuszko jego odezwy i raporta.* (Przedruk Kraków 1918). *Listy Kościuszki do generała Mokronowskiego i innych osób*, wydane przez Siemieńskiego (Lwów 1877) i korespondencja prezydenta Zakrzewskiego i Kościuszki (Dzwonkowski *Przyjaciel ludzkości.* Warszawa wiosna 1794 roku. Listy prezydenta Zakrzewskiego do Kościuszki. Warszawa 1912). Źródła dopełnia współczesna prasa. Przedewszystkiem *Gazeta Wolna Warszawska*, organ Rady Zastępczej Tymczasowej i *Gazeta Rządowa* (wychodząca od 1 lipca), organ Rady Najwyższej Narodowej. Relacje z kraju o wypadkach pomieszczał *Dziennik Patrijotyczny Polityków*, wychodzący we Lwowie. Dotychczasowe opracowania przedstawiły formowanie się niektórych komisyj. Z prac komisyj podawały przeważnie ich prace dla wojska.

Zadaniem niniejszej pracy będzie przedstawienie tworzenia się komisyj na terytorjum Korony, organizacji, prac, jakie wykonały na rzecz insurekcji, stosunku do Kościuszki, Rady Najwyższej i Zastępczej oraz roli, jaką odegrały w powstaniu.

I. ORGANIZOWANIE.

Kraków, po ogłoszeniu w dniu 24 marca 1794 roku aktu powstania, stał się ośrodkiem insurekcji, gdzie zaczęły się wstępne prace insurekcyjne. Kościuszko wysłał w różne strony kraju wiele osób. przypuszczalnie z wiadomością o zaczęciu powstania¹⁾.

¹⁾ Korzon T. *Kościuszko.* Kraków 1894, 289 sq. Kupczyński *Kraków w powstaniu Kościuszkowskim.* Kraków 1912, 77 in. Bartoszewicz K. *Dzieje insurekcji*, 148 sq.

Dwudziestego piątego marca zwołani zostali do Szarej Kamienicy w Rynku, stanowiącej własność członka Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Krakowskiej, Franciszka Żeleńskiego, wybitniejsi obywatele miejscy i Magistrat. Kościuszkowi za radą zebranych ułożył z Linowskim listę członków Komisji Porządkowej¹⁾.

Po mszy w kościele Marjackim odbyło się uroczyste posiedzenie na Ratuszu, gdzie Aleksander Linowski odczytał akt ustanowienia Komisji Porządkowej, a wybrani komisarze złożyli natychmiast przysięgę na wierność Narodowi i Naczelnikowi i objęli niezwłocznie swe obowiązki, urzędując w kamienicy „pod Wagą“, stojącą obok kościoła Św. Wojciecha. Pracę swoją rozpoczęła komisja pod prezydencją Stefana Dembowskiego, kasztelana czechowskiego²⁾.

Program zajęć dla komisji określił Kościuszkowi w instrukcji, wydanej 25 marca, dotyczącej spraw wojskowych, zaopatrzenia wojska, skarbu. Nakoniec zalecała instrukcja polecić duchowieństwu, aby odczytało z ambon akt powstania i zagrzewało lud do obrony³⁾.

Z pracą organizacyjną Komisji w Krakowie rozchodziły się rozporządzenia Kościuszki i Komisji po całym województwie. Duchowni otrzymali nakaz ogłaszania z ambon powstania i zachęcania ludu do czynnego w walce udziału. Wysłannicy rozchodzili się po województwie, aby przeprowadzić wszędzie formalne przystąpienie do powstania⁴⁾.

Równocześnie czynione były usiłowania do poruszenia sandomierskiego. Kiedy nie chciał się podjąć tej misji Stadnicki z Łaganowa, udał się tam z rozkazu Naczelnika Jan Dembiński, były podporucznik garnizonu częstochowskiego, mianowany teraz kapitanem milicji. Wziął ze sobą akt krakowski, uchwały i proklamacje wraz z patentami na generał-majorów dla Stanisława Wodzickiego i Siemińskiego.

W liście pisany z Krakowa do Wodzickiego, polecał Kościuszkowi ogłoszenie w Sandomierzu aktu powstania i utworzenie komisji porządkowej; nadmieniał Naczelnik, że pisał do wojewody sandomierskiego, do podkomorzego, do chorążego Kochanowskiego i opata

¹⁾ Kopia listu pewnego pisanego z Krakowa 26 marca. „Komisja Porządkowa czyli raczej Cywilno-Wojskowa wczoraj się zaczęła. Sam Kościuszkowi jurysdykcję ufundował i akt onej zapisał“. A. G. v. 323, karta 21. Numery voluminów podaję według Riabinina *Archiw Czarstwa Polskiego*, Moskwa 1914.

²⁾ Pączowski, Opis insurekcji województwa krakowskiego. Protokóły sesji Magistratu pod datą 16 kwietnia 1794. *Lichocki Pamiętnik*, st. 14—15.

³⁾ Zlecenie pierwsze Naczelnika do Komisji Porządkowej Krakowskiej z 25 marca 1794 r. w rkp. Muz. Czartoryskich, Nr. 831, karta 527—528.

⁴⁾ Kupczyński, l. c., st. 99.

Jędrzejowskiego, z którym miał się zająć Wodzicki pośpiesznym zorganizowaniem województwa ¹⁾).

Wodzicki nie od razu wybrał się w sandomierskie. Odpisał Kościuszce, że list go nie doszedł na czas; zgłosił się dopiero, kiedy doszły go wieści, że dobra osób nie biorących udziału w powstaniu mają być konfiskowane ²⁾).

Nie pomógł nic wyjazd 7 i 8 kwietnia „wielu obywateli“ w sandomierskie „dla zrobienia związku“ i uzbrojenia chłopów ³⁾), co było przyczyną koncentracji wojsk pruskich i rosyjskich po Racławicach, zdążających do osaczenia armji polskiej, przecięcia jej komunikacji z Warszawą i resztą kraju. Generał Apraksyn trzymał w szachu ludność województwa sandomierskiego, odgradzając ją od Kościuszki.

Niewiele pomogła odezwa Naczelnika do Sandomierskiego z 17 kwietnia z obozu pod Bosutowem, pełna wyrzutów i zachęty do powstania ⁴⁾).

Dwudziestego czwartego kwietnia Kościuszko zwinął obóz w Bosutowie i z częścią armji skierował się wzdłuż Wisły do Igołomji; inna część zwróciła się na północ ku Żarkom.

Około 22 kwietnia odbył się w Dzikowie zjazd Sandomierzan dla ułożenia aktu powstania ⁵⁾), a pod zasłoną zbliżającej się armji powstańczej przystąpili Sandomierzanie do powstania. Trzydziestego kwietnia w Nowym Korczynie, ustanawiali komisję porządkową z Joachimem Tarnowskim na czele ⁶⁾).

Niezależnie od Sandomierzan, którzy uchwalili „jedną generalną“ komisję dla całego województwa, wskutek obecności wojska rosyjskiego, które w dniu 7 maja stało między Staszowem a Opatowem, w powiecie radomskim wszczął się już na kilka dni przedtem ruch. Wysłano Świdzińskiego i Kamienieckiego do generała Grochowskiego o pomoc wojskową. Organizatorzy nie wiedzieli, ilu mają obrać komisarzów, jak zorganizować komisję porządkową ⁷⁾).

¹⁾ Kościuszko do Stanisława Wodzickiego. Siemieński, *Listy Kościuszki*. Lwów 1877, 133.

²⁾ Wodzicki St., *Wspomnienia z przeszłości*. Kraków 1873, 344—78.

³⁾ Korzon, l. c., str. 313.

⁴⁾ Nabelak Z., *Tadeusz Kościuszko, jego odeszwy i raporta*. Kraków 1918. Kościuszko do Sandomierzanów, 104—106.

⁵⁾ Kupczyński, l. c., str. 149.

⁶⁾ Akt powstania Województwa Sandomierskiego, Rkp. Biblioteki Kraśińskich, Nr. 4084, str. 233. Akta Województwa Sandomierskiego i powiatu radomskiego, w czasie powstania narodowego zasze.

⁷⁾ Stadnicki, obywatel radomski do Rady Zastępczej Tymczasowej w imieniu obywateli o zjeździe szlachty do Radomia. Archiwum Główne. Akta powstania Kościuszki, v. 253, karta 65—66.

Okrażeni ze wszystkich stron Radomianie przez wojska rosyjskie zjechali się 10 maja do Radomia w ilości około 431 osób z pośród ziemian i municypalności miast wojewódzkich. Na zjeździe zapadła uchwała „na wzór województwa krakowskiego i Księstwa Mazowieckiego w celu uzbrajania się i dalszego ojczyzny i swego zabezpieczenia, wybrania komisji porządkowej...“. Po przeczytaniu akcesu miasta Hły, które już 5 maja ogłosiło akces, oraz odezw od członków, utworzonej w Warszawie 19 kwietnia Rady Zastępczej Tymczasowej, pisanych do mieszkańców województwa sandomierskiego, wybrano do komisji porządkowej tak obecnych na zjeździe, jak nieobecnych mieszkańców wszystkich powiatów województwa, t. j. radomskiego z ziemią stężycką, sandomierskiego, opoczyńskiego i wiślickiego¹⁾.

W tem samym województwie utworzyła się 7 maja komisja ziemi stężyckiej w Stężycy, po oddaleniu się wojska rosyjskiego z miasta i okolic i wejścia wojska polskiego. O utworzeniu komisji uwiadomiony został Kościuszkowski, a akt powstania w pełnem brzmieniu przesłany Radzie Zastępczej Tymczasowej²⁾.

Sandomierzanom przeciwstawiał Kościuszkowski w swej odezwie ziemię chełmińską, w której znacznie prędzej wszczął się ruch insurekcyjny. Złożyły się na to sprzyjające okoliczności, dzięki poruszeniu się dywizji wielkopolskiej, w której do 3 kwietnia panował zupełny spokój. Gdy zaś dowództwo po Miączyńskim objął generał Raszyński, sympatyzujący z powstaniem, oddziały dywizji poczęły oświadczać się za insurekcją.

Trzeciego kwietnia pułk 8 piechoty, szefostwa Miączyńskiego, stojący przy sztabie dywizji w Łącznie zebrał się przed kwaterą swego dowódcy pułkownika Zawiszy, zabrał kasę oraz chorągiew i ruszył w stronę Chełma, za nim poszedł generał Raszyński. Nazajutrz po otrzymaniu wiadomości o odmarszu 8-go pułku podpułkownik Jan Grochowski zebrał w Praczewie swoje dwie kompanje i ruszył z nimi do Chełma, wypowiedziawszy posłuszeństwo swemu dowódcy pułkownikowi Kurojuszowi.³⁾ Do Chełma przyszedł również regiment VII pod komendą Deischa, z Radynia V pułk lekkiej jazdy Kamięń-

¹⁾ Akces Radomianów w którym się znajduje akces miasta Hły. Rkp Biblioteki Krasieńskich Nr. 4084 str. 234—236. Gazeta Wolna Warszawska Nr. 9 str. 127.

²⁾ Zawiadomienie Rady Zastępczej Tymczasowej w odezwie A. G. v. 241 karta 206. Odezwa stężyczanów do Naczelnika cyt. Rkp Bibl. Krasieńskich str. 233. Zapisanie aktu powstania ziemi stężyckiej do ksiąg ziemiańskich B. G. v. 241 karta 207—211.

³⁾ Tokarz W. *Marsz Madalińskiego*. Warszawa 1926, str. 62—63.

skiego. Zgromadzone wojsko wezwało na dowódcę Jana Grochowskiego, mimo obecności 4 generałów.¹⁾

Za sprawą Grochowskiego zjechali się obywatele chełmscy w cerkwi bazylijskiej pod przewodnictwem biskupa unickiego, Ważyńskiego²⁾. Osobnego aktu nie spisywali, ale pod przytoczonym aktem z 24 marca podpisali: „W wyż wyrażonej akt powstania Narodu Polskiego przez województwo sporządzony i ogłoszony we wszystkich szczegółach przyjmując, obywatele wolni województwa Ruskiego ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego podpisują. Datum w Mieście Stołecznem Ziemi Chełmskiej, Chełmie w kościele JJXX. Bazylianów dnia szóstego miesiąca kwietnia 1794 roku“. Akt podpisali również gen. Raszyński i ppłk. Jan Grochowski³⁾. Komisja rozpoczęła swoje czynności dopiero 16 kwietnia⁴⁾.

Marsz Kościuszki w Sandomierskie przyczynił się do zorganizowania województwa, zachodziła jednak konieczność wejścia w bezpośredni kontakt z generałem Grochowskim i z województwem lubelskim, które zaczęło się organizować: marsz w kierunku lubelskiego ułatwiał komunikację z Warszawą i Litwą.

Już po Raclawicach wysłał Kościuszko do Lubelskiego gońca z wieścią o zwycięstwie, a w przeddzień opuszczenia Bosutowa skierował tamże ks. Sapiechę, dla porozumienia się, co do działania⁵⁾.

Tego ostatniego widzimy 30 kwietnia w Lublinie przemawiającego i zachęcającego licznie zgromadzonych obywateli do powstania.

Lublinianie „zagrzeni gorliwością innych województw, a szczególnie krakowskiego“ łączyli się do powstania. Komisja złożona z kilkunastu osób, rozpoczęła urzędowanie pod prezydencją Tomasza Dłuskiego, podkomorzego lubelskiego⁶⁾.

¹⁾ Cztienia 1866, IV, str. 204. Zajączek, *Pamiętnik*, wydanie Żupańskiego, str. 112.

²⁾ Grochowski do Rady Zastępczej Tymczasowej z obozu pod Piaskami 1 maja 1794 r. W ziemi chełmskiej i powiecie krasnostawskim zrobiłem związek i porządkowe ustanowiłem komisje, pomaszerowałem z kolumną pod Włodzimierz. A. G. v. 253 karta 55.

³⁾ Doniesienie Komisji Krakowskiej o akcesie innych województw. Zbiór wszystkich pism urzędowych od zapisania aktu powstania narodowego w Krakowie i innych do niego ściągających się, dzieło służące do napisania historii powstania narodowego. Kraków 1794, str. 114—117.

⁴⁾ *Diarjusz Ważyńskiego*. Przeg. arch. Lwów 1882, str. 31.

⁵⁾ Kupczyński, l. c., str. 84—85. Bartoszewicz, l. c., str. 180.

⁶⁾ Akt związku obywateli mieszkańców województwa lubelskiego. Rkp. Bibl. Krasieńskich, Nr. 4084, str. 250. Akta Związku obywateli mieszkańców województwa lubelskiego, w czasie powstania narodowego zasła. Generałmajor Grochowski do Rady Zastępczej 1 maja... „Dziś odebrałem od obywatela Księcia Kazimierza Sapiehy z Lublina, (który tam związek zro-

W przeddzień w Łukowie ziemia łukowska pod przewodnictwem Piotra Potockiego „idąc za przykładem innych ziem“ przystąpiła do aktu krakowskiego. Ustanowiona komisja porządkowa wystawiła milicję swej ziemi, ze względu na niebezpieczeństwo nieprzyjaciela ¹⁾).

Ruchowi w lubelskiem sprzyjały wieści, przychodzące z Warszawy i Księstwa Mazowieckiego. Walka w Warszawie zaczęta 17 kwietnia z załogą rosyjską, zakończyła się klęską Rosjan. Inspiratorzy ruchu nie zdołali zaprowadzić nad sytuacją, wzamian poczęły się organizować żywiły mieszczańskie. Do tymczasowego kierownictwa w Warszawie i Księstwa Mazowieckiego wybrano Radę Zastępczą Tymczasową, złożoną z ludzi umiarkowanych poglądów, — przedstawicieli zamożnego mieszczaństwa i liberalizującej szlachty ²⁾).

Jedną z pierwszych czynności Rady było zorganizowanie Komisji Porządkowej Księstwa Mazowieckiego, której głównym celem miało być opatrzenie potrzeb wojska, pomnożenie siły zbrojnej i zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańców stolicy ³⁾).

O ile ruch powstańczy w województwach południowych odbywał się przynajmniej częściowo w kontakcie z Kościuszką, insurekcja warszawska była odosobniona. Pierwszy raport wysłano Kościuszcze 21 kwietnia o godzinie 10 rano przez trzech kurjerów, którzy ruszyli prawym brzegiem Wisły na Galicję, drugi 24 kwietnia przez dwóch Michała Sokolnickiego, podpułkownika inżynierji litewskiej i Leopolda Sierpińskiego ⁴⁾). Do Kościuszki pierwszy dotarł Ojrzanowski ⁵⁾). W powrotnej drodze wyprzedził go Sokolnicki, który przybył 1 maja. Jeździli później i inni, jednak do połowy maja podróż taka trwała co najmniej dziesięć dni i rozporządzenia Naczelnika przychodziły do Warszawy spóźnione ⁶⁾).

Tymczasem Rada Zastępcza zaczęła czuwać nad rozwojem powstania w Księstwie. Chodziło o to, aby ziemię trzymały się ściśle postanowień krakowskich co do rekruta, uzbrojeń, wyboru osób do komisji porządkowych.

bił) doniesienie, że nieprzyjaciel w stężyckiem rabuje i wielkie obywatelom czyni gwałty“. A. G. v. 253, karta 55. K o Ź m i a n K. *Pamiętnik*. Poznań 1858, str. 228.

¹⁾ Doniesienia Komisji łukowskiej do Rady Zastępczej z Łukowa 29 kwietnia. A. G. v. 253, karta 46.

²⁾ A. P. K. t. I, str. 3—4.

³⁾ Tamże str. 10.

⁴⁾ T o k a r z W. *Warszawa za rządów Rady Zastępczej Tymczasowej*. B. W. 1911, IV, str. 211. S o k o l n i c k i M. *Generał Michał Sokolnicki*, Warszawa 1912, str. 34.

⁵⁾ Kościuszek do Rady Zastępczej z obozu pod Brzeskiem 27 kwietnia. A. G. v. 270, karta 3.

⁶⁾ T o k a r z, l. c.

Ponieważ Komisja Księstwa Mazowieckiego nie mogła wydołać zadaniu, ze względu na obszar, jaki obejmowała, uchwałą 30 kwietnia ustanowiła Rada w każdej ziemi Księstwa, t. j. czerskiej, wiskiej, wyszogrodzkiej, zakroczymskiej, ciechanowskiej, łomżyńskiej, różańskiej, liwskiej, nurskiej i warszawskiej tymczasowo „deputację komisyjną porządkową“, wyznaczając do niej na komisarzy mieszkańców poszczególnych ziem. Komisarze ci mieli się zebrać w miejscu przez siebie wybranem i porozumiewać z komisją Porządkową Księstwa Mazowieckiego. Rada obowiązywała komisarzy do ogłoszenia Aktu powstania stosownie do (krakowskiego¹⁾).

Powstanie po zwycięstwie racławickiem szerzyło się szybko, do Rady napływały akcesy ziem i powiatów. Najbliżej Warszawy organizowała się ziemia czerska i powiat garwoliński. Niedobitki wojska rosyjskiego snuły się w pobliżu Warszawy, paląc i rabując. W końcu kwietnia Rada wydała polecenie Karolowi Wodzińskiemu, staroście nurskiemu, marszu z wojskiem do ziemi czerskiej przeciwko nieprzyjacielowi.

Z polecenia jego w dniu 1 maja zeszli się do ratusza w Warce urzędnicy i obywatele ziemi czerskiej oraz magistrat i mieszkańcy Warki, czyniąc akces do powstania, wybór osób do komisji pozostawili uznaniu naczelnej władzy²⁾.

Ziemia czerska składa się z czterech powiatów: górskiego, wareskiego, grójeckiego i garwolińskiego. Zdzitowiecki, prezes komisji cywilno-wojskowej złożył Radzie Zastępczej memoriał z żądaniem utworzenia komisji dla powiatu garwolińskiego. Rada odpowiadając na żądanie, polecała Zdzitowieckiemu powrócić do powiatu, Komisję porządkową zwołać i Akt powstania ogłosić³⁾.

Pierwszego maja Komisja Cywilno-Wojskowa ziemi czerskiej powiatu garwolińskiego uczyniła Radzie Zastępczej raport, że Komisja porządkowa w obecności mieszkańców powiatu garwolińskiego zwołana została, akt w Krakowie uformowany, ogłoszony i wielu podpisami stwierdzony został, komisja zachęcała mieszkańców do składania ofiar oraz do dostarczenia wolontariuszów⁴⁾.

Wybicki, członek Rady w imieniu obywateli powiatu garwolińskiego wniósł na posiedzenie Rady 8 maja prośbę, aby powiat miał

¹⁾ A. P. K., t. I, str. 83—87.

²⁾ Raporta Karola Wodzińskiego, starosty sądowego, ziemi nurskiej i Józefa Komirrowskiego, cześnika inowrocławskiego od Rady Zastępczej do wojska wykomenderowanego uczynionej w ziemi czerskiej. A. G. 253, karta 59—62.

³⁾ A. P. K., t. I, str. 69—70.

⁴⁾ Raport Kazimierza Zdzitowieckiego, prezesa komisji cywilno-wojskowej, ziemi czerskiej, powiatu garwolińskiego. A. G. v. 241, karta 146.

osobną dla siebie komisję. Żądanie Rada uznała za celowe i wyznaczyła Deputację Komisijną dla powiatu, mianując do niej komisarzy z poleceniem, aby Komisja odbywała czynności swe na wzór innych komisyj w ziemiach ustanowionych.¹⁾

Deputacja Komisyjna Ziemi Warszawskiej, wyznaczona rezolucją Rady 30 kwietnia, sesje swoje rozpoczęła w dniu 6 maja na Zamku w lokalu sądów ziemiańskich.²⁾

Powstanie w innych ziemiach Księstwa Mazowieckiego napotykało na trudności z powodu obsadzenia go przez wojska pruskie, które w początkach insurekcji stały na prawym brzegu Narwi poniżej jej ujścia nad Wisłą. Od Wyszogrodu do Zegrza stał generał Wolcky, Wildau od Serocka do Rożan poprzez Maków, Günther od Wielunia do spławu Biedrzy i wzdłuż tejże do Grajewa. Na granicy Litwy stał korpus Brünneck'a.³⁾

Kordon ten oddzielał ziemię liwską, nurską, rożańską i łomżyńską od Warszawy, uniemożliwiając przystąpienie narazie do powstania.

W Warszawie rozumiano, że ludności trzeba dać pomoc orężną, aby ośmielić ją do wystąpienia. Dwudziestego drugiego kwietnia do Jabłonny i Nowego Dworu wysłany został Ksawery Wojciechowski z 150 ludźmi piątego pułku jazdy lekkiej „dla szukania nieprzyjaciela“.

Większa rola przypadła Walentemu Nałęcz-Kwaśniewskiemu, dzięki którego operacjom organizowano północno-wschodnią część Księstwa Mazowieckiego, przedewszystkiem ziemię łomżyńską.

Już 26 kwietnia na zgromadzeniu w Ostrowiu obrani zostali na komendantów Norbert i Jan Zielińscy, czynni oddawna w tych stronach na rzecz insurekcji.⁴⁾

Szczególnie około powstania zaczęli się krzątać mieszkańcy Ostrołęki, ośmieliła ich wiadomość o oswobodzeniu Warszawy, przyzwano do pomocy Zielińskich. Dnia 3 maja na Ratuszu w Ostrołęce „obywatele ziemi Nurskiej, Łomżyńskiej i Rożańskiej i powiatów do nich należących, to jest wszelkiej kondycji, Religji i obrzędu nikogo nie wyłączając, węzłem nierozzerwalnym Jedności i Miłości złączeni, mając przed oczyma chwalebne Dzieło w Krakowie, pod dniem dwudziestym czwartym marca, roku bieżącego... na zgromadzeniu obywateli województwa krakowskiego... udziałane..., takowe dzieło za największy i jedyny cel powstania nieszczęśliwej Polski mając,“ zatwierdzili na komendantów Zielińskiego i Wosińskiego z warunkiem „aby tychże sił

¹⁾ A. P. K. T. I, str. 119—120.

²⁾ Doniesienie Deputacji Komisyjnej Warszawskiej Komisji Księstwa Mazowieckiego o rozpoczęciu czynności. A. G. v. 241, karta 200.

³⁾ Skałkowski Adam, *Z dziejów insurekcji*. Warszawa 1926, str. 37.

⁴⁾ Tokarz W., *Warszawa przed wybuchem powstania 17 kwietnia 1794 r.* Kraków 1911, str. 36—37, 141—142.

tymczasowo sobie powierzonych nie na ucisk obywatela, ale na odpieranie wojsk nieprzyjacielskich zażyli...“). Siódmego maja akt powstania zapisany został w księgach ziemiańskich powiatu łomżyńskiego w Łomży¹⁾.

Równocześnie Rada Zastępcza, celem przyspieszenia akcesu we wszystkich ziemiach Księstwa Mazowieckiego, ustanowienia komisyj i wyboru kandydatów na generałów ziemiańskich wysłała Augusta Karskiego do ziemi łomżyńskiej i rożańskiej i Świniarskiego do ziemi liwskiej.

Karski przybył do Ostrołęki 12 maja. Miasta strzegło kilkuset ochotników na czele z Zielińskimi i Wosińskim od Prusaków. Tutaj Karski wezwał mieszkańców ziemi łomżyńskiej do uczynienia akcesu, mimo, że akt 3 maja wspominał o tej ziemi. Wezwani uczynili akces 15 maja „dając przyczynę, że dawniej przed blisko stojącymi Prusakami nie byli sposobni, aż pod zasłoną ochotników Zielińskich i uzbrojenia się miasta Ostrołęki“. Tegoż dnia z polecenia Karskiego rozpoczęła się Komisja Porządkowa, bo wysłannik, „widząc to miasto tak gorliwe, tak uzbrojone osoby, do zasiadania Deputacji Komisyjnej zaprosił“²⁾.

W dniu przybycia Świniarskiego do Liwa (7 maja) utworzono akces i zorganizowano komisję. Na nadzwyczajnej sesji zdecydowane zostały najpilniejsze sprawy, jak ogłoszenie o akcesie ziemi, nakaz pospolitego ruszenia, wybór Ignacego Hryniewicza na generała ziemiańskiego³⁾.

Nie posiadamy aktu ziemi nurskiej, ale zorganizowanie komisji nastąpiło na początku maja, gdyż już dziesiątego na żądanie komisji Rada Zastępcza umieszcza w Komisji Księstwa Mazowieckiego Jana Zambrzyckiego, a skład Komisji Nurskiej powiększa przez dodanie 10 nowych komisarzy⁴⁾.

Na północno-wschodzie Księstwa nie zorganizowały się dotąd trzy ziemie, w których według uchwały Rady miały powstać komisje porządkowe, t. j. ziemia ciechanowska, rożańska i wiśka, wszystkie leżące na prawym brzegu Narwi. Komenda warszawska (Orłowski)

¹⁾ Skałkowski, l. c., str. 54. Wpisanie aktu powstania ziemi nurskiej, łomżyńskiej, rożańskiej do aktu kancelarji łomżyńskiej. A. G. v. 241, karta 192.

²⁾ A. P. K., t. I, str. 113—114. Raport Karskiego do Rady Zastępczej A. G. 253, karta 90. Zieliński Jan do Rady Zastępczej, tamże v. 252, karta 297—298. Skałkowski, l. c., str. 55. Korzon, *Wewnętrzne dzieje*. T. VI, str. 100.

³⁾ Wpisanie aktu powstania do aktu kancelarji ziemi liwskiej. A. G. v. 241, karta 181.

⁴⁾ A. P. K., t. I, str. 135.

zalecała Kwaśniewskiemu jedynie taktykę bierną i odporną. Plany Kwaśniewskiego przedarcia się przez kordon pruski, ostatni z 24 czerwca, nie zostały urzeczywistnione, zapewne wskutek rozkazów z Warszawy.

Wyzwolenie ziemi wiskiej nastąpiło wskutek działań wojennych na Podlasiu, generała ziemi bielskiej, Karwowskiego.

Komenda majora Rotzberga w sile 100 strzelców, 34 głów kawalerji, 1 kompanji regimentu XVIII, 200 pikinierów województwa podlaskiego, jednej armaty i pospolitego ruszenia powiatu zambrowskiego przeprowiła się nocą 27 czerwca do Wizny, gdzie obywatele uczynili akces do powstania. Wybór osób i organizację komisji porządkowej poruczyli obywatele Radzie Najwyższej Narodowej, ale „aby ziemia bez magistratury egzekucyjnej nie zostawała tymczasową Komisją porządkową sobie postanowili.“¹⁾

Do oswobodzenia ziemi wiskiej przyczyniło się między innymi i pospolite ruszenie ziemi bielskiej.

Andrzej Kazanowski, podpułkownik i Jan Stryjeński, szef gwardji konnej litewskiej raportują Radzie Zastępczej o wyznaczeniu Bielska, gdzie mogłoby się zgromadzić obywatelstwo i wojsko województwa podlaskiego, celem utworzenia akcesu, któryby był „stosowny do aktu krakowskiego i Księstwa Mazowieckiego“.²⁾

Ze sprawozdania członka Rady, Horaina i generała Gorzeńskiego, wysłanych 26 kwietnia na Litwę w celu wspierania powstania³⁾ wiadomo, że „ziemie województwa podlaskiego pełne są chęci i gorliwości wcielenia się w akt krakowski, lecz są zupełnie błędne i konieczne żądają mieć tak wsparcie od jakiego wojska, jako też wskazania osób, z którymi by się łączyć mogły“; pierwsze prace organizacyjne podjął gen. Karwowski, lecz odjechał, „zostawivszy wszystko bez dalszej organizacji.“⁴⁾

Wprawdzie w okolicy Bielska stał parotysięczny korpus ks. Sapiehy, ale ten wahał się, gdzie maszerować. Ostatecznie ziemia bielska

¹⁾ Raport gen.-majora Karwowskiego do Rady Najwyższej z obozu pod Wizną 1 lipca A. G. v. 252 karta 304.

Akt powstania w Księstwie Mazowieckiem ziemi wiskiej A. G. v. 252 karta 305.

Raport Komisji Wiskiej A. G. v. 247 karta 253.

Gazeta Wolna Warszawska str. 38—39.

Skalkowski, 1. c., str. 78—80.

²⁾ A. P. K. t. I. str. 50.

Andrzej Kazanowski i Jan Stryjeński do rady Zastępczej 24 kwietnia A. G. v. 253 karta 49.

³⁾ A. P. K. 1. c. str. 54—55.

⁴⁾ Horain i Gorzeński do Rady Zastępczej 28 kwietnia. Tamże karta 53.

zgłosiła swój akces pierwszego maja, gdy obóz księcia zbliżył się do Bielska. Tegoż dnia ustanowiona komisja porządkowa zajęła się zapatrywaniem wojska w żywność¹⁾. Powstanie w ziemi bielskiej zbiega się z wydaną 1 maja w obozie pod Winiarami odezwą Kościuszki do Podlaśian²⁾. Odezwa oczywista, nie przyczyniła się do ruchu powstańczego, gdyż dopiero 8 maja została wysłana z Warszawy³⁾.

Przykład obywatelom ziemi bielskiej dali Drohiczanie. Już 28 kwietnia odbył się w Drohiczynie zjazd mieszkańców województwa podlaskiego ziemi drohickiej⁴⁾. Wysłali oni wkrótce delegatów do Kościuszki w osobach Feliksa Kuczyńskiego i Jana Świdzińskiego, sami oczekując „dalszych w tej mierze od Szanownego Siły Zbrojnej Krajowej Najwyższego Naczelnika potrzebnych... urządzeń“. Delegaci długo nie wracali, i komisja nie została utworzona.

Powolność w organizowaniu województwa znalazła swój wyraz w niezadowoleniu sfer rządzących w Warszawie, gdzie bano się, aby zapal początkowy, jaki ogarnął województwo, nie ostygł⁵⁾. Tymczasem 12 maja obywatele nie doczekawszy się powrotu delegatów wybrali komisarzy porządkowych⁶⁾.

W sąsiadującej ziemi mielnickiej w Mielniku 1 maja zebrało się około 3 tysięcy obywateli w celu łączenia się do powstania, ale komisja zawiązana została dopiero około 15 maja⁷⁾.

Takiby był obraz zawiązywania się komisyj w województwach, ziemiach i powiatach na terytorjum Korony bez ziem zabranych w drugim rozbiore. Ale i na obszarach zagarniętych, gdzie przenosi się akcja wojenna wzorem macierzy dawne części Rzeczplitej będą się organizowały.

Po zwycięstwie warszawskiem, Stanisław Wojczyński, gen.-major, udał się w Rawskie, celem formowania siły zbrojnej województwa. Czwartego maja donosił Radzie Zastępczej, że „w tych dniach lubo

1) Raport Komisji Bielskiej 28 maja A. G. v. 247 karta 358.

Starzeński, *Kartki z pamiętnika*. B. W. 1911, IV, str. 263—264.

2) Nabelak, l. c., str. 166—167.

3) Dzwonkowski W. *Przyjaciel ludzkości. Warszawa wiosna 1794 r. Listy prezydenta Zakrzewskiego do Kościuszki*. Warszawa 1912, str. 42.

4) Akt powstania obywateli województwa podlaskiego ziemi drohickiej A. G. v. 241 karta 101. Bartoszewicz, l. c., str. 230.

5) Dzwonkowski, l. c., str. 12.

6) Rkp. Akademii Umiejętności, Nr. 190, str. 3—10.

7) Komisarz Potocki do Zakrzewskiego 1 maja. A. G. v. 381, karta 39. Datę zawiązania komisji opieram na protokole raportu, nadesłanego do Rady Najwyższej, obejmującego czynności od 15 maja do 14 czerwca. A. G. v. 321, karta 24.

całe odkryte od ściany pruskiej województwo rawskie, akt będzie proklamował stosowny do aktu krakowskiego i Księstwa Mazowieckiego¹⁾. Rzeczywiście, 10 maja generał-major proklamował akt²⁾, ale nietrwale było to pierwsze wystąpienie Wojczyńskiego, wobec zajęcia całego województwa przez wojska pruskie. Nieprędko nastąpi sposobność utworzenia przez obywateli rawskich „oddzielnych magistratur“.

Powstanie w Wielkopolsce, wyprawa Dąbrowskiego oswobodziły Warszawę od oblegających wojsk prusko-rosyjskich.

Kiedy generałowie Frankenberg i Elsner, pierwszy przez Błonie drogą na Sochaczew ku Bzurze, drugi na Mszczonów w kierunku południowo-zachodnim ustępowali do Wielkopolski, uwolnili częściowo województwo rawskie, chociaż łańcuch pruskich posterunków ciągnął się po lewym brzegu Bzury aż do jej ujścia i po prawym brzegu Pilicy, a linja między Bzurą a Pilicą, wzdłuż Rawki od Łowicza do Rawy zamknęła główna armja pruska skoncentrowana w warownym obozie w Chrzonowicach³⁾. W takich warunkach rozpoczęło się powstanie w rawskiem.

Szesnastego września obywatele rawscy Szajewski, Zembrzucki, Walicki i Bielicki donieśli Radzie o chęci łączenia się do powstania, jak tego tylko dozwolą obroty nieprzyjacielskie⁴⁾.

Patentowany na generał-majora, Leon Bielicki rozpoczął akcję w ziemi sochaczewskiej. „Stało się przecież, że znalazłem — pisze do Rady Najwyższej — jednych zatrwożonych pogroźnemi uniwersałami Sekulego, generała majora wojsk pruskich, zalecającego obywatelom pod karą śmierci: dóbr zniszczeniem, wchodzić i wiązać się do powstania Narodowego, drugich uciekających z domów własnych...⁵⁾

Wobec takiego położenia wydaje Bielicki odezwę do obywateli, polecając zjechać się w pobliżu Sochaczewa⁶⁾. W dniu 29 września nastąpił zjazd obywateli w Kampinosie, wsi leżącej niedaleko Sochaczewa, gdzie uchwalono akces. Bieliński z żalem donosił Radzie, że mała ilość stawiała się na zjazd i obrała komisarzy. Na zjeździe byli i tacy co nie czekawszy końca obrad rozjechali się do domów⁷⁾.

1) Wojczyński do Rady Zastępczej 4 maja. A. G. v. 253, karta 53—56.

2) Gazeta Wolna Warszawska, str. 56.

3) Skalkowski A. *Dąbrowski*. Warszawa 1904, str. 97.

4) A. P. K., t. I, str. 429. W o j d a, *O rewolucji polskiej 1794 r.* Pamiętniki z XVIII w., t. VIII, str. 128.

5) Leon Bielicki, generał-major ziemi sochaczewskiej, do Rady Najwyższej z Błonia 26 września. A. G. v. 253, karta 273.

6) Odezwą Bielickiego do obywateli ziemi sochaczewskiej, tamże karta 272.

7) Akces obywateli ziemi sochaczewskiej do powstania. Wieś Kampinos

Szczupłość materiałów nie pozwala na szersze przedstawienie formowania się komisji w Wielkopolsce Zachodniej. Najpierwszą wzmiankę posiadamy o komisji sieradzkiej, która powstała 12 sierpnia po zbrojnym napadzie na Sieradz obywateli sieradzkich na czele z Lipskim¹⁾.

Czternastego sierpnia pod Gabinem spisano akces do insurekcji i wybrano osoby do komisji poznańskiej²⁾.

W powiecie wieluńskim 27 sierpnia ogłoszone zostało w myśl odezwy Kościuszki powstanie w powiecie wieluńskim i ostrzeszowskim, zaprzysiężono komisję do spraw cywilnych i kryminalnych, za sprawą Psarskiego, możnego pana, który powołał również do życia przy końcu sierpnia komisję ostrzeszowską w Ostrzeszowie, oraz w Bobrowie zachęcał mieszczan do powstania i jednego z nich mianował prezesem komisji³⁾.

Powstała jeszcze 5 września komisja gnieźnieńska⁴⁾.

Powstawały komisje na całym obszarze Rzeczypospolitej przy sprzyjających okolicznościach t. j. akcji wojsk powstańczych i niedużego wysiłku ze strony społeczeństwa, jednocześnie w rozmaitych częściach kraju, przeważnie w miastach stołecznych województw, ziem lub powiatów.

Wzorem przy spisywaniu aktu powstania był akt krakowski, hasłem niepodległość i Kościuszko „niezwyciężony Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej“.

Formowanie się komisji było pierwszą czynnością powstania, w której szerszy ogół obywateli kraju brał udział.

Był to ruch naśladowczy, gdyż władze powstańcze nie odegrały żadnej roli w układaniu się stosunków przy tworzeniu się komisji i nie miały narazie wpływu na bieg przesuujących się spraw.

Przed komisjami otwierał się rozległy teren pracy dla dobra insurekcji.

II. O R G A N I Z A C J A.

I. Początkowy okres działalności komisji posiada duże znaczenie, gdyż przygotować miały niezbędne dla wojska zapasy żywności, przeprowadzić pobór rekruta, według pierwszych uchwał mieszkańców województwa krakowskiego i wskazań, wydawanych przez Ko-

29 września 1794 r., w miejscu konsystencji, ziemi sochaczewskiej, obywatela Bielickiego, generała ziemi sochaczewskiej. A. G. v. 252, karta 353. Raport Bielickiego. Tamże karta 357.

¹⁾ Raport Komisji Województwa Sieradzkiego. A. G. v. 247; karta 476—9.

²⁾ Dziennik Patrjotycznych Polityków, Nr. 184.

³⁾ Skalkowski, l. c., str. 101.

⁴⁾ Dziennik Patrjotycznych Polityków, Nr. 159.

ściuszkę¹⁾). Nadto odezwy i rozporządzenia Komisji Krakowskiej stały się wzorem, a nawet obowiązujące dla całego kraju²⁾).

Mimo formalnego przystąpienia kraju do powstania, groziły komisjom napady wojsk nieprzyjacielskich, szczególnie w województwie sandomierskiem, ciągle zagrożonem przez Denisowa i generała pruskiego Favrata. Komisja Sandomierska na drugi dzień po zorganizowaniu się żąda od Kościuszki zabezpieczenia od grożącego nieprzyjaciela,³⁾ chroni się nawet 8 maja do obozu Naczelnika pod Połańcem, gdzie przebywa do 18, przenosząc się dopiero 19 maja do Sandomierza⁴⁾. W podobnem położeniu znalazła się Radomska, zmuszona więc była zwrócić się do Rady Zastępczej i Generała Grochowskiego o wsparcie żołnierzem regularnym, bronią i amunicją dla przedszego uformowania zbrojnych oddziałów miejscowych⁵⁾. To też pierwsze czynności komisyj województwa sandomierskiego zmierzają do stworzenia oddziałów miejscowych, któreby mogły zabezpieczyć je przed napacją.

Jeżeli w Warszawie jeszcze w początkach maja groziły wojska pruskie i rosyjskie i napełniały obawą napadu ludność i Radę Zastępczą,⁶⁾ to ziemie leżące w dorzeczu Narwi ciągle narażone były na niebezpieczeństwo zaatakowania.⁷⁾

¹⁾ Tutaj należą: Uchwała obywatelów mieszkańców województwa Krakowskiego, względem urządzenia i opatrzenia siły zbrojnej. Kraków 24 marca 1794 r. *Zbiór wszystkich pism urzędowych*, str. 19—23. *Tadeusz Kościuszko Najwyższy Naczelnik siły zbrojnej narodowej do obywatelów*. (Kraków 24 marca).

²⁾ Nakaz uzbrojenia wszystkich mieszkańców, dostarczenia rekruta konnego, odbywania musztry i ścigania nieprzyjaciela (14 kwietnia). Tamże str. 127—133.

Nakaz pospolitego ruszenia na obronę ojczyzny (19 kwietnia). Tamże str. 152—159.

List okólny do ob. Województwa Krakowskiego o uzbrojeniu się, furazju i rekruta dostawieniu oraz o opłacanie poboru tymczasowego.

Komisja Porządkowa Województwa Krakowskiego (25 marca). *Zbiór wszystkich pism urzędowych* str. 40—48.

Uniwersał do duchowieństwa, zalecający czytanie Aktu powstania Narodowego w niedziele i święta z ambon i o supplikacji. Tamże str. 49—52.

³⁾ Rkp. Bibl. Krasieńskich, Nr. 4084, str. 241—242.

⁴⁾ Odezwa Sandomierzan do Naczelnika z przyczyny rabunków moskiewskich. Tamże str. 233.

⁵⁾ Raport komisji radomskiej do Kościuszki z Kadomia 18 maja. Tamże str. 238. Raport komisji radomskiej do Rady Zastępczej z Radomia 15 maja. A. G. v. 241, karta 309.

⁶⁾ Tokarz, l. c., str. 210—211.

⁷⁾ Skalkowski, *Obrona Narwi*, passim. Raport Komisji Liwskiej do Rady Zastępczej z Liwa 18 maja. A. G. v. 241, karta 274. Szymon Skarzyński do Rady Zastępczej 8 maja. Tamże karta 193.

Najlepiej stosunkowo przedstawiała się sytuacja w województwie podlaskim, graniczącym z Litwą częściowo lubelskiem i w ziemi chełmskiej.

Ustanowione komisje według aktów powstania posiadały charakter instytucyj utworzonych ad hoc o przeznaczeniu insurekcyjnym. O wszystkich można powiedzieć, że powstały „wedle osobnego tymczasowego układu między obywatelami“ i stąd w każdej z nich panowały odmienne stosunki, zależne od warunków miejscowych.

Do utworzonej komisji krakowskiej powołano 16 osób, w tem siedmiu obywateli ziemiańskich, siedmiu miejskich i dwóch duchownych¹⁾. Ten skład osobowy wynikał z ducha aktu powstania, który wyrzekał się „wszelkich przesądów opinji, które obywatelów, mieszkańców jednej ziemi i synów jednej Ojczyzny dzieliły lub dzielić mogą“, a nadto chciał oprzeć insurekcję także na siłach ludowych; jednakowa ilość przedstawicieli miast i szlachty w komisji krakowskiej była pierwszym objawem równości wobec prawa.

Konsekwentnie przy organizowaniu komisji sandomierskiej zwracał Kościuszko uwagę „aby zachowaną była największa jednostajność w duchu i sposobie, w jakim są rzeczy ustanowione w województwie krakowskiem“²⁾.

We wszystkich komisjach porządkowej organizacji spotyka się przedstawiciele stanu miejskiego, chociaż nie w tym stosunku, co w krakowskiej. Inna jest również ilość obywateli ziemian i duchownych. I tak do komisji radomskiej powołanych zostało 18 ziemian, 3 duchownych i 6 mieszczan³⁾, w sandomierskiej miały zasiąść „osoby stanu miejskiego w liście komisarzów wysunięte, jako i te które później z tego stanu dołączone i dopisane będą“⁴⁾, w chełmskiej widzimy 11 ziemian i 8 mieszczan⁵⁾, w łukowskiej 10 obywateli ziemiańskich i tylko 2 mieszczan⁶⁾, do stężyckiej 40 członków z czego 5 duchownych i 3 mieszczan⁷⁾. Rada Zastępcza do komisyj ziem Księstwa Mazowieckiego wyznaczyła od 4 do 6 ziemian i 3 mieszczan⁸⁾.

Podobnie jak niejednolity był skład osobowy komisyj, tak również

¹⁾ Kościuszko do St. Wodzickiego 28 marca. Siemieński, l. c., str. 133. Kupczyński, l. c., str. 159 przypisek pierwszy.

²⁾ Siemieński, l. c.

³⁾ Akces Radomianów. Rkp. Bibl. Krasińskich Nr. 4084 str. 234—236.

⁴⁾ Akt powstania województwa sandomierskiego. Tamże str. 233.

⁵⁾ *Zbiór wszystkich pism urzędowych*, str. 114—117.

⁶⁾ Raport Komisji Łukowskiej do Rady Najwyższej. A. G. v. 247 karta 409.

⁷⁾ Zapisanie aktu powstania ziemi stężyckiej do ksiąg ziemiańskich A. G. v. 241, karta 207—211.

⁸⁾ A. P. K., t. I, str. 83—87.

różną była ich organizacja. Również nie było innych wzorów organizacyjnych nad komisje porządkowe cywilno-wojskowe sejmu czteroletniego, według nich układały się stosunki w komisjach.

Prawo sejmowe z dnia 15 grudnia 1789 roku nie wprowadzało podziału pracy na wydziały, zmieniający się komplet rozpatrywał materje cywilno-wojskowe, kwaterowania, rekrutowania i t. p.¹⁾. To też na wzór tego w komisji łukowskiej, „nim organizacja komisjów porządkowych nadesłaną została, Komisja w ogóle swoim zatrudniała się ułatwieniem potrzeb wojskowych“²⁾. Podobnie było w ziemi bielskiej, gdyż komisja „nie mając w początkach żadnego zarządzenia tak od Najwyższego Naczelnika, jako i Rady Zastępczej, mając tylko cel szczególny dla dobra ojczyzny... nakazała najpierwszym swoim baczeniem prowiant i furaz z każdego dymu...“³⁾. Lubelska poszła drogą, jaką jej zjazd obywateli przypisał i wskazały okoliczności⁴⁾. Stężyczanie uchwalili, że, nim Rada Najwyższa przepisze organizację komisyj, komisja ma się zajmować: wybieraniem rekrutów, zaległych podatków, przez obywateli uchwalonych i zaległych, prawem sejmu konstytucyjnego ustanowionych, przyjmowaniem ofiar na wojsko. Przepisali również przysięgę dla komisarzy⁵⁾. W krakowskiej w początkach działalności istnieje podział na wydziały: bezpieczeństwa publicznego, potrzeb wojskowych, skarbu i żywności, ale na zorganizowanie jej miał wpływ Kościuszko⁶⁾.

Taki stan rzeczy mógł przetrwać do chwili ustanowienia Rady Najwyższej, która miała w myśl 6 punktu Aktu powstania przepisać organizację i szczegółowe obowiązki dla komisyj. W kwietniu, kiedy Kościuszko reorganizował armję, utworzenie Rady Najwyższej było jeszcze kwestją przeszłości.

Tymczasem komisje przez swoich delegowanych domagały się od Kościuszki szczegółowych instrukcyj, na podstawie których mogłyby prowadzić zaczęta pracę⁷⁾.

1) *Volum. Leg.* T. IX, str. 146—158.

2) Raport Komisji Łukowskiej do Rady Najwyższej z Łukowa 12 sierpnia A. G. v. 279 karta 139.

3) Raport Komisji Bielskiej do Rady Najwyższej z Bielska 28 maja A. G. v. 247 karta 358.

4) Raport Komisji Lubelskiej do Kościuszki z Lublina 17 maja Rkp. Bibl. Krasieńskich cyt. str. 253—254.

5) Zapisanie aktu powstania do ksiąg ziemiańskich l. c. Przysięga brzmiała: „Ja, N. N., przysięgam Panu Bogu w Trójcy Świętej jedynemu, iż dopóki organizacja od Najwyższej Rady dla Komisji Porządkowej przepisana i nadesłana mi będzie, wszelkie przepisy... wykonywać będę...“

6) *Kupczyński*, l. c., str. 177.

7) Akt powstania ziemi drohickej. A. G. v. 241, karta 101. Raport Ko-

Zaradzając koniecznej potrzebie, „gdy jeszcze w tym czasie Rada Najwyższa Narodowa ustanowioną być nie może... a dla jednostajności w czynieniu jednostajnego potrzeba prawidła“, wydał Kościuszko 30 kwietnia w obozie pod Wieniarami „Organizację komisji porządkowych“.

Organizacja określa sposób powoływania komisarzy, ogólne obowiązki Komisji, wewnętrzny regulamin obrad, poleca utworzenie 7 wydziałów: porządku, bezpieczeństwa publicznego, sprawiedliwości, skarbu, potrzeb wojskowych i instrukcji narodowej, oraz utworzenia dozorów wojewódzkich, obejmujących 1000—1200 gospodarstw z dozorcami. Skład komisji miał wynosić 16 osób, w tem 6 obywateli ziemskich, 6 miejskich i 4 duchownych¹⁾.

W powołaniu 16 komisarzy do komisji znać wpływ organizacji komisji porządkowych cywilno-wojskowych.

Są dowody, że organizację z 30 kwietnia wprowadziły komisje województw południowych i województwa podlaskiego i ziemia chełmska. Przedewszystkiem wszystkie oddziały wprowadziła komisja krakowska²⁾, w innych komisjach zachodziły trudności zastosowania organizacji. Kiedy 11 maja komisja lubelska podzieliła się na 7 wspomnianych wydziałów, znalazła się w kłopotach, kogo oddzielić z 26 wybranych komisarzy, skoro przepisy stanowiły tylko 16³⁾. Również w ziemi łukowskiej, komisja nie mogąc wybrać więcej mieszczan, jak dwóch „deklarowała z pomiędzy siebie czterech obywateli ziemian w Mieście (Łukowie) reprezentować komisarzy z Miasta“ i w tym składzie kontynuowała swe czynności⁴⁾. Na zarzut bezczynności zasłużyć musi komisja województwa sandomierskiego, a obywatele na „oziębłych“ wobec powstania, wobec niezgłoszenia się tyłu komisarzy, ilu wymaga komplet. Sprawę tę odkłada komisja aż do 30 maja, polecając listem okólnym zjechać się wybranym komisarzom do Sandomierza⁵⁾.

misji lubelskiej, l. c. Wysłanie delegatów do Kościuszki przez obywateli chełmskich. Rkp. Biblioteki Czartoryskich, Nr. 831, str. 871.

¹⁾ Kupczyński, l. c., str. 177—178. Organizacja komisji porządkowych (druk). Próżnik, *Demokracja Kościuszkowska*. Lwów 1920, str. 156. Po raz pierwszy o dozorach wspomina zlecenie Kościuszki do Komisji krakowskiej 19 kwietnia 1794 r. Rkp. Bibl. Czartoryskich, Nr. 831, str. 546.

²⁾ Kupczyński, l. c., str. 179.

³⁾ Raport Komisji lubelskiej, l. c.

⁴⁾ Raport Komisji łukowskiej do Rady Najwyższej 11 lipca, A. G. v. 247, karta 409.

⁵⁾ Raport Komisji Sandomierskiej do Rady Najwyższej 22 maja cyt. Rkp. Bibl. Krasieńskich str. 240. W Komisji Krakowskiej organizował także Kolańtaj, jadąc do Warszawy A. P. K. Wstęp str. XXXV.

O ile Kościuszko miał wpływ na komisje województw południowych i wschodnich, o tyle w Księstwie Mazowieckiem stosunki układały się odmiennie. Prowizoryczny rząd, jakim była Rada Zastępcza, przetrwał do 28 maja. Działalnością swoją obejmował wszystkie dziedziny powstania, nie wyłączając nawet dyplomatycznych.

W kwestji komisyj stanęła Rada na stanowisku, że nie są niczem innym, jak przywróceniem dawnych cywilno-wojskowych z czasu sejmku czteroletniego i wskutek niemożności wyznaczenia sejmików dla wyboru komisarzy, kiedy doszły do Warszawy uchwały mieszkańców województwa krakowskiego, w celu zrealizowania ich, ustanawia tymczasowo znane już deputacje komisyjne w dziesięciu ziemiach Księstwa, wzywając jednocześnie do Komisji Księstwa Mazowieckiego po dwóch obywateli z każdej ziemi¹⁾.

Komisja Księstwa Mazowieckiego stała się łącznikiem pomiędzy Radą Zastępczą i deputacjami komisijnymi. Wybór osób do deputacji komisyjnych, uczyniony przez Radę Zastępczą, był niezupełnie trafny. Wielu z wyznaczonych nie wzięło udziału w pracy, to też zgłaszają deputacje prośby do Rady o powiększenie składu nieraz o kilkanaście osób, co Rada czyni bardzo chętnie²⁾. Był to jednak dla Rady kłopot, którego chcąc się pozbyć, upoważniła Komisję Księstwa nie tylko do powiększenia składu deputacji komisyjnych w myśl życzeń obywatelskich, ale mianowania na miejsce tych, którzy wezwani przez Radę nie mogli dopełnić swoich obowiązków³⁾.

Obok tego Komisja Księstwa stała się narzędziem wykonawczem Rady. Od samego początku ma do załatwienia mnóstwo spraw w samej Warszawie. Nadzór nad więźniami, wydawanie paszportów, staranie się o furaz dla wojska, zbieranie ofiar, troską o bezpieczeństwo mieszkańców stolicy — wszystko to spoczywa w ręku Komisji. Dopiero później, kiedy Rada stworzyła wiele instytucyj pomocniczych, jak Komisariat wojenny, deputację do opatrzenia potrzeb więźniów, do zbierania ofiar i wiele innych, te biorą na siebie część pracy.

Rada w zrozumieniu coraz bardziej zwiększających się zatrudnień Komisji, żąda podzielenia się Komisji na „departamety”: skarbowy, policji, wojskowy i bezpieczeństwa publicznego i kilkakrotnie powiększa skład jej⁴⁾. Wyznaczeni obywatele z ziem Księstwa nie wzięli

¹⁾ A. P. K. T. I str. 85.

²⁾ Obywatele ziemi warszawskiej do Rady 28 kwietnia o dodanie do deputacji warszawskiej obywatela posesjonata. A. G. v. 290 karta 38. Deputacja Komisyjna Warszawska do Rady 10 maja. A. G. v. 241 karta 304. Szymon Skarzyński do Rady o umieszczenie członków w komisji. Tamże karta 193. A. P. K. T. I, str. 119, 135, 154, 168—169.

³⁾ A. P. K. T. I, str. 174.

⁴⁾ A. P. K. T. I. str. 23, 24, 33, 37.

wcale udziału w pracy, wyjąwszy trzech; mimo, że skład 11 maja wynosił 30 osób w komisji pracowało tylko 12. Z raportów komisji wiadomo, że odbywa codziennie swoje sesje nie wyłączając niedziel i świąt¹⁾.

Nie rozciągnęła natomiast Rada obowiązku podziału pracy na deputacje komisyjne, chyba dlatego, że do końca maja oprócz dostarczenia wyznaczonych z każdej ziemi rekrutów, zorganizowania pospolitego ruszenia, nic więcej nie poleciła deputacjom.

Utrzymuje również Rada stosunki z komisjami województwa podlaskiego, lubelskiego i sandomierskiego, ale te ograniczają się raczej do charakteru informacyjnego, niżeli polecenia wykonania swoich rozporządzeń²⁾. Dla stałego porozumiewania się w sprawach swej ziemi tylko Komisja Bielska deleguje do Rady Stanisława Hryniewieckiego³⁾.

W rozpatrzonym okresie od 24 marca do końca maja podlegają komisje dwóm kierunkom. Południowa, środkowa i wschodnia połać kraju, jako bliższa działań wojennych bierze wzór z urzędów Kościuszki, gdy w Księstwie Mazowieckiem ma wpływ Rada Zastępcza.

Intensywniejszą działalnością wykazały się dwie dotychczas tylko komisje: Krakowska w pobliżu Kościuszki i Komisja Księstwa Mazowieckiego tuż obok Rady Zastępczej. Inne nie zdążyły rozwinąć szerszej działalności.

Praca początkowa w komisjach odbywała się bez jednolitego nadzoru ze strony władz powstańczych, wyjąwszy Księstwa Mazowieckiego i województwa krakowskiego.

Organizacja wydana przez Kościuszkę przyczyniła się w pierwszym rzędzie do unormowania stosunków w komisjach w województwie krakowskim, sandomierskim, lubelskim i ziemi chełmskiej, dawała jednocześnie podstawy do przyszłej organizacji, którą się zajmie Rada Najwyższa Narodowa.

II. W obwieszczeniu do Narodu o rozpoczęciu swoich czynności zapowiadała Rada Najwyższa niezwłoczne wydanie organizacji komisyj porządkowych i sądów kryminalnych, celem jednostajnego postępowania⁴⁾.

Na posiedzeniu Rady 30 maja ks. Dmochowski, radca wydziału Instrukcji Narodowej czytał „opis ogólny komisyj porządkowych“,

¹⁾ Komisja Księstwa Mazowieckiego do Rady Zastępczej 11 maja A. G. v. 241 karta 257.

²⁾ A. P. K. T. I. str. 100, 159, 176—177, 178—179. T. II, str. 306, 308, 310.

³⁾ Komisja Bielska do Rady Zastępczej A. G. v. 253 karta 84.

⁴⁾ A. P. K. T. I, str. 214—216.

który został przyjęty przez Radę „z odmianą niektórych okoliczności“¹⁾).

Organizacja dla wszystkich komisyj porządkowych w Polsce i Litwie, wzorowana na wydanej przez Kościuszkę, określa 1° skład komisyj, 2° ogólne obowiązki komisyj, 3° podział pracy między członków komisyj, 4° sposób postępowania w komisjach.

Każda komisja porządkowa ma się składać z 21 osób, t. j. 8 właścicieli ziemskich, 8 miejskich i 5 duchownych, których wybiorą z pomiędzy siebie obywatele znanych „z gorliwości, cnoty obywatelskiej i nieskalanego w niczem życia tak w prywatnych jak w publicznych obowiązkach“. W okolicach kraju, gdzie znajdują się obywatele wyznania unickiego lub grecko-orientalnego, świeccy lub duchowni powinni być również wybrani do komisji.

Rada Najwyższa ma prawo usunąć z komisji, członków „nieobywatelskiego ducha, opieszających w wykonywaniu swych obowiązków“, jak również wykraczających przeciwko aktowi powstania, albo niewypełniających zleceń Naczelnika lub Rady. Za większe przestępstwa może oddać ich decyzją do Sądu Najwyższego-Kryminalnego.

Gdyby który z komisarzyów wezwany został do innych obowiązków przez Naczelnika lub Radę Najwyższą, ma Rada nominować innego na jego miejsce.

Komisje porządkowe będą utrzymywały ciągłą korespondencję z Radą Najwyższą a w Wielkiem Księstwie Litewskiem z Deputacją Centralną, którym co tydzień, a gdy zajdzie potrzeba i częściej, powinny przysyłać raporty.

Komisja województwa ziemi lub powiatu, w którym znajdować będzie się Naczelnik, oprócz raportu do Rady, ma przysyłać także raport Naczelnikowi. Obowiązkiem komisji jest ściśle wypełniać rozporządzenia i polecenia Naczelnika lub Rady Najwyższej.

Komisje podziela swoje prace pomiędzy siedem wydziałów: porządku, bezpieczeństwa, sprawiedliwości, skarbowy, żywności, potrzeb wojskowych, instrukcji narodowej. W każdym wydziale będzie 3 komisarzyów, a przynajmniej jeden ciągle powinien się znajdować.

Do wydziału porządku należeć będzie: 1° utrzymanie dróg w dobrym stanie, 2° poczta, 3° opieka nad transportami, idącymi ziemią i wodą, 4° ogłaszanie i rozsyłanie wszelkich rozporządzeń Naczelnika i Rady.

Wydział bezpieczeństwa miał czuwać nad całością swego terytorjum i w tym celu przeprowadzać w razie potrzeby rewizje, wydawać paszporty, śledzić oraz badać podejrzanych i „swawolnych“, aresztować na oskarżenie delatora albo na podstawie dostarczonych dowo-

1) A. P. K. T. II, str. 323.

dów, dozorować więźniów oraz donosić sądowi kryminalnemu o aresztowaniach.

Troską wydziału sprawiedliwości miała być opieka nad więźniami, kontrola regularnego załatwiania spraw przez sąd kryminalny i egzekucja wyroków sądowych.

Obowiązki wydziału skarbowego zostały określone dość ogólnie; mianowicie należała do niego opieka nad funduszami publicznymi.

Wydziałowi żywności przepisywała organizacja podnoszenie kultury rolnej, dozór magazynów żywności, dawanie pomocy żywnościowej mieszkańcom, na koniec dozór nad handlem produktami rolnymi.

Najszczegółowiej opisane zostały obowiązki wydziału potrzeb wojskowych. Więc pobór rekrutów do wojska, dozór nad ćwiczeniami wojskowymi mieszkańców województwa lub powiatu w miastach lub wsiach, zakup koni, umundurowania, amunicji, dostarczenie broni dla wojska i wogóle wykonywanie tego wszystkiego, co według rozporządzeń Naczelnika lub jego podkomendnych ma się przyczynić do powiększenia siły zbrojnej.

Ostatni wreszcie wydział instrukcji narodowej miał się przyczynić do „oświecenia publicznego“ przez opiekę nad szkołami, rozszerzanie ducha narodowego przy pomocy gazet i pism, „przez nauki ludowi dawać się mające tak w kościołach, jak na wszelkich publicznych schadzkiach przez zabawy i mówienia, które w tym celu Rada ustanowi“, oraz opiekować się funduszem edukacyjnym.

Komisarze wydziałów donosić będą komisji o stanie spraw do ich wydziałów należące i składać Radzie Najwyższej raporta przez komisję.

Końcowy punkt organizacji czynił zastrzeżenie, że w wszystkich wydziałach komisje o tyle będą czynne, ile ich do tego upoważni rozporządzenie Naczelnika lub Rady.

Oprócz pracy w wydziałach odbywać się będzie ona w całym składzie komisji, którego komplet ma wynosić najmniej siedmiu członków. Na sesji ogólnej prezydować będą komisarze kolejno według starszeństwa wieku. Prezydencja jednego ma trwać jeden tydzień. Na plenarnych posiedzeniach komisji, na które nie mają wstępu osoby z poza komisji, miały być odczytywane zlecenia przychodzące od Naczelnika i Rady i natychmiast odsyłane do odpowiedniego wydziału. Żądania komisji do Rady lub Naczelnika, mają być rozstrzygane większością głosów.

W kancelarji komisji będzie tyle protokółów ile jest wydziałów, do których wpisywane będą raporta komisarzów, zatrudnionych w swych wydziałach, nadto będzie jeszcze jeden ogólny protokół dla wpisywania obecnych i nieobecnych i wszystkich rezolucyj i dyspozycji, i zdań komisarzów w każdej sprawie.

Na potrzeby kancelaryjne dozwalała użyć Rada funduszu przepisywanego prawem sejmu wielkiego dla komisji cywilno-wojskowej t. j. szelężnego od dochodów publicznych.

Komisje według tej organizacji stanowiły tylko narzędzie wykonawcze Rady i Naczelnika, ale w nagłej i koniecznej okoliczności mogły przedsiębrać decyzję prowizoryczną i natychmiast uwiadomić o niej Radę.

Osoby, wybrane na komisarzy wykonają przysięgę przed komisarzem najstarszym wiekiem, a ten, po odebraniu przysięgi, wykona ją przed jednym z komisarzy, który będzie po nim najstarszy wiekiem. Przysięga ma być wykonana w obecności „ludu“ według następującej roty: „Ja, N. N., przysięgam w obliczu Boga, iż zlecenia Naczelnika siły zbrojnej i R N N w (w Litwie Deputacji Centralnej) wiernie wykonywać będę, władzy mi powierzonej na niczyj prywatny ucisk nie użyję, lecz jedynie dla obrony całości kraju, odzyskania samowładności narodu i ugruntowania jego wolności używać będę. Tak mi Boże dopomóż i niewinna męka Jego Syna“¹⁾.

Wprowadzenie organizacji musiało pociągnąć za sobą pewne zmiany w samych komisjach. Niedługo też wyszły od Rady przepisy uzupełniające rozporządzenie z 30 maja, a regulujące stan przejściowy.

W komisjach, w których komisarze zostali wybrani lub mianowani przez Kościuszkę mieli obywatele nie wybierać nowych, a dla ujednostajnienia ilości osób, gdyż mogła być w komisjach większa lub mniejsza ilość komisarzy, niż tego wymagała organizacja, wszystkie komisje miały niebawem przesłać Radzie: 1° listę osób, tworzących obecny skład komisji, 2° listę osób, które wybrane zostały do komisji cywilno-wojskowej według prawa sejmu wielkiego. Rada po odebraniu tych list miała zatwierdzić nowy skład dla każdej komisji; nim to jednak nastąpi, praca w komisjach powinna się odbywać w dotychczasowym składzie, komisje po odebraniu organizacji mają się podzielić na wydziały²⁾.

Organizacja z 30 maja ani przepisy uzupełniające z 4 czerwca nie mówiły nic o ilości komisji w województwie, a raczej pozostawiały dotychczasową ilość, jaka samorzutnie powstała. Słusznie też zwrócił się Kościuszko do Rady, że „ponieważ się w pierwotnym momencie powstania różnie się Komisje formowały, to jest, że niektóre wo-

1) 30. V. Organizacja dla wszystkich ogólnie komisjów porządkowych A. P. K. T. I, str. 116—220.

2) 4. VI. Prawidła dla komisji porządkowych względem wyboru osób skład ich formować mających. A. P. K. T. I, str. 262—263.

jewództwa jedną, niektóre więcej mają, przeto Rada ułoży regułę, jak dogodniej terazniejszym okolicznościom ich wielość udecyduje“¹⁾).

Unormowała Rada tylko ilość komisyj w województwie sandomierskiem, gdyż tam tylko zachodziły nieporozumienia na tle władzy między komisjami.

Sandomierzanie, którzy uchwalili w Nowym Korczynie „jedną generalną komisję“ dla całego województwa, nie chcieli uznać utworzonych w Radomiu i Stężycy. Za ich sprawą uchylił Kościuszko komisję w Radomiu²⁾. Jakież było zdumienie Stężyczan, kiedy przyjechawszy 19 maja do Stężycy zastali „urządzenia innej komisji Porządkowej Sandomierskiej, tak co do militarności, jako i cywilności“ i delegowanego przez tęż do wykonania swoich zleceń. Gdy Komisja Sandomierska wezwała obywateli wszystkich powiatów województwa na dzień 30 maja do Korczyna „komisarze składu radomskiego swemu urzędowaniu położyli koniec“. Życzeniem Stężyczan i Radomian było, aby komisje przez nich wybrane mogły odbywać nadal swoje czynności³⁾).

Chcąc położyć kres nieporozumieniom ustanowiła Rada w województwie sandomierskiem cztery komisje: w Sandomierzu na powiat sandomierski i wiślicki, w Kielcach na checiński i opoczyński, w Radomiu na radomski i w Stężycy na ziemię stężycką, łącznie z powiatami garwolińskm, graniczącym z ziemią stężycką. Nowoimianowani członkowie mieli rozpocząć swoje obowiązki w wymienionych miejscach, odebrawszy przedtem „sprawę“ i księgi od dawnego składu.

Po zreorganizowaniu województwa sandomierskiego przyszła kolej na Księstwo Mazowieckie. Zaraz w pierwszym dniu urzędowania ogłosiła Rada, że wszystkie instytucje powołane przez Radę Zastępczą powinny nadal prowadzić zaczęłą pracę, dopóki nie zostaną przez nią zawieszona⁴⁾).

Celem prędszego zorientowania się w czynnościach Rady Zastępczej i wszelkich przez nią powołanych instytucyj wyznaczeni zostali członkowie Rady N. do zlustrowania prac dawnego tymczasowego rządu. Radca Kochanowski miał za zadanie rozejrzeć się w czynnościach

¹⁾ Kościuszko do Rady Najwyższej 1 czerwca z obozu pod Krzęciami A. G. v. 170 karta 36.

²⁾ Komisja Sandomierska do Rady Najwyższej. Rkp. Bibl. Krasieńskich Nr. 4084 str. 243.

³⁾ Komisja Stężycka do Rady Najwyższej 31 maja. Tamże str. 244. Obywatele radomscy do Rady Najwyższej tamże str. 244—245. Ustanowienie komisyj porządkowych 4 w województwie sandomierskiem i do nich nominowane osoby. A. P. K. T. I, str. 273—274.

⁴⁾ Tamże str. 206, 207.

Komisji Księstwa Mazowieckiego, w sprawach zarządzanych przez Komisję przed ustanowieniem deputacji paszportowej, dozorczej nad więźniami i pocztowej; ks. Kollataj w zakresie czynności skarbowych komisji; Matuszewski w sprawach wojskowych komisji i deputacji porządkowych¹⁾.

Komisja Księstwa, która przez cały czas rządów Rady Zastępczej uważała się za pośrednika między Radą a deputacjami komisijnymi, kiedy trzeba było wprowadzić nową organizację, stanęła na stanowisku, że „przez organizację teraźniejszą komisjów porządkowych od Rady Najwyższej przepisana te deputacje zdają się brać postać Komisjów Porządkowych“ i wobec istnienia deputacji ziemi warszawskiej „nie widzi nadal potrzeby i prawa egzystencji, jak tylko dla zdania sprawy z działu swego“²⁾. Czasowo na miejsce jej wyznaczyła Rada 23 czerwca Nową Komisję Porządkową Księstwa (zwaną także warszawską) z zastrzeżeniem, że między nią i deputacjami ma trwać nadal podobny związek, jak za Rady Zastępczej, dopóki Rada „względem innych ziem Ks. Mazowieckie składających, urzędzenia swego nie wyda“³⁾. Decyzja taka jednak do końca trwania Rady nie była powzięta i między deputacjami i Komisją Księstwa panowały stosunki niemal takie same, jak za Rady Zastępczej, co więcej Komisja odgrywa teraz rolę czynnika nadzorczego nad deputacjami komisijnymi, nazwanymi teraz przez Radę Najwyższą komisjami⁴⁾.

Podział na wydziały w komisjach w myśl organizacji nastąpił w ciągu czerwca i lipca. Mianowanie nowych komisarzy, wskutek powolnego nadsyłania wymaganych wykazów, przeciągnęło się do końca sierpnia. Dla niektórych komisyj, jak Krakowskiej i Chełmskiej z powodu zajęcia tamtych województw przez wojska nieprzyjacielskie, organizacja nie była aktualna. Organizacja wprowadzała do komisyj ład i ujednostajnienie postępowania, przez nią stały się komisje organem wykonawczym Rady i Naczelnika z pewnymi zarazem cechami samorządu lokalnego.

¹⁾ Tamże str. 212—214.

²⁾ Żądanie Komisji Księstwa Mazowieckiego względem dalszej egzystencji. A. G. v. 321 karta 9—10.

³⁾ A. P. K. T. I, str. 353—354.

⁴⁾ Komisja Księstwa przesyła Radzie Najwyższej swoją opinię względem dodania osób. A. G. v. 247 karta 202. Komisja Księstwa do Wydziału Porządku o dodanie osób do Komisji Warszawskiej. Tamże karta 203. Raport Komisji Księstwa do Komisji Porządkowej ziemi warszawskiej, łomżyńskiej, liwskiej i nurskiej o wykonanie rozporządzeń żywnościowych Rady, A. G. v. 279 karta 220—221.

III. Organizacja komisyj odpowiadała podziałowi pracy w Radzie Najwyższej, w której i później przez czas tworzenia i uzupełnienia administracji przeznaczone niejedno dla nich miejsc¹⁾.

Drugiego czerwca wydział Skarbowy na sesji Rady postawił żądanie zapoznania komisyj z organizacją Rady Najwyższej,²⁾ co było ważną rzeczą wobec mnóstwa później najrozmaitszych poleceń, skierowanych do komisyj czy to przez Radę, czy przez poszczególne wydziały.

W kancelarii Rady urzędnik odbierał raporty od komisyj porządkowych i wpisywał razem z raportami sądów kryminalnych do „protokołu raportów przychodzących do Rady Najwyższej Narodowej“³⁾ skąd po odpieczętowaniu odsyłane były albo na posiedzenie Rady, w całości albo ekscerptach do odpowiednich wydziałów Rady.⁴⁾ Polecenia otrzymywały Komisje w imieniu Rady, ale wydział Skarbowy zastrzegł sobie, że przy wybieraniu podatków przez oficjalistów skarbowych, gdyby wypadła potrzeba użycia pomocy komisyj, prezydujący wydziału może wydawać komisjom polecenia, które komisje muszą wykonywać.⁵⁾ Zasada, która wydaje się słuszna sama przez się, wywołała niedługo konflikt między Komisją Księstwa Mazowieckiego i właśnie Wydziałem Skarbowym. Wobec żądania Wydziału Skarbowego wydania przez komisję brygadjerowi Madalińskiemu „kocza“, stanowiącego własność niejakiego Lobaczewskiego, Komisja prosiła Radę o wyjaśnienie „czyli przez komisję porządkową uskutecznienie polecenia od jednego wydziału w Radzie wychodzące, zabezpiecza komisję od odpowiedzialności tak, jak rozkaz Rady in pleno“.⁶⁾ Interpretacja Rady rozszerzała przepisy organizacji komisyj, gdyż polecała komisjom, jako narzędziom wykonawczym Rady, wykonywać zarządzenia wydziałów,⁷⁾ co mogło mieć znaczenie na przyszłość.

Ze względu na okoliczności wojenne, największa praca rozwijała się w Wydziale Wojskowym Rady. W Wydziale prowadzony był protokół, do którego wciągano rezolucje i zlecenia do Deputacji Centralnej Litewskiej i komisyj i całą z nimi korespondencję w sprawach wojskowych⁸⁾.

¹⁾ Organizacja Rady Najwyższej Narodowej doczesnej dla Polski i Litwy: (10 maja) A. P. K. T. I, str. 199—204.

²⁾ A. P. K. T. II, str. 327.

³⁾ A. G. v. 321.

⁴⁾ Tamże

⁵⁾ Ordynacja dla wydziału Skarbu A. P. K. T. II, str. 223—226.

⁶⁾ Komisja do Rady 22 lipca A. G. v. 247 karta 175.

⁷⁾ Deklaracja komisjom porządkowym zalecająca posłuszeństwo wydziałów Rady. A. P. K. T. I, str. 471.

⁸⁾ Ordynacja dla wydziału Potrzeb wojskowych. Tamże str. 252—254.

Ciągłość korespondencji z komisjami i sądami kryminalnymi wszystkich województw, ziem i powiatów, zastrzeżona była w organizacji Rady. Mimo funkcjonowania poczty¹⁾ utrzymywała Rada z komisjami korespondencję przez kresy czyli stójki zorganizowane przez Radę w czerwcu²⁾.

Na terenie swojej ziemi komisja wyznaczała dwóch ludzi z końmi i jednego z wozem parokonnym w odległości dwóch mil od siebie. Stójki ustawione były w ten sposób, że łączyły najprzód główną kwaterę wojskową przez sąsiadujące z sobą ziemie i powiaty ze stolicą i najbliższe komisje. Korespondencję do komisji rozsyłał wydział Porządku z pieczęcią Rady i podpisem sekretarza³⁾.

Na posiedzeniach ogólnych Rady, wydziały przedstawiały projekty spraw, które chciały załatwić i o ich projektach, podobnie jak wszystkich innych decydowała Rada⁴⁾. Jeżeli zachodziła konieczność bliższych wyjaśnień skierowywała Rada raporty komisji do wydziałów dla zasięgnięcia opinii⁵⁾.

Tych projektów wobec rozwijającego się powstania było coraz więcej, bowiem powstanie wymagało od komisji prac na różnych polach, przede wszystkim jednak powiększenia siły zbrojnej narodowej i stworzenia odpowiednich warunków do jej utrzymania.

¹⁾ Zlecenie komisjom porządkowym koronnym i litewskim, żeby rekwizowały obywateli, iżby koni na stacji pocztowej, gdzie ich brakuje, za opłatą dostarczali. Oraz dozwoleń przeniesienia stacji pocztowych na inne miejsce wygodniejsze. 7. VI A. P. K. T. I, str. 271. A. G. v. 321 karta 109, 111.

²⁾ Zalecanie komisjom porządkowym kres czyli stójek gotowych po traktach szczególnych i przy swej magistraturze. A. P. K. I, str. 270—271. Ordynacja kresy czyli stójki po traktach urządzająca. 7. VI Tamże str. 364. Raport komisji wiskiej do Rady Najwyższej 17 lipca. A. G. v. 247 karta 255. Raport komisji bielskiej do Rady Najwyższej 29 czerwca A. G. v. 321 karta 36. Raport komisji lubelskiej do Rady Najwyższej 26 lipca A. G. v. 247 karta 396. Rekwizycja pełnomocnika Tomaszewskiego o wznowienie kresów w komisji lubelskiej 5 sierpnia. A. G. v. 253 karta 204. Raport pełnomocnika Sokołowskiego do Rady Najwyższej z Garwolina 16 sierpnia o kresach komisji stężyckiej. A. G. v. 388 karta 58. Raport komisji Księstwa Mazowieckiego do Rady Najwyższej 22 lipca o stójkach w ziemi nurskiej i liwskiej A. G. v. 247 karta 182.

³⁾ A. P. K. T. II, str. 342.

⁴⁾ A. P. K. T. II, str. 332. Tamże str. 335.

⁵⁾ Tamże str. 342, 380.

III. P R A C A.

I. Na samym początku powstania, komisja krakowska, realizując uchwałę swoją o uzbrojeniu województwa, dostawieniu furaju i rekruta¹⁾, wydaje pierwszą odezwę do obywatelów „o łagodnem postępowaniu z włościanami“²⁾.

Bieg wypadków powstania po wygranej racławickiej wysunął sprawę chłopską znowu na pierwszy plan; ucisk stosowany w dalszym ciągu przez właścicieli ziemskich względem włościan, biorących udział w powstaniu, zmusił Kościuszkę do wydania rozporządzenia, stosującego ulgę włościanom wziętym do wojska i utwalniającego pospolite ruszenie od pańszczyzny, dopóki nie zostanie rozpuszczone do domów.³⁾ W nim określił Kościuszko obowiązki komisyj, które powinny pociągać do odpowiedzialności właścicieli ziemian, podstarościch lub ekonomów, działających naprzekór rozporządzeniu.

Wymagał również Naczelnik od komisyj podziału województwa na pewne obszary, zwane dozorami, tak, aby każdy zawierał najmniej 1000, a najwięcej 1200 gospodarstw, z nazwą dozoru od głównej wsi lub miasteczka i dozorcą „człowiekiem poczciwym i rozsądnym“, który będzie donosił komisji o stanie swego dozoru i wykonaniu poleceń Naczelnika i komisji.⁴⁾

W chwili wydania uniwersału bosutowskiego zorganizowane były zaledwie dwie komisje, t. j. krakowska i chełmska; z nich pierwsza, spełniając polecenie Naczelnika, zapowiada dochodzenie dawnych powinności gruntowych włościan przez lustracje, do których włościanie powołani do milicji wojewódzkiej byli obowiązani. Dopiero po ich rozpatrzeniu „oznaczy i ustanowi powinności, które i dla dziedzica i dla włościan tego gatunku osądzi być zgodne z słusnością do należnych temu ludowi względów zbliżone“.⁵⁾

Wykonanie postanowień, płynących z uniwersału bosutowskiego i późniejszych zależało w pierwszej mierze od wprowadzenia w życie dozorów. Niedługo potem wydana organizacja dla komisyj, w zakresie podziału województwa, czy ziemi nie przyniosła nic nowego, powtarzając tylko zasady uniwersału bosutowskiego.⁶⁾ Nowością nato-

¹⁾ List okólny do ob. Województwa Krakowskiego o Uzbrojeniu się furaju i rekruta dostarczenie. *Zbiór wszystkich pism urzędowych*, str. 40—48.

²⁾ Tamże, str. 67—70.

³⁾ Odezwa za familją włościan, do walczenia z nieprzyjaciółmi wezwanych z zakazem uciemżania i zalecaniem aby od robocizn wolnymi byli. Dan w obozie pod Bosutowem 19 kwietnia 1794 r. *Nabiela k*, l. c., str. 81—84.

⁴⁾ l. c.

⁵⁾ Zapewnienie włościanom opieki rządowej i ulgi w robociznach. Komisja Porządkowa Województwa Krakowskiego. *Nabiela k*, l. c., str. 84—88.

⁶⁾ Organizacja komisyj porządkowych 30 kwietnia l. c.

miast był, opisany w organizacji wydział instrukcji, który miał zająć się „oświecaniem ludu“.

W najdonioślejszej uchwale Kościuszki na polu reform chłopskich, uniwersale połanieckim, ciągnie się dalej ta zasada podziału województw na dozory, ale teraz dozorca prócz obowiązków określonych w organizacji komisyj, staje się rozjemcą między dworem a włościanami, gdyż od pierwszego ma odbierać skargi: „w przypadku nieposłuszeństwa lub niesforności ludu“, a od włościan skargi na ucisk dworu.¹⁾

Przy reorganizacji komisyj²⁾ pozostawiła Rada dotychczasowy podział na dozory, wobec znaczenia, jakie nadał im uniwersał 7 maja, a wydział instrukcji miał podobne zadanie, jak w organizacji 30 kwietnia.

Rozwinięcie zasad, wyrażonych w uniwersale połanieckim, bliższe określenie obowiązków dozorców nastąpiło dopiero w dwa miesiące później, t. j. w lipcu.³⁾ Przyczem uchwała Rady przewidywała złożony sposób powoływania dozorców i podziału ziemi na dozory. Komisja musiała wyznaczyć z pomiędzy siebie albo z pośród obywateli „zaufania godnych przez sekretne kreski“, kilka osób w celu objechania powiatu, podzielenia go na dozory „bez względu na wszelkie interesa prywatne“, zaciągnięcia wiadomości o kandydatach i ułożenia list kandydatów na dozorców; potem miała wybrać z kandydatów „większością sekretnych“ głosów.

Dozorcą mógł zostać człowiek „jakiegokolwiek stanu i kondycji“, byleby „cnotliwy“, umiejący czytać, pisać i rachować, przebywający od kilku lat w okolicy i obyty z miejscowymi stosunkami. Kadencja dozorczy trwała cztery lata. Głównym obowiązkiem dozorczy było „trzymać lud, dozorcowi ich powierzony w posłuszeństwie prawa i rządu“, wglądać, aby ulgi poczynione przez rząd włościanom były wykonane, i aby włościanie pełnili swoje powinności, zastrzeżone dawnymi umowami, lub nowo zawartymi kontraktami. Dalej rozwijały zasady sprawiedliwe rozstrzyganie sporów i zatargów między zwierzchnością a chłopami. Prócz tych obowiązków dozorca stawał się narzędziem wykonawczem komisji na terenie swego dozoru.

1) Uniwersał urządzający powinności gruntowe włościan i zapewniający dla nich skuteczną opiekę rządową, bezpieczeństwo własności i sprawiedliwość. Dan w obozie pod Połańcem dnia 7 maja 1794 roku. N. A. Bielak l. c., str. 172—179.

2) Organizacja dla wszystkich ogólnie komisjów porządkowych 30 maja l. c.

3) Ustanowienie dozorców i przepisy dla dozorców. A. P. K. T. II, str. 6—12.

Wreszcie pomocni dozorcóm w oświecaniu ludu stać się mieli nauczyciele, wybrani przez komisję w pierwszym rzędzie z pośród plebanów lub wikarjuszów, mógł nim zostać człowiek świecki, byleby miał „zalety oświecenia, rozsądku wolnego od uprzedzeń“.

Uniwersały kościuszkowskie, przynoszące zmianę w położeniu chłopów, wydane były w czasie, kiedy komisje się organizowały, bowiem w maju powstało ich najwięcej.

W momencie wydania uniwersału winiarskiego istnieje zaledwie kilka komisyj, a sam uniwersał, podobnie, jak bosutowski rozpowszechnia się tylko w województwach południowych¹⁾.

Co do uniwersału 7 maja, to Rada Najwyższa, rozpoczynając urzędowanie, polecała go ogłosić komisjom w ziemiach i powiatach²⁾.

W województwie sandomierskiem i krakowskiem uniwersał pańszczyźniany był bardzo popularny wśród włościan, do jego spopularyzowania mogły się przyczynić komisje lub dłuższa obecność Kościuszki w tej okolicy.

Po zajęciu województwa przez wojska pruskie, generał pruski von Hoym wydał obwieszczenie, grożące chłopom, że za nieodrabianie pańszczyzny i „okazywane nieposłuszeństwo surowo na ciele karani zostaną...“³⁾ oraz nakładające chłopów do powinności gruntowych przedinsurekcyjnych⁴⁾.

Przeważnie komisje ogłosiły uniwersał w ciągu czerwca⁵⁾, w jednej tylko ziemi drohickiej, komisarz wydziału żywności, Loga z oburze-

¹⁾ Komisja Radomska do R. N... Zwierzchności wszelkie do łagodnego obchodzenia się z włościanami i ulżenia w pańszczyźnie zachęciła... Rkp Bibl. Krasińskich Nr. 4084 str. 245. Komisja Sandomierska do R. N. 1 maja. ...Uniwersał uwalniający pozostałe żony kantonistów od jednego dnia, a ochotników uwalniający od wszelkiej pańszczyzny. Tamże str. 240—241.

²⁾ Odezwa za familją włościan... l. c.

³⁾ Obwieszczenie v. Hoyma z 4 lipca 1794 r. Archiwum Miejskie Akt dawnych m. Krakowa v. 2987.

⁴⁾ Obwieszczenie von Hoyma z 24 lipca (druk w języku niemieckim i polskim) Tamże

⁵⁾ O komisji lubelskiej K o r z o n *Wewnętrzne dzieje* T. I, str. 499 według druków współczesnych. Komisja Łukowska do R. N. z Łukowa 25 czerwca. Uniwersał N. Naczelnika ogłaszający włościan uwolnienie... skoro tylko odebrała, ogłosić go po całej ziemi tak z ambon, jako i przez dozorców zaczawszy od dnia 8 czerwca. A. G. v. 247 karta 408. Komisja Radomska do R. N. z Radomia 25 czerwca. A. G. v. 321 karta 30. W ziemi chełmskiej po powrocie delegowanych do Kościuszki „Komisarze Józef Węgliński i ksiądz Alojzy Ogiński do publicznego ogłoszenia uniwersału w Mieście Chełmie względem ulgi poddanym to ogłoszenie przy wezwaniu pod ten czas znajdującego się przy odgłosie trąb i kotłów... z zawezwaniem ludu do obrony Narodu skutecznie lud gorliwie przyjął. Raport Komisji

niem donosił, że do dnia 23 „komisja porządkowa uniwersał urządzający powinności włościan i zapewniający dla nich skuteczną opiekę rządową do publikowania z ambon nie rozesłała“, wstępował więc do wiosek „na traktach będących i sam do dworu włościan zwołać kazawszy, tenże uniwersał“, czytał¹⁾.

W Księstwie Mazowieckiem Komisja Księstwa wydała zlecenie 22 lipca deputacjom łomżyńskiej, nurskiej, czerskiej i warszawskiej ogłoszenia uniwersału²⁾. W ziemi warszawskiej znany on był jednak w ciągu czerwca, ale wskutek nieprzestrzegania go wywoływał skargi chłopów³⁾. Najpóźniej ogłosiła go komisja ziemi nurskiej⁴⁾.

Dalsze zadania komisyj wobec reform włościńskich, płynące z uniwersałów i organizacji komisyj przede wszystkim podział na dozory odbywa się równocześnie z ogłaszaniem uniwersałów pańszczyźnianych⁵⁾, przyczem podział na 1000—1200 gospodarstw okazał się w ziemi nurskiej niedogodny, łatwiejszy był do przeprowadzenia według parafij⁶⁾. Bardzo długo szło organizowanie dozorów w ziemi łomżyńskiej⁷⁾ i czerskiej⁸⁾ i bodaj nie były utworzone, podobnie jak w krakowskiej, kiedy dopiero 28 maja Komisja rozpięła konkurs na urzędy dozorców, powołując do tego w pierwszej mierze plebanów⁹⁾.

Chełmskiej do Kościuszki 15 maja. Rkp Bibl. Czartoryskich Nr. 831. str. 660. Deputacja nurska do R. N. A. G. v. 247 karta 247

¹⁾ Komisarz Loga z Łosic do R. N. 26 czerwca. A. G. v. 388 karta 208.

²⁾ Komisja Księstwa Mazowieckiego do deputacji. A. G. v. 247 karta 182.

³⁾ Skarga chłopów wsi Ręczaj 23 czerwca. A. G. v. 304 karta 59. Skarga chłopów z Miłosny 27 czerwca. A. G. v. 260 karta 222. Skarga chłopów ze wsi Książenicy 3 lipca. A. G. v. 304 karta 96.

⁴⁾ Raport Komisji Wiskiej do Komisji Księstwa Mazowieckiego. A. G. v. 247 karta 182.

⁵⁾ Raport Komisji Stężyckiej 30 lipca do R. N. tamże karta 151. Raport pełnomocnika Popiela do R. N. o dozorach w Komisji Sandomierkiej A. G. v. 253 karta 142. Raport Komisji Lubelskiej z Lublina 17 maja Rkp Bibl. Krasieńskich Nr. 4084 str. 254. Korzon *Wewnętrzne dzieje* T. VI, str. 7. Raport pełnomocnika Tomaszewskiego o dozorach komisji łukowskiej z Łukowa 21 sierpnia. A. G. v. 253 karta 228. 4. VIII. Odpowiedź R. N. na notę Smogorzewskiego, dozorczy parafji Drohickiej A. P. K. T. II, str. 46—47. 12. VII Deklaracja R. N. w sprawie przełożenia ob. Grzybowskiiego w sprawie dozorów w ziemi liwskiej A. P. K. T. I, str. 425. Raport Komisji Bielskiej z Bielska 28 maja A. G. v. 247 karta 358. Raport Komisji Nurskiej do Komisji Ks. Mazowieckiego. Tamże karta 246. Komisja Ks. Mazowieckiego przesyła Wydziałowi Porządku urzędzenia kresów i dozorców w ziemi warszawskiej. Tamże karta 183.

⁶⁾ Raport Komisji Wiskiej 14 sierpnia. Tamże karta 212.

⁷⁾ Żądanie Komisji Ks. Mazowieckiego o przesłanie urzędzenia kresów i dozorców z ziemi łomżyńskiej i czerskiej 24 lipca. Tamże karta 183.

⁸⁾ Komisja Czerska 2 lipca do R. N. A. G. v. 321 karta 40.

⁹⁾ Odezwa Komisji 28 maja (druk) Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa.

Kiedy wyszło rozporządzenie Rady normujące powinności i sposoby powoływania dozorców, dozorczy byli już w ziemiach przez komisje powybierani, i dlatego zarządzenie mogło komisjom przydać się na przyszłość, a dozorcóm ułatwić sprawowanie funkcyj.

Dalszym etapem pracy komisji i dozorców było regulowanie najmu pracy w ziemiach między dworem a włościanami, według rozporządzenia Wydziału Żywności Rady Najwyższej¹⁾, które określało warunki najmu a zarazem wyznaczało ilość obowiązujących dni w stosunku do ilości potraczonej pańszczyzny uniwersałem 7 maja.

Mimo, że Wydział zalecał komisjom niezwłocznie zająć się wprowadzeniem w życie swojej uchwały, która mogła posunąć naprzód wykonanie uniwersału, uskutecznienie jej nastąpiło w ciągu miesięcy sierpnia i września, więc stosunkowo późno, bo już po okresie żniw²⁾.

Komisja bielska wyprzedziła swoją inicjatywą „urządzenie“ Wydziału, ustanawiając jeszcze 12 lipca ceny „najmu“ i robocizny, z kreśleniem dni, „mniejszych i większych a to stosownie do zwyczaju tejże ziemi zawsze praktykowanego“³⁾.

Małą natomiast działalnością w Komisjach wykazały się wydziały instrukcji, w czym przodował i Wydział Instrukcji w Radzie Najwyższej. Dopiero po krytyce swojej działalności⁴⁾ ogłosił odezwę do Komisyj porządkowych, polecając wydziałowi instrukcji, wydanie „rekwizycji... do wszelkiego duchowieństwa z zalecaniem zbliżenia się do ludu i oświecenia go przez poufale rozmowy z włościanami“⁵⁾ i podania stanu szkół parafjalnych.

Praca jednak komisyj na tem polu była niewielka, czynniejszy okazał się Wydział Instrukcji Komisji Lubelskiej, który już w lipcu wysłał księdza Damaza Kapucyna „dla oświecenia ludu“ do dozoru biłgo-

¹⁾ Urządzenie Wydziału Żywności względem najmu robocizny w całym kraju 19. VII. 94 Gazeta Rządowa Nr. 25.

²⁾ Raport Komisji Mielnickiej 29 sierpnia. A. G. v. 279 karta 168.
Raport Komisji Wiskiej 2 września tamże karta 243.
Raport Komisji Warszawskiej 29 sierpnia tamże 223.
Raport Komisji Liwskiej 1 września tamże karta 206.

³⁾ Raport Komisji Bielskiej 3 września A. G. v. 286 karta 86.

⁴⁾ Maruszewski do Rady Najwyższej. ...Potrzeba przez pisma i emisariuszów... rozszerzać ducha wolności, ducha rewolucyjnego. Ma wprowadzić toż samo w organizacji Rady Wydział Instrukcji przepisane, lecz nie umiałem znaleźć przyczyny dlaczego nie tylko tego wydziału, lecz całej Rady Narodowej postępowania czteroniedzielnego dotychczas nie znać A. G. v. 156a karta 11.

⁵⁾ Odezwa Wydziału Instrukcji Rady Narodowej do Wydziału Instrukcji w Deputacji Centralnej W. Ks. Litewskiego i do komisji porządkowych. 5. VII. 94 Gazeta Rządowa Nr. 11. Gazeta obywatelska i patrijotyczna Nr. 4.

rajskiego i sołskiego¹⁾), a uniwersałami 20 i 24 września nakazał duchowieństwu ogłaszać o cofnięciu się króla pruskiego z pod Warszawy i obwieszczać włościanom, że rząd zaręczonyj im opieki pragnie dotrzymać, zbierać wiadomości dokładne o obywatelach, którzy cnotą i poświęceniem dla sprawy narodowej odznaczyli się, oraz przysyłać raporty sekretne o ludziach wszelkiego stanu „nieobywatelskiego ducha mających“²⁾).

Trochę jeszcze raportów z innych wydziałów o szkołach³⁾ zamyka prace komisyj na polu reform włościańskich.

II. Podstawą dla społeczeństwa do wciągnięcia do walki o niepodległość mas ludowych była uchwała mieszkańców województwa krakowskiego „względem urządzenia i opatrzenia siły zbrojnej“⁴⁾), rozporządzenia Komisji Krakowskiej o dostarczeniu z pięciu dymów jednego człowieka z bronią⁵⁾), nakaz tejże Komisji o uzbrojeniu wszystkich mieszkańców województwa, dostarczeniu rekruta konnego⁶⁾), oraz nakaz pospolitego ruszenia⁷⁾).

Te uchwały przenoszą się echem po całym kraju i odnoszą ten skutek, że przy spisaniu aktu powstania województw, ziem i powiatów obywatele biorą z nich wzór⁸⁾).

Po nawiązaniu stosunków Kościuszki z Radą Zastępczą, życzeniem Naczelnika było, aby Rada mogła „uskutecznić to wszystko, co komisja Porządkowa Województwa Krakowskiego już uskuteczniła“⁹⁾).

Zalecał N. Naczelnik Radzie uchwałą o poborze i rekrucie, uniwersał Komisji, nakazujący w województwie pospolite ruszenie, aby „nieprzyjacieli, chcąc kraj plądrować i wybieraniu rekruta przeszkadzać, znaażł wszędzie opór najpotężniejszy sił narodowych“¹⁰⁾).

¹⁾ Raport Wydziału Instrukcji Komisji Lubelskiej. A. G. v. 321 karta 58.

²⁾ Korzon. *Wewn. dzieje* t. VI, str. 10 według współczesnych druków.

³⁾ Raport Wydziału Instrukcji Komisji Bielskiej do Rady Najwyższej A. G. v. 321 karta 106

Raport Wydziału Instrukcji Komisji Drohickej z Drohiczyzna 6 sierpnia tamże karta 75.

Raport Komisji Łomżyńskiej z Łomży 5 września tamże karta 99.

⁴⁾ *Zbiór wszystkich pism*, I. c., str. 19—23.

⁵⁾ List okólny I. c.

⁶⁾ *Zbiór wszystkich pism*, I. c., str. 127—133.

⁷⁾ I. c., str. 152—159.

⁸⁾ W cytowanych już aktach powstania województw, ziem i powiatów wszędzie jest mowa o akcesie krakowskim i uchwałach mieszkańców województwa krakowskiego.

⁹⁾ Kościuszko do Rady Zastępczej z obozu pod Igołomji 25 kwietnia A. G. v. 270 karta 2.

¹⁰⁾ I. c.

Niedługo też (30 kwietnia) wychodzi uniwersał Rady do wszystkich ziem Księstwa o przystawienie rekruta z pięciu dymów¹⁾. Uchwałą 4 maja ogłaszała Rada pospolite ruszenie wszystkich mężczyzn od 15 do 50 lat, uzbrojonych w piki i kosy, według wzorów, które miały otrzymać deputacje komisyjne²⁾.

Mało deputacyj odpowiedziało czynem na to zarządzenie. Skutecznijszem się okaże rozporządzenie Rady Najwyższej z 6 czerwca, powtarzające nakaz dostawienia jednego rekruta z pięciu dymów, prócz tego jednego rekruta konnego z pięćdziesięciu dymów.

Na komisje spadał teraz obowiązek kontroli ćwiczeń wojskowych mężczyzn wsi i miast od 18 do 40 lat. Komisje obowiązane są wysłać z grona swego lub z obywatelów lustratorów dla przeprowadzenia nadzoru i kontroli. Był to jeszcze moment, kiedy władze insurekcyjne liczyły na pospolite ruszenie i rolę, jaką mogło ono zająć w walce o niezawisłość kraju. Oprócz wydania rekrutów nakazywała Rada zorganizować komisjom pospolite ruszenie w zmienionej nieco formie, gdyż z podziałem na dwie części, z których jedna ma być użyta do boju, a druga pozostać przy gospodarstwie³⁾. Najbliższa Warszawy zorganizowała pospolite ruszenie Komisja Nurska — przecież nieudolnie — bo nie miało komendantów obeznanych z wojskowością, pozostawało bez „subordynacji“, a jednak potrzebne było do zastąpienia luki od Zambrowa do Wizny⁴⁾.

Sąsiadująca z nią Komisja Liwska donosiła, że „lud po parafjach w części ognistą bronią, a wszystek pikami uzbrojony, ćwiczenia odbywa“⁵⁾.

W przeciwieństwie do tego w ziemi wiskiej, wobec bliskiego sąsiedztwa wojsk pruskich i niezatwierdzonego wyboru gen.-majora i pułkownika ziemiańskiego, Komisja „nie była w sposobności organizowania pospolitego ruszenia“, skończyło się na wydaniu uniwersału⁶⁾.

Widzieliśmy jednak, że do wyzwolenia ziemi wiskiej przyczynić się pospolite ruszenie ziemi bielskiej. Dotarły tam uniwersały Rady Zastępczej, które natychmiast Komisja z ambon ogłosić „dyspono-

1) A. P. K. T. I, str. 83—87.

2) A. P. K. T. I, str. 106—109.

3) Uniwersał stosowny do odezwy Najwyższego siły zbrojnej narodowej Naczelnika do obywatelów Polski i Litwy względem wydawania rekrutów pieszych i konnych. Tamże str. 267—269.

4) Raport Komisji Nurskiej do Rady Najwyższej z Ostrowi 19 czerwca A. G. v. 252 karta 291. Raport gen.-maj. Zielińskiego cyt. u Korzona *Wewn. dzieje* t. VI, str. 153.

5) Paport Komisji Liwskiej do R. N. z Liwa 26 czerwca A. G. v. 321 karta 31.

6) Raport Komisji Wiskiej z Wizny 14 lipca do R. N. A. G. v. 247 karta 255.

wała¹⁾. Troszczyła się Komisja o swoje pospolite ruszenie, bo po potyczce pod Rajgrodem, gdzie pospolite ruszenie zostało rozbite przez wojsko pruskie²⁾, zwróciło się do Rady Najwyższej, aby ta „nakazała generałom i komendantom pospolitego ruszenia bez linjowego wojska nie hazardować“ i pociągać do odpowiedzialności „exorbitantów podkomendnych“, a przez to „skonsternowany“ i zażalony lud w tamtych okolicach“ przekonać, że „takowego nieładu... władza bezkarnie nie minie“³⁾.

Nie dawały się przecież wyprzedzać Komisje Drohicka i Mielnicka. Pospolite ruszenie w ziemi drohickiej dochodziło do 7000 ludzi⁴⁾, a w ziemi mielnickiej wynosiło przeszło 10 tysięcy⁵⁾.

Chociaż w organizacji pospolitego ruszenia, wydanego przez Radę Zastępczą, Komisja Łukowska widziała „wzór tak chwalebny i użyteczny dla siebie“⁶⁾, niespełniła swego obowiązku⁷⁾; nie podzielała na nią przykład ziemi lubelskiej, której pospolite ruszenie pomocne było gen.-majorowi Grochowskiemu⁸⁾.

Gdy przystąpił do powstania powiat radomski, Komisja nakazała uniwersałem, żeby każdy dziedzic przystawił człowieka na koniu z bronią do pilnowania okolicy. To też dwie gromady (z Piastowa i Jedlińska) stanęły garnizonem w Radomiu⁹⁾.

W ziemi stężyckiej pospolite ruszenie nakazywane było trzy razy: pierwszy raz w dniu 21 czerwca, lecz wskutek wkroczenia nieprzyjaciół nie doszło do skutku. Dwudziestego dziewiątego czerwca i 18 lipca nakazała je Komisja z rozkazu gen.-majora Zgliczyńskiego¹⁰⁾.

¹⁾ Raport Komisji do R. N. z Bielska 28 maja A. G. v. 247 karta 358. Raport pełnomocnika Orsettiego z Bielska 16 czerwca A. G. v. 253 karta 140—141. A. P. K. T. I, str. 351. Raport Komisji z Bielska 29 czerwca. A. G. v. 321 karta 35.

²⁾ Korzon I. c., str. 193—194. Skałkowski, I. c. *Obrona Narwi*, str. 106—109.

³⁾ Raport Komisji cyt. u Skałkowskiego, I. c., str. 109—110.

⁴⁾ Raport Komisji Drohickiej do R. N. z Drohiczyna 26 czerwca A. G. v. 321 karta 31—32. Raport pełnomocnika Kuczyńskiego do R. N. 30 lipca tamże karta 67. Raport Komisji do R. N. 13 sierpnia tamże karta 80—81.

⁵⁾ Raport komisarza żywnościowego Logi z Łosic 26 czerwca i 17 lipca A. G. v. 388 karta 209, 218.

⁶⁾ Odpowiedź Komisji przysłana Radzie Zastępczej względem pospolitego ruszenia i podatków z Łukowa 8 maja. A. G. v. 241 karta 197.

⁷⁾ Raport pełnomocnika Tomaszewskiego do R. N. 28 sierpnia A. G. v. 253 karta 254.

⁸⁾ Raport Komisji 5 czerwca do Potockiego, gen.-majora A. G. v. 252 karta 274. Korzon, I. c., str. 120.

⁹⁾ Korzon, I. c., str. 96. *Gazeta Wolna Warszawska* Nr. 112—114.

¹⁰⁾ Raporty Withoffa do R. N. z Garwolina 26 czerwca i z Siennicy 24 lipca A. G. v. 388 karta 165, 167. Korzon, I. c., str. 202.

W sandomierskiem Komisja nie mogła dać sobie rady, bo obywatele okazywali „nieczulość ku obronie ojczyzny“ wyjeżdżając zagranicę, a „lud wiejski kosa i piki łamie“¹⁾.

Jak widzimy organizowały komisje pospolite ruszenie, lecz wielka masa ludu nie była zdolna do prowadzenia wojny z regularnymi oddziałami przeciwnika.

Wartość dotychczasowych poczynań określił Kościuszko, uważając, że tworzenie szeregów pospolitego ruszenia szło opieszale lub też kiedy nastąpi, „następuje tłumnie i bez porządku“²⁾. Radę widział Naczelnik w podziale pospolitego ruszenia na trzy części, z któregooby jedna część była zawsze uzbrojona i w razie potrzeby walczyła z nieprzyjacielem, dopóki nie zostanie zamieniona przez inną³⁾.

Mimo powtarzanych prób podniesienia wartości pospolitego ruszenia⁴⁾, Naczelnik przekonał się, „że więcej straty niż korzyści przyniosło krajowi“, nakazał zamiast niego dostarczenie rekruta z 10-u dymów⁵⁾.

Wydawanie rekrutów przez komisję było czynnością równorzędną z organizowaniem pospolitego ruszenia.

Obszar, z którego można było wybierać rekruta na przestrzeni niezajętej przez nieprzyjaciela (sierpień), stanowiły w Księstwie Mazowieckiem: ziemia warszawska, liwska, wiska i łomżyńska; z województwa sandomierskiego — ziemia stężycka, następnie całe województwo podlaskie, część lubelskiego i ziemia chełmska⁶⁾.

Niepodobieństwem być się zdaje — mówi pamiętnikarz. — że jeszcze w sierpniu nie wszystkich nakazanych w kwietniu i maju dostawiono rekrutów⁷⁾.

Osiemnastego sierpnia nadesłał Kościuszko ordynans do wojsk konstituujących w ziemi łomżyńskiej, nurskiej, liwskiej, drohickiej, mielnickiej, bielskiej, łukowskiej i stężyckiej, aby wybierały niedostawionych jeszcze strzelców i kantonistów⁸⁾.

Odezwą 20 sierpnia nalegała Rada o dostawienie niewydanych jeszcze kantonistów, czyniąc wyrzuty „obojętnym, lęklwym i nieży-

¹⁾ Raport pełnomocnika Popiela do R. N. z Sandomierza 16 czerwca A. G. v. 253 karta 150.

²⁾ Kościuszko do Rady N. z obozu pod Przybyszowem 22 czerwca A. G. v. 270 karta 41.

³⁾ l. c.

⁴⁾ Uniwersał do obywatelów usuwających się od pospolitego ruszenia A. P. K. T. I, str. 412—414.

⁵⁾ Kościuszko do R. N. 11 i 13 września. A. G. v. 270 karta 103, 104.

⁶⁾ Według ilości dymów w powiatach i ziemiach. A. G. v. 273 karta 171.

⁷⁾ Wojda *Pamiętnik*, str. 111—112.

⁸⁾ A. P. K. T. II, str. 401.

czliwym ojczyzny synom“, grożąc wreszcie egzekucją wojskową i karą pieniężną po 1000 złp. od każdego brakującego rekruta¹⁾).

Bądź co bądź rekrutowanie szło powoli²⁾. Zawód w dostarczaniu oznaczonej liczby rekrutów, niekoniecznie pochodził z „obojętności lub nieżyczliwości“ komisyj wobec ojczyzny.

Mając zawsze na uwadze warunki miejscowe, można ustalić, że trudności komisyj przy wyborze rekruta wynikały z braku komend do wybierania przeznaczonych do wojska³⁾, dezercji włościan⁴⁾, jak również opornego stanowiska szlachty wobec nakazów komisyj⁵⁾, niemożności uzbrojenia rekrutów⁶⁾ i często samowolnego wybierania przez komendy wojskowe⁷⁾.

1) Odezwa wraz z rekwizycją do komisyj porządkowych o przysławienie rekrutów przez obywateli. A. P. K. T. II, str. 90—91.

2) Specyfikacja należących i wydanych kantonistów pieszych i konnych z raportu Komisji Porządkowej Księstwa Mazowieckiego pod dniem 9 miesiąca września do Wydziału Potrzeb Wojskowych w Radzie podanego wciągniona. A. G. v. 258 karta 143.

3) Doniesienie Komisji Łomżyńskiej. R. N. o uniwersale względem kantonistów z Łomży 20 czerwca. A. G. v. 321 karta 20—21. Raport Komisji Mielnickiej do R. N. z Mielnika 4 lipca. Tamże, karta 45. Doniesienie Komisji Drohickej do Wydziału Wojskowego. Tamże, karta 59. Raport Komisji Bielskiej do R. N. z Bielska 28 lipca. A. G. v. 247 karta 363. Raport Komisji Bielskiej do R. N. z Bielska 13 maja. A. G. v. 253 karta 84.

4) Raport Komisji Garwolińskiej do R. N. z Garwolina 27 lipca. Tamże karta 63. Raport Komisji Liwskiej z Liwa 24 lipca. Tamże, karta 64.

5) Żądanie Komisji Nurskiej do R. N. z Ostrowia 3 czerwca w okoliczności wybierania kantonistów od szlachty pojedyncze dymy mających. A. G. v. 247 karta 241. Raport teje z połowy czerwca. Tamże, karta 247. Raport Orsettiego z Bielska z 16 czerwca. A. G. v. 253 karta 140. Zapytanie Wydziału Wojskowego Komisji Drohickej do R. N. 28 czerwca względem szlachty niechcącej iść do piechoty. A. G. v. 321 karta 38. Raport Orsettiego do R. N. z Bielska 7 lipca. A. G. v. 253 karta 172. 11. VII Dekleracja na raport Komisji Porządkowej Drohickej względem wydania kantonistów z zaleceniem sekwestrowania dóbr nieposłusznych. A. P. K. T. I, str. 420.

6) Żądania Komisji Nurskiej do R. N. z 2 czerwca. A. G. v. 321 karta 4. Raport Komisji Bielskiej do R. N. z Bielska 28 maja. A. G. v. 247 karta 358. Raport teje do R. N. 20 czerwca. A. G. v. 321 karta 20. General-major Karwowski do R. N. z Bielska 6 czerwca o sile zbrojnej województwa podlaskiego. A. G. v. 152 karta 275.

7) Pełnomocnik Sosnowski do R. N. z Garwolina 27 lipca. A. G. v. 388 karta 57. Zapytania Komisji Ziemi Nurskiej do R. N. z Ostrowia 27 września w sprawie rekruta. A. G. v. 247 karta 251. Andrzej Karwowski do Rady Zastępczej 17 maja. A. G. v. 253 karta 88—89. Komisja Liwska do Rady N. z Liwa 15 lipca. A. G. v. 247. karta 163. Gołaszewski komisarz żywności do R. N. 20 września A. G. v. 388 karta 101. Komisja Nurska do R. N. z Ostrowia 27 września. A. G. v. 247 karta 251. Raport Boskiego, pułkownika milicji stężyckiej do R. N. z obozu pod Pragę. A. G. v. 253 karta 32

Przy organizowaniu pospolitego ruszenia, tworzeniu zbrojnych oddziałów miejscowych obok komisyj porządkowych, czynny był generał ziemiański, jako „generał milicji“ danej ziemi.

Według aktu krakowskiego w każdej ziemi prócz tworzenia komisji należało nominować generała ziemiańskiego.

Przy łączeniu się do powstania ziemie Księstwa Mazowieckiego: liwska ¹⁾, nurska, różańska, łomżyńska ²⁾, wiśka ³⁾, obierają sobie generałów ziemiańskich; czyni tak również województwo podlaskie ⁴⁾.

Rada Zastępcza wydała ordynację na generałów ziemiańskich i patent na generalstwo ziemi czerskiej Karolowi Wodzińskiemu, staroście nurskiemu ⁵⁾. Z chwilą nominacji Rady Najwyższej i zbliżenia się Kościuszki do Warszawy nominacje na generałów ziemiańskich stały się wyłącznym przywilejem Naczelnika.

Niezawodna panowała współpraca między generałami ziemiańskimi (znamy imiennie blisko 60 generałów ziemiańskich) ⁶⁾ a komisjami porządkowymi.

Komisja ziemi drohickej po odebraniu w dniu 11 maja przysięgi od Krasnodębskiego zażądała patentu na generał-majorostwo ⁷⁾. Gdy patent nie doszedł go do 26 maja, Komisja prosiła Radę Najwyższą o nadesłanie patentu lub wyjaśnienia jak ma postąpić ⁸⁾. Po odpowiedzi Rady Komisja zebrana „w zupełnym swoim komplecie“ obrała 11 czerwca majorem Karola Urbańskiego, którego nominację potem Naczelnik zatwierdził ⁹⁾.

Zanotować jeszcze należy zatarg między komisją ziemi łomżyńskiej, a gen.-majorem Zielińskim, zberającym ochotników do walki z Prusakami. Komisja oskarżyła generała przed Komendantem Księstwa Mazowieckiego, generałem Mokronowskim o rozsiewanie w ziemi „prawideł wolności, równości i niepodległości, które są okazją, że młodzież i sami nawet gospodarze, rolę, żonę i dzieci temi prawidłami zbałamuczone porzucają, zwierzchności miejscowej ubliżają posłuszeństwa...“ ¹⁰⁾.

¹⁾ Świniarski do Rady Zastępczej l. c.

²⁾ Zapisanie aktu powstania ziemi nurskiej l. c.

³⁾ Akt powstania mieszkańców ziemi wiśkiej l. c.

⁴⁾ Rkp. Akad. Umiejętności l. c. Bartoszewicz, l. c., str. 230.

⁵⁾ A. P. K. T. II, str. 305.

⁶⁾ Protokół patentów dla milicji wojewódzkich. A. G. v. 332. Spis podaje Dzwonkowski. A. P. K. Wstęp str. LXXI—LXXII.

⁷⁾ Cyt. Rkp Akademii Umiejętności. Krasnodębski do R. N. 3 czerwca względem patentu. A. G. v. 248 karta 352.

⁸⁾ Komisja do R. N. z Drohiczyna 26 maja. A. G. v. 247 karta 455.

⁹⁾ Komisja do R. N. z Drohiczyna tamże karta 453.

¹⁰⁾ Generał Mokronowski do R. N. o wolontarjuszach Zielińskiego A. G. v. 252 karta 189.

Nieporozumienia wynikały również między Komisją Sandomierską, a gen.-majorem Piotrowskim. Generał zarzucał utrudnianie formowania korpusu z powodu osobistej niechęci Komisji ku niemu¹⁾.

Ten sam obszar, który musiał dostarczyć rekruta, zniszczony działaniami wojennymi, musiał także wyżywić wojsko i stolicę.

Część wschodnia ziemi warszawskiej tudzież ziemia nurska, łomżyńska, wiska zarezerwowane były dla dywizji nadnarwiańskiej i nadgranicznej Prus Wschodnich, ziemia bielska dla dywizji generała Sierakowskiego.

Magazyny warszawskie czerpały żywność prawie wyłącznie z powiatu garwolińskiego, z ziemi stężyckiej, łukowskiej, mielnickiej, drohickiej i liwskiej²⁾.

Po objęciu rządów przez Radę Najwyższą w myśl jej zarządzeń i Wydziału Żywności³⁾ przeprowadzały komisje spis żywności w kraju, zakładały magazyny żywnościowe, do których obowiązani byli obywatele czynić w ciągu roku dwukrotną bezpłatną składkę. Inne rekwizycje żywnościowe były opłacane.

Rekwizycje zastosowane przez insurekcję⁴⁾ zmuszały komisje do wybierania kozuchów, butów, siermiąg, koszul, der dla koni i płaszczy na potrzeby wojska. Gdy nie wystarczyły ofiary dobrowolne, otrzymały komisje nakaz dostarczenia od obywatelów dwóch koszul płóciennych za darmo, pary dobrych butów po sześć złp., jednej nowej siermięgi po 10 złp.

Dla przywożenia żywności i furazu na polecenie Rady⁵⁾, dostarczały komisje z każdego dwustu dymów podwody, składające się z woza drabiniastego lub bryczki i pary koni; rekwirowały konie na rzecz wojska. Zakres zabiegów komisyj nad powiększeniem siły zbrojnej był duży, komisje w miarę możliwości spełniały te polecenia, rozumiejąc ważność zadania.

¹⁾ Generał Piotrowski z Sandomierza 24 maja do prezydenta Zakrzewskiego. A. G. v. 273 karta 59.

²⁾ A. P. K. T. I Wstęp str. LVI.

³⁾ Zlecenie Wydziału Żywności formowanie magazynów żywności A. P. K. T. I, str. 292—293. Uniwersał względem spisania żywności po miastach i wsiach. Tamże, str. 311—300. Uniwersał względem handlu żywności i furazu. A. G. v. 282 karta 1—2. Urządzenie względem wydawania dla wojska furazu i żywności. A. P. K. T. I, str. 36—37. Urządzenie Najwyższego Naczelnika względem wybierania żywności i furazu dla wojska. Tamże karta 67—68.

⁴⁾ A. P. K. T. II, str. 31—32, 78, 65—66, 72, 197—198.

⁵⁾ Urządzenie względem stałych po województwach furmanek. Tamże str. 63—5.

III. Wydatki i dochody w początkowym okresie powstania koncentrowały się w obozie Naczelnika, a później znaczna ich część przypadła na Deputację Centralną Wileńską, komisje porządkowe oraz dywizje wojsk, które znaczną część swych potrzeb zaspakajały z doraźnych rekwizycyj. Na wstępie powstania Komisja Krakowska zajmowała się zbieraniem „poboru“, według uchwały mieszkańców województwa krakowskiego.¹⁾ Pobór ten stanowił pewnego rodzaju podatek dochodowy od majątku. Nadto Komisja przyjmowała ofiary na potrzeby powstania, które w pierwszych dniach płynęły dość obficie.²⁾

Ale ośrodkiem działalności skarbowej stała się Warszawa. Trzydziestego kwietnia uchwaliła Rada Zastępcza pobór na wzór województwa krakowskiego, nakładając go na Warszawę i całe Księstwo Mazowieckie. Pobór obciążał przede wszystkim warstwy najbiedniejsze,³⁾ gwałtownie krytykowali go radykali⁴⁾ a Kościuszko kazał z niego 8 maja skreślić część niższych pozycyj.⁵⁾

I w innych ziemiach obywatele, idąc śladami województwa krakowskiego, uchwalali ofiary na rzecz wojska.

Tak czynili obywatele chełmscy.⁶⁾ Komisja Sandomierska, na drugi dzień po zawiązaniu się, wydaje odezwę do obywateli względem dobrowolnych ofiar,⁷⁾ a Komisja Radomska wybierała nawet podatki uchwalone przez sejm czteroletni⁸⁾.

„Uniwersał stosowny do uchwał województwa sandomierskiego ułożyliśmy“ — donosi Komisja Lubelska.⁹⁾ Pobór na wzór województwa krakowskiego uchwalili również Stężycczanie.¹⁰⁾

Niewiele różnił się od poboru krakowskiego, wydany 8 czerwca uniwersał Rady Najwyższej względem poboru. Uniwersał rozciągał na cały kraj pobór nadzwyczajny, nadto polecał komisjom wybierać zaległe podatki, uchwalone przez sejm czteroletni.¹¹⁾

¹⁾ List okólny l. c.

²⁾ Kupczyński l. c., str. 97.

³⁾ A. P. K. T. I, str. 74—75.

⁴⁾ A. P. K. Wstęp str. XIX.

⁵⁾ Kościuszko do Rady Zastępczej z obozu pod Połańcem 8 maja. A. G. v. 270 karta 11—12.

⁶⁾ Uchwała powszechnej obrony w ziemi chełmskiej przez komisję porządkową wspólnie z wszystkimi obywatelami zgodnie i jednogłośnie ustanowione Chełm... Rkp Bibl. Czartoryskich Nr. 831 str. 569—571.

⁷⁾ Rkp Bibl. Krasińskich Nr. 4084, karta 241.

⁸⁾ Tamże karta 239.

⁹⁾ Tamże karta 254.

¹⁰⁾ Zapisanie aktu powstania ziemi stężyckiej l. c.

¹¹⁾ Uniwersał względem wnoszenia do Skarbu podatków na sejmie konstytucyjnym uchwalonych, tudzież poboru nadzwyczajnego. A. P. K. T. I, str. 277—281.

Doszły do nas ślady wybierania podatków przez Komisję województwa lubelskiego¹⁾, sandomierskiego²⁾, podlaskiego³⁾ i Księstwa Mazowieckiego⁴⁾. Niewątpliwie i inne komisje, które wtedy istniały, zajmują się wyborem podatków. Wszystkie ponaglała Rada, aby składały pobór i podatki pod karą podwójnej opłaty, grożąc egzekucją wojskową tym obywatelom, którzy nie uścili ich do 10 sierpnia⁵⁾. Gdy nie wystarczyły podatki i ofiary, zabierały komisje kosztowności kościelne na potrzeby wojenne⁶⁾.

Mały skutek odniosły na prowincji asygnaty zwane biletami skarbowymi lub mincletami⁷⁾ i zareczania skarbowe. Nie przyczyniły się komisje do spopularyzowania ich wśród społeczeństwa⁸⁾; spotykamy tylko wzmianki o asygnatach w ziemi łukowskiej i województwie podlaskiem⁹⁾.

Zakrojona na większą miarę przez Radę Najwyższą sprzedaż dóbr narodowych, rekwizycja sum depozytowych, przechowywanych

1) Raport pełnomocnika Tomaszewskiego z Lublina 5 sierpnia do Rady Najwyższej. A. G. v. 253 karta 205. Raport Komisji Lubelskiej do Rady Najwyższej z Lublina 25 lipca. A. G. v. 247 karta 388. Raport teje 5 sierpnia. Tamże karta 394. Korzon, *Wewnętrzne dzieje* T. VI, str. 8.

2) Raport pełnomocnika Chotkowskiego do Rady Najwyższej ze Stężycy 21 czerwca A. G. v. 388 karta 14. Raport pełnomocnika Sosnowskiego do Rady Najwyższej z Garwolina 27 lipca. Tamże, karta 45. Raport tegoż 5 września. Tamże, karta 83. 5. VIII. Żądanie Komisji ziemi stężyckiej przedłużenia egzekucji podatków. A. G. v. 321 karta 73.

3) Raport Komisji Bielskiej z Bielska 22 lipca do Rady Najwyższej. Tamże, karta 60. Raport teje Komisji o stanie kasy z dnia 20 czerwca do Rady Najwyższej. Tamże, karta 20.

4) Raport Komisji Wiskiej do R. N. z Wizna 4 lipca. A. G. v. 247 karta 255.

5) Zalecanie Wydziałowi Skarbu czynienia rekwizycji do wszystkich komisji porządkowych o złożenie podatków i poborów pod karą. A. P. K. II, str. 18.

6) Zlecenie Wydziałowi Skarbu uskutecznienia nakazu względem sreber kościelnych. A. P. K. T. I, str. 432. Zlecenie Wydziałowi Skarbu potwierzenia rekwizycji do Komisji porządkowych o zabranie sreber kościelnych. A. P. K. T. II, str. 17.

7) A. P. K. T. II, str. 275—278.

8) Zlecenie komisjom porządkowym publikowania, ustanowienia biletów skarbowych z wyszczególnieniem. A. P. K. T. II, str. 60—62. 15. X Odezwa do ludu polskiego względem brania biletów skarbowych. Tamże str. 241—242. Prawidła rygor na nieprzyjmujących biletów skarbowych przepisujące. Tamże T. II, str. 260. Polecenie Wydziałowi Porządku rozesłania biletów skarbowych komisjom. Tamże, str. 480.

9) Uniwersał o biletach skarbowych w ziemi łukowskiej rozesłał pełnomocnik Tomaszewski. A. G. v. 253 karta 231—248. Komisarz żywnościowy, Giżycki donosił 6 lipca z Drohiczyzna, „że obywatele województwa nie chcą zboża sprzedawać za asygnaty“. A. G. v. 38 karta 190.

w magistratach, kancelarjach, kapitułach, a będących nawet w prywatnem posiadaniu — nie odniosła skutku.¹⁾

Nie mogły komisje już tego polecenia Rady Najwyższej wykonać, wobec zbliżającego się końca powstania.

IV. PEŁNOMOCNICZY.

I. Już Rada Zastępcza zapoczątkowała wysyłanie swoich delegowanych do ziem, celem przyspieszenia akcesów do powstania i urzędzeń powstańczych, jak to widzieliśmy przy omawianiu organizowania się komisyj porządkowych.

Rada Najwyższa przydzielała również swoich wysłanników do województw, ziem i powiatów. Drugiego czerwca wysłani zostali Piotr Potocki, generał major do województwa wołyńskiego²⁾ i Ignacy Krzuczki do ziemi chełmskiej i województwa wołyńskiego²⁾, a dziesiątego czerwca Tadeusz Morski do ziemi stężyckiej z powiatem garwolińskim³⁾, Zieliński podkomorzy nurski do ziemi łomżyńskiej, różańskiej i nurskiej⁴⁾, Józef Wybicki do ziemi warszawskiej i czerskiej⁵⁾, oraz Józef Grzybowski do ziemi livskiej⁶⁾. Dwunastego czerwca na zlecenie Kościuszki wysłała Rada do województwa sandomierskiego: Ignacego Gosławskiego do powiatu chełmskiego i opoczyńskiego⁷⁾, Stanisława Kochanowskiego do powiatu radomskiego⁸⁾, Onufrego Popiela do powiatu sandomierskiego⁹⁾. Jednocześnie wysłany został Ignacy Bądziński do ziemi mielnickiej¹⁰⁾, Józef Orsetti do ziemi bielskiej¹¹⁾ i Feliks Kuczyński do ziemi drohickiej¹²⁾.

¹⁾ Urządzenie względem sprzedaży dóbr narodowych. A. P. K. T. II, str. 113—122. Urządzenie względem pożyczki gotowizny od obywateli na potrzeby Rzeczypospolitej. Tamże str. 145—153. Urządzenie względem pożyczki Skarbu narodowego. Tamże str. 191—7.

²⁾ 2. VI. Wysłanie osób do województwa lubelskiego i ziemi chełmskiej w celu dzielniejszej egzekucji. A. P. K. T. I, str. 234.

³⁾ 10. VI Instrukcja dla ob. Morskiego do komisji ziemi stężyckiej z powiatem garwolińskim złączonej delegowanego. Tamże str. 289—290.

⁴⁾ 10. VI Instrukcja dla ob. Zielińskiego do ziemi łomżyńskiej, różańskiej i nurskiej delegowanego. Tamże str. 290—291.

⁵⁾ 10. VI Instrukcja dla ob. Wybickiego do ziemi warszawskiej i wiskiej delegowanego. Tamże str. 291.

⁶⁾ 10. VI Instrukcja dla ob. Grzybowskiego do ziemi livskiej wyznaczonego. Tamże str. 291.

⁷⁾ 12. VI Instrukcja dla ob. Gosławskiego. Tamże str. 296.

⁸⁾ 12. VI Instrukcja dla ob. Kochanowskiego. Tamże str. 296.

⁹⁾ 12. VI Instrukcja dla ob. Popiela. Tamże str. 295.

¹⁰⁾ 12. VI Instrukcja dla ob. Bądzińskiego. Tamże str. 296.

¹¹⁾ 12. VI Instrukcja dla ob. Orsettiego. Tamże str. 296.

¹²⁾ 12. VI Instrukcja dla ob. Kuczyńskiego. Tamże str. 296.

Ci wysłannicy mieli odegrać w komisjach porządkowych rolę kontrolerów rządowych, współpracować z nimi przy uzbrajaniu powiatu czy ziemi, oraz organizować powstanie.

Instrukcja polecała wysłannikom dopilnować, aby komisje zorganizowały się według przepisanej przez Radę Najwyższą organizacji, dalej żądać mieli od komisyj wykazu wszystkich rozporządzeń Kościuszki i Rady Najwyższej i wyjaśnienia, w jaki sposób zostały załatwione, ogłosić je i doprowadzić do egzekucji, jeżeli nie zostały wykonane.

Główny nacisk kładła instrukcja na wykonanie uniwersału z 6 czerwca w sprawie pospolitego ruszenia i dostarczenie rekruta pieszego i konnego. Nadto na Potockiego nałożyła Rada obowiązek donoszenia o komisarzach nieposłusznych lub opieszale postępujących, celem pociągnięcia ich do Sądu Najwyższego Kryminalnego, jako szkodliwych celom powstania ¹⁾).

Ustanawiając 24 czerwca Karola Sosnowskiego do komisji ziemi stężyckiej na miejsce Morskiego, wydała Rada instrukcję, której prawideł mieli się trzymać wszyscy pełnomocnicy ²⁾). Znowu chodziło o pospolite ruszenie, obowiązkiem pełnomocników było dopilnować, aby komisje zrobiły jaknajprędzej konskrypcję ludzi zdolnych do pospolitego ruszenia z wyszczególnieniem, w jaką broń są uzbrojeni i tych podzieliły na 3 części według uniwersału. Pospolite ruszenie miało być w ten sposób zorganizowane, aby nie przyniosło szkody gospodarstwu rolniczemu. Instrukcja z 25 czerwca wspominała wyraźnie o komisjach, „jako zdradzających ufność położoną w sobie“, i narażających interes kraju na niebezpieczeństwo ³⁾).

Temi samymi prawidłami miał się kierować Krzucki co do ziemi chełmskiej ⁴⁾). Władze powstańcze liczyły na wybuch powstania w województwie wołyńskim, przepisana instrukcja polecała, ogłoszenie powstania i ustanowienie komisji porządkowej, gdy „wojsko Rzpltej do województwa wołyńskiego wkraczać będzie“, a 8 czerwca dodała Rada Najwyższa Kruckiemu do pomocy „umocowanego od Naczelnika“, Krzysztofa Medeckiego ⁵⁾).

¹⁾ Instrukcja dla obywatela Piotra Potockiego do województwa lubelskiego delegowanego. Tamże str. 236.

²⁾ 24. VI Ustanowienie pełnomocnikiem do ziemi stężyckiej ob. Sosnowskiego na miejsce ob. Morskiego. Tamże str. 354—355. 25. VI Instrukcja dla delegowanych tamże str. 361—363.

³⁾ 25. VI Instrukcja dla ob. Sosnowskiego do ziemi stężyckiej pełnomocnikiem na miejsce ob. Morskiego obranego. Tamże str. 361.

⁴⁾ 3. VI Instrukcja dla ob. Ignacego Krzuckiego do ziemi chełmskiej i województwa wołyńskiego wysłanego. Tamże str. 237.

⁵⁾ A. P. K. T. I, str. 275.

Obok tych pełnomocników, wysyłanych przez Radę Najwyższą, Kościuszko ustanowił „zastępców pełnomocników“ przy dywizjach wojsk. Czwartego lipca Jan Horain otrzymał nominację na zastępcę pełnomocnika przy dywizjach generała Cichockiego, Sierakowskiego i wszystkich innych od Warszawy do granicy grodzieńskiej, łącznie z województwem brzesko-litewskim i powiatem kobryńskim¹⁾. Dwudziestego czwartego lipca Mikołaj Tomaszewski—przy wszystkich dywizjach wojsk w województwie lubelskim, wołyńskim i ziemi chełmskiej²⁾.

Do zakresu ich władzy należała egzekucja rozporządzeń rządowych. Wszystkie komisje porządkowe, obywatele i komendanci pospolitego ruszenia mieli podlegać władzy pełnomocnika, który mógł „nieposłusznych“ lub „niewiernych“ powstaniu członków komisji porządkowych zawiesić w urzędowaniu i na ich miejsca ustanowić innych, winnych zaś oddawać do sądów kryminalnych. Wreszcie obowiązkiem pełnomocników było zagrzewanie wszystkimi sposobami obywatelów do powstania dla „wzmocnienia i ożywienia gorliwości ducha narodowego“.

Rada Najwyższa niezwłocznie zaleciła wszystkim komisjom, komendantom pospolitego ruszenia, generał majorom milicji, ażeby byli posłusznymi rozporządzeniom ustanowionych pełnomocników.

Z powodu wyznaczenia Tomaszewskiego odwołała Rada Krzuciego i Potockiego z województwa lubelskiego i ziemi chełmskiej³⁾. Działalność Horaina obejmowała tak wielki obszar kraju, że nie mógł się wywiązać ze swoich obowiązków. Dwudziestego drugiego września mianował Kościuszko do pomocy Horainowi, pełnomocnikiem Jana Krupińskiego na województwo podlaskie. Główny nacisk kładł Naczelnik na zlustrowanie przez pełnomocnika działalności komisji porządkowych w województwie podlaskim w zakresie wykonania uniwersału z 6 i 18 czerwca w sprawie rekruta pieszego i konnego, i innych uniwersałów Rady, które dotąd nie zostały wykonane⁴⁾. Środki przedsięwzięte przez R. N. N. i Kościuszkę do kontroli nad komisjami przez wysłanie pełnomocników, przeniesione zostały również i do Wielkopolski, po wybuchu tam insurekcji, gdzie należało organizować instytucje powstańcze. Zaraz po wybuchu mianuje Kościuszko 6 września pełnomocnikami Rogalińskiego do województwa poznańskiego, Zakrzewskiego do województwa kaliskiego i Gorzeńskiego do województwa gnieźnieńskiego.

¹⁾ Tamże T. I, str. 396—397.

²⁾ Tamże T. II, str. 3—4.

³⁾ Tamże str. 12.

⁴⁾ Tamże str. 180—182.

Pełnomocnicy ci mieli zachęcać obywatelów do łączenia się do powstania, uzbrajać ich, wybierać rekruta z piątego i pięćdziesiątego dymu i „aby egzekucja ściśle w tem województwie prowadzona była”, zorganizować komisje porządkowe według przepisanej organizacji przez R. N. N.¹⁾.

Dla tychże samych celów przy dywizji gen. Dąbrowskiego na województwo łęczyckie, kujawskie, sieradzkie i część rawskiego, mianowicie na ziemię sochaczewską i gostyńską, mianowany został pełnomocnikiem Józef Wybicki²⁾.

Na schyłku powstania Rada Najwyższa mianowała do województwa sieradzkiego i ziemi wieluńskiej Okołowa, a gdy ten został odwołany, miał go zastąpić Tadeusz Wyssogierd.

Nim zobaczymy jak pełnomocnicy współdziałali z komisjami, trzeba wspomnieć, że w województwie rawskim, po wznieceniu powstania przez Leona Bielickiego, generała majora, tenże domagał się od Rady Najwyższej ustanowienia pełnomocnika, celem zorganizowania ziemi sochaczewskiej, a Franciszek Leszczyński w imieniu obywateli ziemi rawskiej prosił, „aby Rada Najwyższa Narodowa wyznaczyła pełnomocnika, aby ten czuwał na obrót nieprzyjaciół, śledził jego kroki a widząc oswobodzoną ziemię Komisję Porządkową ustanowił i inne najzbawienniejsze środki dla zwiększenia siły Zbrojnej Narodowej obmyślił“³⁾.

Rada Najwyższa nie chciała mianować nowego pełnomocnika w rawskie, skoro został nim Wybicki, wszakże 18 września z obozu pod Mokotowem wyszła od Kościuszki nominacja dla Leszczyńskiego na pełnomocnika ziemi rawskiej, a w oswobodzonych częściach ziemi sochaczewskiej i powiatu mszczonowskiego, dla wsparcia powstania i zorganizowania komisji porządkowej, do pomocy Wybickiemu, a faktycznie do samodzielnego działania, gdyż tamten posuwał się z dywizją Dąbrowskiego na zachód, przeznaczony został na pełnomocnika Melchjor Szajowski⁴⁾.

Powstanie nie objęło dotychczas północnej części Księstwa Mazowieckiego t. j. ziem wyszogrodzkiej, zakroczymskiej, różańskiej i ciechanowskiej wskutek zajęcia tych ziem na początku insurekcji przez wojska pruskie.

Zwinięcie oblężenia Warszawy postawiło te okolice w sytuacji podobnej do części województwa sandomierskiego, gdyż znaczna część

1) A. P. K. T. II str. 135—137.

2) Tamże str. 141—143. Wybicki. *Pamiętnik*. Obraz Polaków i Polsk T. V, str. 77—80.

3) Franciszek Leszczyński do R. N. N. A. G. v. 248 karta 379.

4) A. P. K. T. II, str. 173—175, str. 203—204.

wojsk pruskich została ściągnięta do Wielkopolski przeciwko insurgentom. Dla zorganizowania tam powstania wysłała Rada Mikołaja Glinkę, komisarza Komisji Księstwa Mazowieckiego, który miał również przywrócić komisje łomżyńską i nurską. Były to jednak próby wznowienia insurekcji, a działalność Glinki, jeżeli wogóle ją rozpoczął, nie doprowadziła do żadnego rezultatu¹⁾.

Ci pełnomocnicy rządowi przypominali „representants en mission“ rewolucji francuskiej, ale zakres ich władzy był znacznie mniejszy, niżeli francuskich, szczególnie w sprawach wojskowych i stosunku do generałów, dowodzących, rozszerzona została natomiast ich władza nad instytucjami cywilnymi powstania²⁾.

Pełnomocnicy działają od chwili ustanowienia, aż do końca insurekcji. Najpierw czynności swoje rozpoczęli Potocki, pełnomocnik lubelski i Krzucki, pełnomocnik chełmski. Pierwszego widzimy piątego, drugiego 6 czerwca na posiedzeniu komisji. Pełnomocnik przychodził na posiedzenie Komisji i stosownie do instrukcji żądał okazania wszystkich rozporządzeń rządowych i usprawiedliwienia, dla czego nie zostały wykonane. Zarządzenia pisemne do komisji sprowadzały się do dwóch punktów: 1° raportu z działalności, 2° przedstawienia organizacji komisji³⁾.

Nie wszystkie komisje wprowadziły w życie organizację komisji porządkowych z dnia 30 maja, od której w znacznym stopniu zależała dobra działalność. Tę sprawę organizacji pełnomocnicy stawiali sobie za jeden z pierwszych punktów pracy w komisjach.

Potocki powołuje nową Komisję, w jego obecności Komisja dzieli się na wydziały.

Ciągłe zmiany komisarzy w komisji ziemi stężyckiej, zmuszają Morskiego pełnomocnika, do wydania zlecenia dawnym komisarzom pełnienia swych obowiązków dotąd, póki nowy skład wyznaczony przez Radę nie zjedzie się⁴⁾.

Zapoznając się ze stosunkami, panującymi w komisjach, pełnomocnicy dostrzegli, że komisje nie przesłały żadanego przez Radę Najwyższą wykazu obecnych komisarzy, oraz komisarzy wybranych do ostatniego sejmiku elekcyjnego, bez których nie mogła Rada mianować komisarzy według przepisanej przez siebie organizacji. Trudno przypisać nie wypełnienie przez komisje tego zlecenia Rady Najwyższej opiesz-

1) A. P. K. T. II str. 238 i 240.

2) Aulard *Histoire politique de la revolution française*. Paris 1921.

3) Rezolucja Krzuckiego do Komisji chełmskiej. A. G. v. 253. karta 116. Urządzenie pełnomocnika Horaina nakazane komisji bielskiej. Tamże v 247 karta 362.

4) Morski do Rady Najwyższej z Stężycy 13 czerwca. A. G. v. 321 karta 16.

łości komisyj, raczej brak druków organizację tę przepisujących, usprawiedliwia komisje dostatecznie. Horain i Gorzeński sami nadsyłają Radzie wspomniane wykazy.

Niedomagania organizacyjne komisyj zwracają uwagę pełnomocników, w korespondencji ich z Radą Najwyższą często spotyka się żądania powiększenia lub uzupełnienia składu komisyj przez mianowanie nowych członków.

Zaradzając dezorganizacji komisji stężyckiej, mianuje Morski na sekretarza Komisji Leszczyńskiego i wyznacza do dozoru zwierzchniczego, kancelarii i ekspedycji, księdza Lotockiego, a zamianowany na jego miejsce Chotkowski zalecił komisji wydanie obwieszczenia „iżby obywatele stężyńscy, mianowicie nowoustanowieni komisarze nie chcieli się wymawiać w czasie niewiadomością“¹⁾.

Krzucki w Komisji Chełmskiej po okazaniu instrukcji wygłosił na sesji mowę, „że ziemia chełmska stosownością z innymi do rządu rosyjskiego widocznie okazała się chętną być pod panowaniem rosyjskiem przez list do imperatorowej pisany“²⁾. Komisji polecił, aby sesje ranne odbywały się od godziny 8 do 1 po południu, a wydziały oddzielnie w miejscach przez siebie wybranych, przygotowując sprawy na plenum komisji dla zdecydowania ich na sesjach poobiednich i pełnienia obowiązków według dawnej organizacji, dopóki nowa nie wprowadzi zmniejszenia lub zmiany członków. Nie znając mieszkańców ziemi chełmskiej, w celu przesłania Radzie Najwyższej kandydatów do komisji, polecił członkom Sądu Kryminalnego głosować na kandydatów do komisji, aby ich klasyfikowali, dając „trzy kreski najlepszemu, dwie średniemu, jedną dobremu“³⁾. Z wyniku głosowania ułożył listę kandydatów, przesyłając ją do zatwierdzenia Radzie Najwyższej.

Szczególne zadanie mieli pełnomocnicy w województwie sandomierskim. Instytucje powstańcze po przesunięciu się działań wojennych do województw środkowych i wschodnich wymagały odbudowy, zaś praca komisyj odbywała się w specjalnych warunkach, wobec bliskiego sąsiedztwa nieprzyjaciół. Ponieważ szlachta sandomierska licznie emigrowała w kordon austriacki, pełnomocnik powiatu sandomierskiego Popiel, polecał wydanie komisji sandomierskiej zlecenia do komeńd i granicznych komor, aby te zabroniły przekraczania granicy austriackiej.

1) Chodkowski do Rady 21 czerwca A. G. v. 388 karta 142.

2) Krzucki do R. N. N. z Chełma 8 czerwca. A. G. v. 253 karta 114.

3) Szlachta chełmska w roku 1793, usłyszawszy o zamierzonym rozbiórce ziem, wystąpiła z adresem do Katarzyny II i oddała się jej w opiekę. Korzon *Wewnętrzne dzieje* T. V, str. 260. Żupański. *Pamiętniki z XVIII wieku* T. V str. 498.

Przysunięcie się Prusaków do Sandomierza 10 czerwca, zmniejsza komplet komisji do kilku zaledwie osób, mniejszy niż tego wymaga organizacja i tegoż dnia komisarze rozjechali się zagranicę, z wyjątkiem trzech. Próżne są zarządzenia pełnomocnika Gosławskiego, wobec niemożności ich egzekwowania.

Gosławski nie zdołał również powołać do życia komisji w Kielcach dla powiatu chełmińskiego i opoczyńskiego, wskutek znajdującego się nieprzyjaciela w Staszowie, gdyż komisarze wyznaczeni przez Radę Najwyższą do wspomnianej Komisji wyjechali również do zaboru austriackiego¹⁾.

Lepiej było z komisją radomską, która aczkolwiek pracuje w całym składzie, to jednak daleką jest od regularnego wypełniania swoich obowiązków; 17 czerwca Kochanowski w Radomiu ogłosił pospolite ruszenie, a na żądanie wyjaśnienia działalności Komisja wcale nie odpowiedziała, gdy praca pełnomocnika w „powiecie coraz bardziej ściśnionym przez nieprzyjaciół“ stała się trudniejsza²⁾.

Działalność komisji w województwie sandomierskiem ustaje w końcu czerwca, kiedy województwo zajęli Prusacy. Taki stan rzeczy przetrwał do połowy października. Dó oswobodzonego sandomierskiego wysłała Rada Aleksandra Linowskiego, licząc, że przy jego

¹⁾ Raporty Popiela do Rady Najwyższej z Sandomierza 15 i 16 czerwca A. G. v. 253 karta 142, 144. Raport Gosławskiego pełnomocnika powiatu sandomierskiego i chełmińskiego z Sandomierza 16 czerwca... „Zbliżający się nieprzyjaciół w tej okolicy tak zatrworzył obywatelów, że porzuciwszy majątek w Galicję ujechali. Takiej emigracji, chcąc położyć tamę, zakazała komisarzom bez pozwolenia puszcząć, lecz pod Sandomierzem wszyscy przybywając, gdzie brzegi Wisły obydwie do obcego Rządu należą, przepuszczeni zostali i w takim komisja zostając położeniu, ani siły pomnożyć z obywateli do pospolitego ratunku, urzędować nie jest zdolna, bo wszystkie jej zlecenia są próżne“. A. G. v. 388 karta 8.

²⁾ Odezwa Kochanowskiego do obywateli powiatu Radomskiego... „powołany na urząd pełnomocnika do zwołania pospolitego ruszenia powiatu Radomskiego... ogłosiłem tu pospolite ruszenie dziś w mieście Radomiu.. wzywam Was współobywatele wszystkich w ogólności i każdego w szczególności..., ażeby każdej wsi połowa gromad ludzi zdatnych do boju w gotowości była do ruszenia. Druga połowa gromady zostanie do pilnowania roli. Każdy obywatel szlachcic, dziedzic, czy possesor ma się stawić na koniu zbrojnym... ażeby zaś ten uniwersał wszystkich mieszkańców powiatu naszego, jak najprędzej doszedł wiadomości — zaleca się obywatelom, księżom, plebanom, iżby go w parafiach swoich przepisawszy z oryginału od dworu do dworu kursorją niezwłocznie przesyłali... Prócz tego z ambon po kościołach, miastach i miasteczkach, po rynkach, bożnicach, szkołach, aby był ogłaszany zaleca“. Radom 17 czerwca 1794 r. A. G. v. 388 karta 12—13. Raport Kochanowskiego do Rady Najwyższej z 19 czerwca, Tamże karta 10. Raport Kochanowskiego do Rady Najwyższej z Radomia 26 czerwca. Tamże karta 21.

pomocy sandomierzanie wznowią komisje i przyczynią się do powiększenia siły zbrojnej¹⁾.

Linowski, podjął się tej misji bardzo niechętnie; siła jaką rozporządzał wynosiła 747 ludzi, „z których połowa jest na koniach nie mogących służyć, bez broni, z oficerami z których dwóch lub trzech jest takich najwięcej na których spuścić się mogą — pisze do Rady, — czuję, że losowi pozostawiony jestem“²⁾. Dziwne wyda się, że Linowski nie zna organizacji sądownictwa kryminalnego, o czym świadczy raport do Rady, żądający wyjaśnienia, czy Sąd kryminalny, ma być jeden na całe województwo, czy przy każdej komisji.

Naturalnie, pierwszym zadaniem musiało być przywrócenie komisyj. Linowski chce powołać komisje w dawnym rozkładzie i tych samych komisarzy, „bo do odmienienia osób niemasz obywateli przytomnych“. Rozpoczęła pracę komisja radomska, a checińska miała ją zacząć w Kielcach³⁾.

Sandomierska pozostała nieczynną, gdyż w Sandomierzu stali Prusacy w liczbie 300 głów; pełnomocnik Popiel, znajdujący się w Sandomierzu z niektórymi członkami komisji, czekał sposobniejszej chwili, ale prócz radomskiej aż do końca powstania nie wznowiła żadna komisja w sandomierskiej działalności⁴⁾.

Praca wysłanników rządowych nie ograniczała się tylko do żądania wyjaśnień od komisyj, w jaki sposób sprawy bieżące zostały załatwio-

1) A. P. K. T. II, str. 244—245. A. Linowski *Kołataj w rewolucji kościuszkowskiej*. Leszno 1846, str. 94.

2) Linowski do Rady Najwyższej z Radomia. 27 października. A. G. v. 253 karta 298.

3) Linowski do Rady Najwyższej z Radomia 25 października. A. G. v. 253 karta 292. Odezwa Linowskiego do obywatelów województwa Sandomierskiego. „Ziomkowie podniecać na nowo umysły wam trzeba przemocą i przytomnością nieprzyjaciół przytłumione, wróćcie się znowu do pełnienia obywatelskich waszych obowiązków... chcąc... skutecznie dopełnić obowiązku megogo wzywam komisje porządkowe najprzód, aby te na miejscach sobie przeznaczonych znajdowały się i niezwłocznie pełniły przepisane sobie organizacją obowiązki. Powtóre, aby natychmiast niedobranymi rekrutów z piątego dymu, oraz zastępców konnych wybierały... Potrzebie. Aby komisarzom Wydziału Żywności w Radzie Najwyższej ułatwiały skupienie i przeprowadzenie żywności furazów do Warszawy. Aby kompleta Komisji były wszędzie dla dopełnienia dalszych zaleceń... Otwieram z rozpoczęciem urzędowania mego księgę obywatelską, w której... wiernie i rzetelnie zapisywać będą imiona cnotliwych, gorliwych i wiernych narodowi z jednej; złych, obojętnych i niechętnych z drugiej strony... i tę księgę Rządowi i Narodowi wiadomą uczynię... Warszawa 20 października 1794 r.“

4) Popiel do Rady Najwyższej z Sandomierza 14 października. Tamże karta 285. Linowski do Rady N. z Radomia 27 października karta 300.

ne, widzimy, jak wspólnie z komisarzami układają uniwersały do ziem, szczególnie, gdy chodzi o pospolite ruszenie i pobór rekruta.

Komisje składały pełnomocnikom raporty, tak ze szczegółowej, jak z ogólnej działalności, czasem nieregularnie i wtedy pełnomocnicy wywierają nacisk na komisarzy prezydujących¹⁾.

Naogół praca ich z komisjami jest zgodna, spotkałiśmy tylko jeden zatarg Horaina z komisją bielską, którego tłem było zarządzenie do komisji o powołaniu do pospolitego ruszenia szlachty ziemi bielskiej, dalej wybrania kantonu z 50 dymu i podatków. Te żądania pełnomocnika wydały się komisji niemożliwe do spełnienia, i wywołały obawę „aby ta rezolucja przez pełnomocnika publiczności w ziemi naszej podana, jakowego wzruszenia nie sprawiła“²⁾.

O ile słuszne były napomnienia Horaina w komisji bielskiej, o tyle niesprawiedliwe oskarżenia komisji ziemi łomżyńskiej. Zamieszczona wzmianka w Gazecie Rządowej z 17 lipca, wywołała obronę komisji³⁾.

Tylko Morski obostrza swe postanowienia aresztem komisji, tylko w postępowaniu Krzuckiego przejawia się zbytnia pewność siebie⁴⁾. Potwierdzenia swoich kroków wobec komisji żądają od Rady, co Rada skutecznie bardzo chętnie.

¹⁾ Tomaszewski do R. N. z Łukowa 11 sierpnia... „O raport od wszystkich wydziałów w Komisji już od tygodnia dopominałem się, rozumiem, że dokładnym go zrobią“. A. G. v. 253 karta 231. Do R. N. z dnia 8 czerwca z Chełma. Tamże, karta 114. Orsetti do R. N. z Bielska 16 czerwca, tamże, karta 141.

²⁾ Urządzenia pełnomocnika Horaina nakazane Komisji Bielskiej. A. G. v. 247 karta 263—264. Komisja Bielska w sprawie żądania pełnomocnika Horaina z Bielska 31 lipca, tamże karta 366.

³⁾ Łomża 19 lipca 1794 r. na sesji Komisji Porządkowej Ziemi Łomżyńskiej... Gazeta w tym momencie pod dniem 17 miesiąca terażniejszego Rządowa doszła czyni uwiadomioną Komisję, iż ta od obywatela Horaina pełnomocnika jest doniesioną do Rady Najwyższej, jakoby też Komisję zachować należało, aby czynniej w obowiązkach swoich postępowała... Niemasz żadnej rezolucji Rady Najwyższej, a przedtem Zastępczej, któraby przez komisję dopełnioną nie była, bo komisja pełni swe obowiązki nieodstępnie, a jeżeliliby w czym zwłoka okazała się, nie jest jej wina, lecz opóźnienie wiadomości tych rezolucyj, które częstokroć dopiero w miesiąc przychodzą... Obywatel zastępca w dniu 11 praesentis o godzinie pierwszej po południu przez miasto Łomżę miejsce Komisji przejeżdżając z Komisją się nie widział i nawet o swoim przyjeździe nie doniósł, a tym bardziej jakie są czynności komisji tego nie widział... Jan Boryna Skarzyński, komisarz prezydujący.

⁴⁾ Przemówienie Krzuckiego do komisarzy „...ktokolwiek będzie przez Najwyższą Radę wezwany od niego zależeć będzie wybierać albo liście na laur za czyn chwalebny, albo gałąź za nagany, że odtąd egzekucja będzie moskiewska a prawa i nakazy duchem wolnego Narodu dyktowane“. A. G. v. 253 karta 114.

Mając swoich wysłanników na całym obszarze, objętym powstaniem, przy każdej prawie komisji, pozbywała się Rada dawania wyjaśnień komisjom i załatwiania spraw mniejszego znaczenia. Często po odebraniu raportów od komisji z żądaniem wyjaśnienia wątpliwości, skierowuje zapytania do pełnomocnika, aby ten udzielił wyjaśnień.

Po ustanowieniu pełnomocników otrzymała Rada inne źródło wiadomości o pracach komisji, które uważała za miarodajniejsze od raportów komisji.

Najczęstsze są raporty Sosnowskiego, pełnomocnika ziemi stężyckiej, obejmujące wiadomości o wszystkich czynnościach komisji, za co otrzymuje pochwałę od Rady¹⁾, dokładne Horaina, Krzuckiego, Orsettiego i Tomaszewskiego.

Ocena pracy komisji przez pełnomocników wypadnie różna. Krzucki, który tak ganił komisję chełmską, wyraża się o lubelskiej, że „skład onej z tych którzy byli przytomni zawierał obywateli gorliwych i pracowitych²⁾”.

Tak było na początku czerwca, ale zmieniło się niezadługo po przegranej Zajęczka pod Chełmem, postrach padł na komisarzy, że rozjechali się w kordon, a próżno po ucieczce wojsk austriackich we wrześniu Tomaszewski nawoływał komisarzy do pracy w komisji. Sam pracuje za komisję, wysyłając do dworów polecenia o potrzebie złożenia podatków, rekruta i „o zwrócenie się ku ojczyźnie“... Czuwa pełnomocnik późnej nad komisją, która wobec ciągłych niepewnych wiadomości mogła rozpierzchnąć się, i kiedy przybiegło z Łukowa kilku wystraszonych osób, celem schronienia się w Lublinie przed Austriakami, Tomaszewski ostrzegł ich przed rozsiewaniem złych wieści „bo straciłby komisję i wniwecz poszłyby jego poczynania“³⁾.

Podkreślić trzeba tę stronę działalności pełnomocników, jak często odgrywają rolę hamującą dla komisarzy, którzy przejęci strachem na wieść o zbliżającym się nieprzyjacielu, rzucali swe obowiązki lub na dobre się rozjeżdżali.

Komisje odniosły bezwątpienia korzyść z wysłania pełnomocników. Powagą swoją wysłanników rządowych zmuszali komisarzy porządkowych do intensywniejszej pracy, wyrównywali te zaległości, jakie się wytworzyły w komisjach, czy to wskutek niedbalstwa ze strony

¹⁾ Uwielbienie w pełnieniu obowiązków ob. Sosnowskiego, pełnomocnika Rady do ziemi stężyckiej i powiatu garwolińskiego. A. P. K. T. II, str. 34.

²⁾ Krzucki do Rady N. z Chełma 8 czerwca. A. G. v. 253 karta 114.

³⁾ Raporty Tomaszewskiego z Lublina do Rady z sierpnia, września. Tamże Raport Potockiego do Rady. A. G. v. 252 karta 279.

komisarzy, czy niemożności wypełnienia zarządzeń rządowych. W komisjach podnosili znaczenie insurekcji dla kraju, stanowili czynnik nie tylko kontrolujący, ale i pośredniczący między władzą centralną w stolicy, a ośrodkami lokalnymi na prowincji.

II. Oprócz komisji porządkowych tworzono jednocześnie przy spisywaniu aktów powstania w województwach i ziemiach sądy kryminalne.

Powołanie ich było konsekwencją 7 artykułu aktu z 24 marca, stanowiącego w województwie sąd kryminalny, który miał być groźbą dla przeciwników powstania.

W ten sposób powstały sądy przy komisjach w województwie sandomierskim¹⁾, lubelskim²⁾, i w podlaskim przy komisji drohickiej³⁾.

W Księstwie Mazowieckim Rada Zastępcza przepisała również organizację sądu kryminalnego dla całego księstwa⁴⁾. Kościuszko zaś ustanowił 28 kwietnia w Krakowie Sąd Kryminalny dla województwa krakowskiego⁵⁾ i 3 maja w obozie pod Winiarami dla ziemi chełmskiej⁶⁾.

W organizacji Sądu Kryminalnego Krakowskiego, do którego należały zbrodnie i wykroczenia przeciw insurekcji, tudzież wszystkie sprawy należące dawniej do sądu ziemiańskiego lub apelacyjnego miejskiego, — określona została poraz pierwszy rola komisji porządkowej w zakresie sądownictwa kryminalnego. Oskarżał w sądzie z urzędu wybrany przez sąd instygator na zasadzie doniesienia komisji lub jednostki prywatnej, a nadto miała komisja co tydzień ogłaszać w drukowanej odezwie publiczności o liczbie występnych, kategoriach zbrodni i wyrokach⁷⁾.

Tylko Sąd Kryminalny Krakowski i Księstwa Mazowieckiego rozpoczął swe funkcje w przepisany czas⁸⁾. W innych kończyło się

¹⁾ Komisja Sandomierska do Kościuszki 22 maja cyt. Rkp Bibl. Krasieńskich. Nr. 4084 str. 240.

²⁾ Adres Radomianów... tamże str. 234—236. Zapisanie aktu powstania ziemi stężyckiej do ksiąg ziemiańskich. A. G. v. 241 karta 207—211. Akces ziemi łukowskiej. A. G. v. 273 karta 46. Potocki do Rady Najwyższej z Lublina 27 lipca. A. G. v. 252 karta 341.

³⁾ Rkp Akademii Umiejętności Nr. 190 str. 3—10.

⁴⁾ 22. IV Ustanowienie Sądu Kryminalnego. A. P. K. T. I, str. 17—20.

⁵⁾ Urządzenie Sądu Kryminalnego województwa krakowskiego. N a b i e l a k, l. c., str. 156—160.

⁶⁾ Lista Sędziów Kryminalnych Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego przez Naczelnika 3 maja w obozie pod Winiarami ustanowionych. A. G. v. 253 karta 130.

⁷⁾ Urządzenie sądu kryminalnego l. c.

⁸⁾ W ziemi stężyckiej obywatele przepisali organizację sądu kryminalnego, powołując do niego 17 sędziów, „którzy jurysdykcję rozpoczną; w przypadku

przecież narazie na powołaniu członków, gdzieś na przepisanie tymczasowej organizacji i oczekiwaniu na sprawę¹⁾.

Bezczynność sądów z wyjątkiem sądu Księstwa Mazowieckiego i województwa Krakowskiego dotrwała aż do chwili objęcia władzy przez Radę Najwyższą. Należało unormować ten prowizoryczny stan. Po wydaniu organizacji dla komisji porządkowych przyszedł czas na sądownictwo kryminalne. Rozwijając zasady wyrażone w wspomnianym artykule aktu powstania mieszkańców województwa krakowskiego, przepisała Rada organizację dla sądów kryminalnych wojewódzkich.

„Organizacja“ normowała ich skład, rodzaj należących do nich spraw, procedurę oraz ich ilość. Odtąd będzie jeden sąd kryminalny na całe województwo²⁾, urzędujący w stołecznym mieście województwa³⁾.

Już w organizacji komisji określone zostały ich obowiązki wobec sądownictwa, a rozporządzenie wykonawcze z 4 czerwca, w sprawie tworzenia komisji na nowych podstawach polecało nadesłać wykaz osób, tworzących sądy kryminalne, oraz wybranych na ostatnich sejmikach elekcyjnych: elekcjach miejskich do sądów ziemskich i apelacyjnych miejskich⁴⁾.

Teraz wobec nowej organizacji sądownictwa rozszerzyły się żądania komisji. Zbadanie dotychczasowej działalności sądów, odebranie przysięgi od nowoustanowionych komisarzy, przypadło w udziale wydziałom sprawiedliwości komisji, przy których znajdował się sąd kryminalny. Roztaczając nadzór nad sądownictwem, wymagać miały komisje ciągłych raportów od sądów z wyszczególnieniem kompletu sądowego i wszystkich osądzonych spraw⁵⁾.

Gdy przyszło do zaprowadzenia nowej organizacji, małą komisje

niebyłości spraw też od czasu do czasu odwoływać, a w potrzebie w komplecie osób najmniej pięciu tu do miasta Stężyicy lub gdzie okoliczności krajowe dozwolą, zjeżdżać się będą...“ Zapisanie aktu powstania l. c.

1) 3. VI Organizacja Sądów Kryminalnych wojewódzkich z wyszczególnieniem zbrodni i kar. A. P. K. T. I, str. 245—251.

2) l. c.

3) l. c.

4) Prawidła dla komisji porządkowych względem wyboru osób skład ich formować mających. A. P. K. T. I, str. 262—263.

5) Zlecenie komisjom porządkowym koronnym zrewidowania i odebrania protokółów dawnych sądów kryminalnych i takowym ustanowionym oddania. A. P. K. T. I, str. 280

wykazały incjatywę. Nadsyłanie list ciągnęło się długo¹⁾, niektóre komisje nie nadesłały ich wcale²⁾.

W województwie lubelskiem, dzięki staraniu pełnomocników Potockiego i Tomaszewskiego, a nie komisji, dopiero 5 sierpnia „sądy się ustanawiają“³⁾. Sąd rozpoczął wreszcie swe czynności 22 sierpnia w Łukowie, złożony w części z Lublinian i Łukowian⁴⁾.

Komisje województwa sandomierskiego nie objawiły nawet chęci organizowania sądów na nowych zasadach.

Zrozumienie ustanowienia sądownictwa kryminalnego, któreby mogło przyczynić się do szerszej akcji komisji w społeczeństwie widziały tylko komisje ziemi bielskiej i wiskiej⁵⁾.

Istniejący jakiś czas sąd chełmski nie wykazał szerszej działalności, a między nim a komisją zachodziły ciągle niesnaski⁶⁾.

W przeciwieństwie do komisji, pełnomocnicy natomiast widzą potrzebę ustanowienia sądownictwa, które w ich mniemaniu mogło się przyczynić do skuteczniejszej działalności komisji i groźbą kar zmusić społeczeństwo do większej ofiarności⁷⁾.

ZAMKNIĘCIE

Kończyły komisje swój żywot w takich samych okolicznościach, w jakich go zaczęły, t. j. w akcji wojennej. Tworzyły się przy zwycięstwie wojsk narodowych, kończyć się musiały, gdy połacie kraju zajmowane zostawały przez wojska pruskie, rosyjskie i austriackie.

¹⁾ Rekwizycja Komisji Porządkowej Mielnickiej o przysłanie list sędziów ziemiańskich i wydziałowych w porządku nominacji sędziów kryminalnych województwa podlaskiego. A. P. K. T. I, str. 434—435. Pełnomocnik Orsetti nadesłał Radzie listę dopiero 23 czerwca. A. G. v. 231 karta 23—24. Tamże do Rady z Bielska 7 lipca... A. G. v. 253 karta 172.

²⁾ lubelska, stężycka, radomska.

³⁾ Potocki do Rady Najwyższej 22 lipca. A. G. v. 253 karta 228. Tomaszewski do Rady Najwyższej z Lublina 5 sierpnia. A. G. v. 253 karta 205.

⁴⁾ Tenże do Rady Najwyższej z Łukowa 21 sierpnia. Tamże karta 228.

⁵⁾ Komisja Bielska do Rady Najwyższej z Bielska 31 lipca. A. G. v. 247 karta 366. Komisja Wiska do Rady Najwyższej z Wizna 24 lipca. Tamże karta 225—226. 2. VIII Nominacja osób do Sądu Kryminalnego województwa podlaskiego. A. P. K. T. II, str. 38.

⁶⁾ Raport Krzuckiego do Rady Najwyższej z Chełma 8 czerwca. A. G. v. 253 karta 114.

⁷⁾ Orsetti do Rady Najwyższej 16 czerwca z Bielska. Tamże karta 140. Potocki do Rady Najwyższej z Lublina 22 lipca o potrzebie ustanowienia Sądu Kryminalnego ziemi chełmskiej. A. G. v. 252 karta 323—324. Tenże do Rady Najwyższej z Lublina 27 lipca o potrzebie ustanowienia sądu w województwie lubelskiem. Tamże karta 341. Linowski do Rady Najwyższej z Radomia 25 października w sprawie sądu na województwo sandomierskie. A. G. v. 252 karta 292—293.

Zajęcie województwa krakowskiego i sandomierskiego w połowie czerwca przez wojska króla pruskiego niweczy Komisję Krakowską i Sandomierską¹⁾. Po przegranej Zajęczka pod Chełmem kończy swe czynności Komisja Chełmska²⁾. Wkroczenie Austriaków przy końcu września do województwa lubelskiego kładzie kres Komisji Lubelskiej i Łukowskiej³⁾. W październiku znikają komisje Księstwa Mazowieckiego⁴⁾. W województwie podlaskim najdłużej przetrwała Komisja Drohiccka, którą w połowie października rozpuścili kozacy⁵⁾. Najdłużej ze wszystkich urzędowała Komisja Radomska, bo jeszcze po zdobyciu Pragi, rozwiązali ją wkraczający do Radomia Austriacy około 9 listopada⁶⁾. Najkrócej istniały i najmniej mogły rozwinąć działalność komisje w Wielkopolsce Zachodniej.

Przez cały czas trwania insurekcji ma miejsce proces powstawania i upadku komisyj. Kiedy likwidują się komisje na wschodzie i południu kraju, niezadługo powstają w Wielkopolsce. Dużo czasu w komisjach zajęło wprowadzenie organizacyj. Komisje po utworzeniu się przyjmują początkowo swoją własną organizację, a część z nich potem wydaną przez Kościuszkę. Jeszcze nie utrwaliła się organizacja z 30 kwietnia, a już Rada Najwyższa wydaje nową, obowiązującą wszystkie komisje. Nasuwa się przede wszystkim pytanie, w jakim stopniu potrafiły komisje zastosować organizację pracy. Często jest domaganie się komisyj od Rady Najwyższej nominowania nowych członków na miejsce nieobecnych komisarzy, celem uzupełnienia składu komisyj⁷⁾. Nie było wśród komisarzy stanu

¹⁾ Kupczyński, l. c., str. 266. Raport komisarza żywnościowego Lubiańskiego 29 czerwca. A. G. v. 388 karta 233.

²⁾ Raport Kacpra Wereszczyńskiego i Tomasza Paschalskiego komisarzy chełmskich do Rady Najwyższej z Lublina 10 czerwca. A. G. v. 247 karta 428. Raport biskupa Ważyńskiego, prezesa Komisji Chełmskiej z Zamościa 9 czerwca. Tamże karta 426—427. Krzucki do Rady Najwyższej 9 czerwca. A. G. v. 253. karta 122.

³⁾ Raport Komisji Lubelskiej z Markuszewa 29 września do Rady Najwyższej. A. G. v. 247 karta 406.

⁴⁾ Według protokołu raportów przychodzących do Rady A. G. v. 321.

⁵⁾ Feliks Kuczyński i Jan Swidziński, komisarze drohiccy do Rady Najwyższej 22 października. A. G. v. 247 karta 475. Wawrzecki do Rady Najwyższej 8 października. A. G. v. 270 karta 219. Po rozwiązaniu Komisji Mielnickiej pełnomocnik Tomaszewski z Lublina 21 września do Rady Najwyższej. A. G. v. 253 karta 264—265.

⁶⁾ Korzon *Wewnętrzne dzieje* T. VI, str. 14.

⁷⁾ Komisja Bielska do Rady Najwyższej 17 września. A. G. v. 321 karta 207. Komisja Czerska do Rady Najwyższej 2 lipca. A. G. v. 321 karta 49. Komisja Mielnicka do Rady Najwyższej z Międzyrzecza 23 sierpnia. A. G. v. 247 karta 374. Dodanie osób do Komisji Mielnickiej A. K. P. T. II, str. 134. 2. VIII dodanie osób do Deputacji Komisyjnej Liwskiej. Tamże str. 33. Ra-

szlacheckiego znakomitych jednostek. Podkomorzowie, cześnicy, sędziowie, chorążowie, rotmistrzowie to najczęstsze tytuły spotykane przy nazwiskach stanu szlacheckiego. Z duchowieństwa proboszczowie, kanonicy, wikariusze. Tylko w Komisji Chełmskiej komisarzem był biskup.

Komisarze ze stanu miejskiego są posesjonatami miejskimi: to przeważnie ci, którzy sprawowali funkcje burmistrzów, ławników, członków sądów miejskich. Komisarze miejscy wciągnięci do pracy w wielu komisjach biorą czynny udział narówni ze szlachtą. Charakterystyczne jednak, że Komisja, Warszawska, Łukomska, Mielnicka nie mogą znaleźć, wymaganej ilości komisarzy mieszczan i żądają od Rady nominowania na ich miejsce komisarzy z pośród ziemian¹⁾. Dla dobra sprawy czyni Rada Najwyższa ustępstwa od zasad organizacyjnych i pozwala wybierać komisarzy pochodzenia szlacheckiego na miejsce komisarzy mieszczan²⁾. Fundusz przepisany organizacjom na potrzeby kancelaryjne okazał się niewystarczający. Już w lipcu ustanowiła Rada pensje dla oficjalistów Komisji Księstwa Mazowieckiego³⁾, na schyłku powstania poleciła Wydziałowi Skarbowemu wypłacić dla każdej Komisji na kancelarję i inne wydatki: „nieodbicie potrzebne“ salvo calculo 6000 złp. w biletach skarbowych⁴⁾.

Metodą prac komisyj było omawianie rozporządzeń władz powstańczych, zastanawianie się nad środkami wykonania, ogłaszanie ich przy pomocy unwersałów, poczem następowało egzekwowanie. Ciągłość:

port Grzybowskiego z Siedlec 5 września do Rady Najwyższej o dezorganizacji Komisji Liwskiej. A. G. v. 253 karta 257—258. 2. VIII Dozwoleń Komisji Porządkowej Łomżyńskiej do brania obywateli na miejsce komisarzy nieprzygotowanych i brakujących. A. K. P. T. II str. 33. Zalecenie Porządkowej Nurskiej do pełnienia zleceń Rady i przybrania osób do kompletu komisji. A. K. P. T. II str. 35. 27. VIII Wyznaczenie osób do Deputacji Komisyjnej Warszawskiej. Tamże str. 105. 19. VIII Żądanie Komisji Wiskiej o dodanie osób. A. G. v. 247 karta 435. 1. IX Zalecenie Komisji Wiskiej do brania osób na miejsce nieprzygotowanych A. K. P. T. II str. 126. 12. IX Komisja Wiska do Rady Najwyższej o dodanie komisarzy A. G. v. 247 karta 261. 5. IX Pełnomocnik Sosnowski do Rady Najwyższej o dodanie komisarzy do Komisji Stężyckiej. A. G. v. 388 karta 83. 15. IX Komisja Stężycka do Rady Najwyższej o dodanie osób. A. G. v. 247 karta 153.

¹⁾ Komisja Wiska do Rady Najwyższej z Wizna 14 lipca. A. G. v. 257 karta 253. Komisja Warszawska do Rady Najwyższej 19 sierpnia. Tamże karta 435. Komisja Łukomska do Rady Najwyższej. Tamże karta 394. Komisja Mielnicka do Rady Najwyższej 23 sierpnia. Tamże karta 374.

²⁾ A. K. P. T. I str. 469 T. II str. 33, 35.

³⁾ Ustanowienie pensji dla oficjalistów Komisji Porządkowej Warszawskiej A. K. P. T. I str. 424.

⁴⁾ 11. X Wyznaczenie po 6000 złp na dodatki dla każdej komisji porządkowej wojewódzkiej. A. K. P. T. II str. 262.

pracy przeszkadzały zmiany miejsc urzędowania, rozjeżdżanie się komisarzy, do czego zmuszało bliskie nieraz sąsiedztwo wojsk nieprzyjacielskich¹⁾. Odległość od stolicy i władz centralnych była przyczyną, że uniwersały i rozporządzenia przychodziły nieraz spóźnione.

Ze współczesnych jedynie Zajączek osądził surowo Komisję Chełmską i Lubelską²⁾. Pozatem nie doszedł do nas ani jeden głos współczesny, któryby charakteryzował ogólnie komisje porządkowe. W opinii Najwyższego Naczelnika Komisja Krakowska zasłużyć miała na rozwiązanie³⁾, a komisarzom bielskim, którzy wzbraniali się przyjąć urząd, groziła Rada zapisaniem w księgach komisji, jako ludzi „nieczynnych i oziębłych“⁴⁾. To były jednak wyjątki.

Kilkuset ludzi, którzy się przesunęli w komisjach jako komisarze, musieli wydobyc z społeczeństwa ofiary na rzecz insurekcji: wciągać społeczeństwo do pracy na rzecz powstania.

o rozjechaniu się Komisji Mielnickiej. A. G. v. 253. Raport Komisji Drohickiej do Rady Najwyższej 20 września o przeniesieniu się do Sokołowa. A. G. v. 247 karta 473. Komisja Radomska 29 czerwca przeniosła się do Białobrzegów, 30 czerwca do obozu pod Winiarami, 1 lipca do Chynowa w ziemi czerskiej. A. G. v. 321 karta 41. Raport pełnomocnika Chodkowskiego o przeniesieniu się Komisji Stężyckiej ze Stężycy do Kozienic. A. G. v. 388 karta 14. Raport Komisji Czerskiej do Rady Najwyższej 2 lipca o przeniesieniu się z Warki do Czerska. A. G. v. 321 karta 40. Komisja Lubelska jakiś czas znajdowała się w Markuszewie, Puławach, Rachowie — raport Potockiego do Rady Najwyższej. A. G. v. 252 karta 279; raport Komisji 24 czerwca. A. G. v. 247 karta 282—283. 22 czerwca przeniosła się Komisja nawet w kordon austriacki — raport Komisji 22 czerwca. A. G. v. 247 karta 384—385.

²⁾ Zajączek do Rady Najwyższej z obozu pod Chełmem 31 maja. A. G. v. 252 karta 195—196.

³⁾ Kupczyński, l. c., str. 288—289.

⁴⁾ 16. VII Deklaracja względem wzbraniających się przyjąć urzędów. A. K. P. T. I, str. 441.

TABLICA KOMISYJ PORZĄDKOWYCH

№	Województwo	Nazwa	Miejsce powstania	Data powstania	Data zwińnięcia
1	Krakowskie	Krakowska	Kraków	25 marca	15 czerwca
2	Sandomierskie	Sandomierska	Nowy-Korczyn	30 kwietnia	15 czerwca
3	„	Radomska	Radom	10 maja	9 listopada
4	„	Stężycka	Stężyca	7 maja	15 czerwca
5	Ziemia Chełmska	Chełmska	Chełm	6 kwietnia	8 czerwca
6	Lubelskie	Lubelska	Lublin	30 kwietnia	koniec wrześ- nia
7	„	Lukowska	Luków	29 kwietnia	koniec wrześ- nia
8	Ks. Mazowieckie	Mazowiecka	Warszawa	19 kwietnia	2 listopada
9	„	Czerska	Warka	1 maja	październik
10	„	Garwolińska	Garwolin	8 maja	październik
11	„	Warszawska	Warszawa	6 maja	październik
12	„	Łomżyńska	Łomża	15 maja	październik
13	„	Liwska	Liw	7 maja	październik
14	„	Nurska	Nur	początek maja	październik
15	„	Wiska	Wizno	27 czerwca	październik
16	Podlaskie	Bielska	Bielsk	1 maja	druga połowa października
17	„	Drohicka	Drohiczyn	12 maja	druga połowa października
18	„	Mielnicka	Mielnik	15 maja	druga połowa października
19	Rawskie	Sochaczewska	wieś Kampinos koło Sochaczewa	29 września	30 września
20	Sieradzkie	Sieradzka	Sieradz	12 sierpnia	początek paź- dziernika
21	„	Wieluńska	Wieluń	27 sierpnia	początek paź- dziernika
22	„	Ostrzeszowska	Ostrzeszów	27 sierpnia	początek paź- dziernika
23	„	Bobrowska	Bobrowo	27 sierpnia	początek paź- dziernika
24	Poznańskie	Poznańska	Gąbin	14 sierpnia	początek paź- dziernika
25	Gnieźnieńskie	Gnieźnieńska	Gniezno (?)	5 września	początek paź- dziernika

SPIS KOMISARZY PORZĄDKOWYCH¹⁾

KOMISJA BIELSKA.

1.	Cycanowski Andrzej ks.	A. G. v. 286 karta 87
2.	Gotowicki Piotr z.	A. G. v. 279 k. 80
3.	Gołaszewski Jan ks.	A. G. v. 247 k. 355, tamże 286 k.
87
4.	Gotyński Andrzej z.	A. G. v. 287 k. 87
5.	Haliburton Antoni Stuart z.	A. G. v. 247 k. 360
6.	Hryniewski Paweł z.	A. G. v. 241 k. 340, tamże 247 k.
355
7.	Idźkowski Michał z.	A. G. v. 286 k. 87
8.	Jaroszewicz Benedykt z.	A. G. v. 247 k. 360
9.	Karranowicz Szymon z.	A. G. v. 251 k. 192
10.	Lawistowski Tomasz z.	A. G. v. 247 k. 360
11.	Markowski Walenty z.	A. G. v. 286 k. 87
12.	Markowski Wawrzyniec z.	A. G. v. 251 k. 192
13.	Markowski Władysław z.	A. G. v. 247 k. 360
14.	Orsetti Wilhelm z.	A. G. v. 247 k. 355, tamże 286
k. 87
15.	Szykowski Jan ks.	A. G. v. 247 k. 360
16.	Szumowicz Paweł z.	A. G. v. 321 k. 36, tamże v. 247
k. 355
17.	Strachowicz Antoni z.	A. G. v. 247 k. 355, tamże v.
286 k. 87
18.	Trojanowski Feliks z.	A. G. v. 251 k. 192, tamże v. 247
k. 360
19.	Węgierski Jan z.	A. G. v. 251 k. 192, tamże v. 247
k. 360
20.	Bielawski Hilary ks. humen
bielski grecko-nieunicki	A. G. v. 321 k. 107

KOMISJA CHEŁMSKA

1.	Bielawski Antoni z.	A. G. v. 247 k. 416
2.	Boguchwański z.	A. Cz. v. 831 k. 574
3.	Cichocki Józef z.	A. Cz. v. 831 k. 574
4.	Karsza Wincenty z. podstoli	A. Cz. v. 831 k. 574
5.	Komorowski ks.	A. G. v. 247 k. 416
6.	Kończakowski Jan z.	A. Cz. v. 831 k. 574
7.	Krebs Jan m.	A. G. v. 247 k. 416
8.	Nowicki Jan m.	A. G. v. 247 k. 416
9.	Olędzki Jan z.	A. G. v. 247 k. 416

¹⁾ W spisie uwzględniono tylko komisarzy czynnych. Ks. przy nazwisku oznacza ksiądz, z ziemianin, m. — mieszczanin. Obok nazwisk podane ródła.

10. Orłowski Stanisław z.	A. G. v. 247 k. 416
11. Pągowski Baltazar z. starosta	A. Cz. v. 831 k. 574
12. Poletalski Stanisław z.	A. Cz. v. 831 k. 574
13. Rulikowski Franciszek z.	A. Cz. v. 831 k. 574
14. Rutkowski Tomasz z. starosta	A. Cz. v. 831 k. 574
15. Stamirowski Antoni z. cześnik	A. G. v. 247 k. 416
16. Suchodolski Józef z.	A. Cz. v. 831 k. 574
17. Suchodolski Władysław z.	A. Cz. v. 831 k. 574
18. Ważyński ks. biskup	A. G. v. 247 k. 416, A. Cz. v. 831 k. 574
19. Wereszczyński Feliks m. miecznik	A. Cz. v. 831 k. 574
20. Wereszczyński Kasper z.	A. G. v. 247 k. 416, A. Cz. v. 831 k. 574
21. Węgleński Józef z.	A. G. v. 247 k. 416, A. Cz. v. 831 k. 574
22. Wielobycki Stanisław z.	A. Cz. v. 831 k. 574
23. Wydźga Tomasz z. podkomorzy	A. Cz. v. 831 k. 574
24. Zyrzyński Kajetan z.	A. Cz. v. 831 k. 574

KOMISJA CZERSKA¹⁾

1. Ciborowski Djonizy z.	A. G. v. 254 k. 136
2. Makowicki Franciszek z.	A. G. v. 254 k. 136
3. Puszet m.	A. G. v. 254 k. 136
4. Zawadzki z.	A. G. v. 254 k. 136

KOMISJA DROHICKA

1. Budzyński Stanisław z.	A. G. 247 k. 453, 466
2. Jakubowski Michał ks.	A. G. v. 247 k. 457
3. Kobyliński Alojzy z.	A. G. v. 247 k. 253
4. Kobyliński Roch z.	A. G. v. 247 k. 453
5. Kosiński Kazimierz z.	A. G. v. 279 k. 100, tamże v. 247 k. 457
6. Kuczyński Feliks z.	A. G. v. 247 k. 453
7. Kuszell Franciszek z.	A. G. v. 247 k. 453, tamże k. 457
8. Kuszell Józef z.	A. G. v. 247 k. 453, 457
9. Markowski Walenty z.	A. G. v. 279 k. 30
10. Moczulski Bartłomiej z.	A. G. v. 251 k. 157
11. Moszkowski Franciszek z.	A. G. 247 k. 453, 466

¹⁾ Bezwątpienia w komisji było więcej komisarzy, jednak z powodu braku źródeł nie można było ustalić nazwisk.

12.	Nossowski Feliks z.	A. G. v. 247 k. 453
13.	Oracewicz Piotr z.	A. G. v. 247 k. 453
14.	Ossoliński Jan z.	A. G. v. 247 k. 453, 473
15.	Pęczkowski Ferdynand ks.	A. G. 247 k. 453, 466
16.	Pudłowski Ignacy z.	A. G. v. 247 k. 453, tamże v
279 k. 238
17.	Rosiński Kazimierz z.	A. G. v. 247 k. 453
18.	Świdziński Jan z.	A. G. v. 247 k. 453
19.	Świerczewski Jan z.	A. G. v. 247 k. 453, 457
20.	Skiwski Leon z.	A. G. v. 247 k. 453
21.	Zaniewicz Dominik z.	A. G. v. 247 k. 453

KOMISJA GARWOLIŃSKA

1.	Bociuszek Feliks m.	A. G. v. 241 k. 342
2.	Chelkowski Michał z.
szambelan	A. G. v. 241 k. 342, tamże v
253 k. 287
3.	Cichocki Jan z.	A. G. v. 241 k. 342
4.	Dłużewski z.	A. G. v. 241 k. 342
5.	Fabianek Michał m.	A. G. v. 241 k. 342
6.	Galas Antoni m.	A. G. v. 241 k. 342
7.	Komierowski Franciszek z.	A. G. v. 241 k. 342
8.	Leszczyc Antoni z.	A. G. v. 241 k. 342
9.	Pawliszewski Grzegorz m.	A. G. v. 241 k. 342
10.	Rudziński Antoni z. woje-
wodzie	A. G. v. 241 k. 342
11.	Szokulski Andrzej z.	A. G. v. 241 k. 342
12.	Sufczyński Piotr z. łowczy	A. G. v. 241 k. 342

KOMISJA KRAKOWSKA

1.	Berniard Piotr m.	wdłg Kupczyńskiego — Kraków
w powstaniu, 158
2.	Czech Józef m.	wdłg Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
3.	Boguciecki Józef ks.	wdłg Kupczyńskiego, 159
A. G. v. 323 k. 21
4.	Dembiński Ignacy z. chorąży	wdłg Kupczyńskiego, 159
5.	Dembowski Sebastjan z.	wdłg Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
6.	Dembowski Stefan z.	wdłg Kupczyńskiego, 158—159
A. G. v. 323 k. 21
7.	Dembowski Teodor z.	A. Cz. v. 831 k. 617
8.	Jordan Józef z.	wdłg Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21

9.	Kłose Fryderyk m.	wdług Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
10.	Linowski Wojciech z.	wdług Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
11.	Łańcucki ks. pijar	A. Cz. v. 831 k. 617
12.	Mieroszewski Stanisław z.	wdług Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
13.	Przanowski Ludwik ł.	wdług Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
14.	Radwański Feliks m.	wdług Kupczyńskiego, 158
15.	Scheidt Franciszek m.	wdług Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
16.	Ślaski Andrzej z.	wdług Kupczyńskiego, 158
17.	Śniadecki Jan m.	wdług Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
18.	Sołtyk Teodor ks. kanonik	wdług Kupczyńskiego, 158
A. G. v. 323 k. 21
19.	Strzałkowski ks.	A. Cz. v. 831 k. 617

KOMISJA LIWSKA

1.	Ciszkowski Franciszek z.
starosta	A. G. v. 247 k. 274, tamże v. 247
k. 178
2.	Domański Antoni z.	A. G. v. 247 k. 178, tamże v. 255
k. 205
3.	Łoźmiński Jan ks. proboszcz	A. G. v. 247 k. 178, tamże v. 255
k. 205
4.	Meisner Jan m.	A. G. v. 247 k. 274, tamże v. 247
k. 178
5.	Noyszewski Antoni z.	A. G. v. 225 k. 205
6.	Popławski Wojciech z. pod-
starosta	A. G. v. 241 k. 332, tamże v. 247
k. 178
7.	Roguski Franciszek z.	A. G. v. 247 k. 178
8.	Roguski Piotr z.	A. G. v. 241 k. 274, tamże v. 247
k. 178, tamże 255 k. 205
9.	Sarniecki Józef ks. pro-
boszcz	A. G. v. 247 k. 178
10.	Sawicki Kajetan z.	A. G. v. 247 k. 178
11.	Sapalski Szymon z.	A. G. v. 247 k. 209
12.	Sapkiewicz Benedykt z.	A. G. v. 241 k. 274, tamże v. 247
k. 178
13.	Sobieski Józef z. miecznik	A. G. v. 241 k. 274, tamże v. 247
k. 178
14.	Więckowski Maciej z.	A. G. v. 241 k. 274, tamże v. 247
k. 178

15. Świętochowski Ignacy z. A. G. v. 247 k. 178
 16. Wyzewski z. A. G. v. 241 k. 274

KOMISJA LUBELSKA

1. Badowski Armand z. A. G. v. 247 k. 386, 400, 405,
406
 2. Finke Benjamin m. A. G. v. 247 k. 386, 400, 405
 3. Dederko Tomasz m. A. G. v. 247 k. 386, 400
 4. Dłuski Tomasz z. podko- Bibl. Kras. rkp. nr. 4084 str. 250
morzy A. G. v. 247 k. 381
 5. Grabowski z. A. G. v. 247 k. 386, 400
 6. Greber Maciej m. A. G. v. 247 k. 386, 400
 7. Korn Krzysztof m. A. G. v. 247 k. 382
 8. Hryniewski z. A. G. v. 247 k. 386, 400, 405
 9. Kownacki Tadeusz z. A. G. v. 247 k. 386, 405
 10. Kurowski Walenty z. A. G. v. 247 k. 405, 406
 11. Lewkowicz ks. A. G. v. 279 k. 2
 12. Lipski Karol z. A. G. v. 247 k. 386, 400
 13. Markowicz Jan z. A. G. v. 247 k. 400, 406
 14. Meyerberger m. A. G. v. 247 k. 406
 15. Potocki Kajetan z. A. G. v. 247 k. 386, 400, 406
 16. Radziwiński Adam z. A. G. v. 247 k. 386, 400, 405,
406
 17. Radziwiński Jan ks. A. G. v. 247 k. 386
 18. Rejnberger Franciszek m. A. G. v. 247 k. 406
 19. Stryjeński z. A. G. v. 247 k. 400, 405
 20. Treffler ks. A. G. v. 279 k. 5
 21. Trzciniński Mikołaj z. A. G. v. 247 k. 400, 405
 22. Weber Jan m. A. G. v. 247 k. 382, 406
 23. Prandota-Wilczopolski z. A. G. v. 279 k. 2
 24. Zgliczyński Michał z.

KOMISJA ŁOMŻYŃSKA

1. Duchnowski Nikodem z. A. G. v. 247 k. 238
 2. Krajewski Marcin ks. ka- A. G. v. 247 k. 226
nonik
 3. Meleszewski Maciej z. A. G. v. 247 k. 226
 4. Ołdakowski Chryzostom z. A. G. v. 247 k. 226
 5. Przeczytański ks. prefekt A. G. v. 247 k. 226
 6. Staniszewski Michał z. A. G. v. 247 k. 100
chorąży
 7. Staniszewski Tomasz z. A. G. v. 247 k. 225
podczaszy
 8. Starzyński Jan z. podkomo- A. G. v. 247 k. 89
rzy
 9. Skarzyński Stanisław z. A. G. v. 247 k. 226
podkomorzy

10.	Stradomski Stanisław z.	A. G. v. 247 k. 226
11.	Suchodolski Stanisław z.	A. G. v. 247 k. 226
12.	Sułkowski Franciszek m.	A. G. v. 247 k. 226
13.	Woltenberg m.	A. G. v. 247 k. 239
14.	Wyszkowski Apolinary z.	A. G. v. 247 k. 226
15.	Zmijewski Franciszek z.	A. G. v. 247 k. 238

KOMISJA ŁUKOWSKA

1.	Brzeziński Edmund z.	A. G. v. 247 k. 409
2.	Dłuski Sebastjan z.	A. G. v. 247 k. 409
3.	Duczymiński Józef ks.	A. G. v. 247 k. 408, 409
4.	Eysymont Marcin ks. pro- boszcz	A. G. v. 247 k. 409
5.	Łaski Wincenty z.	A. G. v. 247 k. 409
6.	Krasuski Łukasz z.	A. G. v. 247 k. 409
7.	Miastowski Michał z.	A. G. v. 247 k. 409
8.	Miciński Józef z.	A. G. v. 247 k. 409
9.	Radomyski Antoni z.	A. G. v. 247 k. 409
10.	Rzewuski Tomasz z.	A. G. v. 247 k. 409
11.	Świeszewski Jakób ks. pro- boszcz	A. G. v. 247 k. 409
12.	Załuski Wincenty z.	A. G. v. 247 k. 409
13.	Zakrzewski Michał z.	A. G. v. 247 k. 409
14.	Zelli Jan m.	A. G. v. 247 k. 409

KOMISJA KSIĘSTWA MAZOWIECKIEGO

1.	Andrychiewicz Ignacy z.	A. G. v. 241 k. 86
2.	Biernacki	A. G. v. 241 k. 86
3.	Bilewicz Telesfor	A. G. v. 247 k. 184
4.	Breining	A. G. v. 247 k. 182
5.	Chmielewski Bonifacy	A. G. v. 247 k. 182
6.	Dembowski Teodor ks.	A. G. v. 241 k. 242
7.	Dorau ks.	A. G. v. 241 k. 184, tamże v. 279 k. 38
8.	Garlicki	A. G. v. 241 k. 50
9.	Glinka	A. G. v. 247 k. 182
10.	Gontowski	A. G. v. 247 k. 182
11.	Izbiński	A. G. v. 247 k. 182
12.	Kiciński Pius	A. G. v. 241 k. 182, tamż v. 279 k. 71
13.	Łuszczewski z.	A. G. v. 247 k. 182
14.	Makowiecki ks.	A. G. v. 247 k. 182
15.	Mroczkiewicz	A. G. v. 241 k. 86
16.	Nieświeciński	A. G. v. 247 k. 182
17.	Rafałowicz Andrzej	A. G. v. 247 k. 203, tamże v. 241 k. 305

18.	Sapalski	A. G. v. 247 k. 182
19.	Szeleżański Wojciech	A. G. v. 247 k. 182
20.	Solary Bonawentura	A. G. v. 247 k. 183
21.	Witoszyński ks.	A. G. v. 247 k. 182
22.	Wasilewski Efraim	A. G. v. 247 k. 182
23.	Woronicz ks.	A. G. v. 247 k. 182
24.	Wosidło Wawrzyniec	A. G. v. 247 k. 182

KOMISJA MIELNICKA

1.	Błoński Jan ks.	A. G. v. 279 k. 168
2.	Bobrownicki Ignacy z.	A. G. v. 247 k. 274
3.	Borkowski Kasper z.	A. G. v. 247 k. 272
4.	Gosławski Wojciech z.	A. G. v. 247 k. 374
5.	Karbowski Michał z.	A. G. v. 247 k. 272
6.	Kuczyński Dominik z.	A. G. v. 247 k. 272
7.	Niemira Michał z.	A. G. v. 247 k. 272
8.	Walkiewicz Michał z.	A. G. v. 247 k. 272
9.	Wężyk Kazimierz z.	A. G. v. 279 k. 54
10.	Woronecki Antoni z.	A. G. v. 247 k. 374

KOMISJA NURSKA

1.	Bieńkowski Tomasz z.	A. G. v. 279 k. 82
2.	Bogucki Tadeusz z.	A. G. v. 289 k. 266
3.	Bobicki Kasper z.	A. G. v. 247 k. 244
4.	Dobkowski Maciej m.	A. G. v. 252 k. 296
5.	Domaszewski Tadeusz z.	A. G. v. 247 k. 244
6.	Hryjewski Józef z.	A. G. v. 247 k. 244
7.	Jankowski Antoni z.	A. G. v. 247 k. 244
8.	Jankowski Kajetan z.	A. G. v. 279 k. 82
9.	Jakacki Karol z.	A. G. v. 279 k. 82
10.	Jakucki Kajetan z.	A. G. v. 289 k. 266, tamże v. 252 k. 292
11.	Kacki z.	A. G. v. 252 k. 296
12.	Morawski Kacper z.	A. G. v. 247 k. 244
13.	Olszyński Jan z.	A. G. v. 289 k. 266
14.	Oldakowski Ksawery z.	A. G. v. 252 k. 296
15.	Ratoniewski z.	A. G. v. 289 k. 266, tamże 252
16.	Rosłoniewski Łukasz m.	252 k. 292, 296
17.	Sobiewski z.	A. G. v. 247 k. 244
18.	Wyszomierski Stanisław z. sędzia	A. G. v. 279 k. 56 A. G. v. 289 k. 266, tamże v. 252 k. 292, tamże 247 k. 244
19.	Zapisek Franciszek m.	A. G. v. 247 k. 243
20.	Zieliński Feliks z.	A. G. v. 247 k. 244

KOMISJA RADOMSKA¹⁾

1. Gomoliński z.	A. G. v. 241 k. 304
2. Kochanowski Michał z.	A. G. v. 241 k. 304
3. Stadnicki z. prezydent Radomia	A. G. v. 241 k. 309
4. Świdziński z.	A. G. v. 241 k. 304

KOMISJA SANDOMIERSKA

1. Dunin z.	Bibl. Kras. rkp Nr. 4084 str. 253
2. Girtel Józef z.	A. G. v. 247 k. 148
3. Kochanowski Leopold	Bibl. Kras. rkp Nr. 4084 str. 283
4. Koloszowski Michał z.	A. G. v. 247 k. 148
5. Leduchowski Antoni z.	A. G. v. 253 k. 150, tamże v. 247 k. 148
6. Rogowski Andrzej z.	A. G. v. 253 k. 150, tamże v. 247 k. 148
7. Smoliński z.	A. G. v. 253 k. 150
8. Stadnicki Stanisław z.	Bibl. Kras. rkp Nr. 4084 str. 253
9. Szpot m.	Bibl. Kras. rkp Nr. 4084 str. 253
10. Tarnowski Joachim z.	Bibl. Kras. rkp Nr. 4084 str. 253

KOMISJA SIERADZKA

1. Czarkowski Wincenty z.	A. G. v. 247 k. 279
2. Czechowicz Franciszek ks.	A. G. v. 247 k. 279
3. Karśnicki z.	A. G. v. 247 k. 279
4. Milewski z.	A. G. v. 247 k. 279
5. Ordega Michał z.	A. G. v. 247 k. 279
6. Leszczyński z.	
7. Pstrokoński z.	A. G. v. 247 k. 279
8. Walewski Bogumił z.	A. G. v. 247 k. 279
9. Zbijewski Marcin z.	A. G. v. 247 k. 279
10. Zeromski Jaxa Walenty z.	A. G. v. 247 k. 279

KOMISJA STEŻYCKA Z POWIATEM GARWOLIŃSKIM

1. Bystrzycki Józef z.	A. G. v. 388 k. 14
2. Helkowski Michał z.	A. G. v. 288 k. 139
3. Komorowski Andrzej m.	A. G. v. 388 k. 14
4. Leszczyński Dominik z.	A. G. v. 247 k. 151
5. Łotocki Wincenty ks.	A. G. v. 388 k. 14
6. Niewąglowski Ignacy z.	A. G. v. 388 k. 14

¹⁾ Bezwątpienia i w tej komisji zasiadało również więcej członków, nie udało się jednak ustalić wszystkich nazwisk.

7.	Rostworowski Konstanty z.	A. G. v. 286 k. 216
8.	Szeluta Adam z.	A. G. v. 249 k. 123
9.	Serajewski Paweł ks.	A. G. v. 279 k. 365
10.	Tarkowski Baltazar ks.	A. G. v. 255 k. 96
11.	Zyrzyński Ignacy ks.	A. G. v. 247 k. 151

KOMISJA WARSZAWSKA

1.	Bystrzycki Stanisław z.	A. G. v. 289 k. 379
2.	Chrzanowski z. podstoli	A. G. v. 289 k. 347
3.	Gołaszewski Jacek z.	A. G. v. 241 k. 304
4.	Kwiatkowski Kajetan z	A. G. v. 241 k. 304
5.	Kalinowski Jędrzej z.	A. G. v. 241 k. 304
6.	Nakwaski Franciszek z.	A. G. v. 241 k. 304
7.	Szymański z.	A. G. v. 289 k. 348
8.	Szymanowski z.	A. G. v. 247 k. 435
9.	Zambrzycki Jan z.	A. G. v. 279 k. 332

KOMISJA WISKA

1.	Downarowicz Andrzej z.	A. G. v. 247 k. 253
2.	Grądzki Wiktor z.	A. G. v. 247 k. 253
3.	Rakowski Daniel z.	A. G. v. 247 k. 253
4.	Nurzyński Anzelm z.	A. G. v. 247 k. 253
5.	Szczuka Antoni z.	A. G. v. 247 k. 253
6.	Trepanowski Tomasz z.	A. G. v. 247 k. 253
7.	Tuszkowski Marcin z.	A. G. v. 249 k. 160
8.	Wilczewski Franciszek z.	A. G. v. 247 k. 253, 261
9.	Wierzbicki Ignacy z.	A. G. v. 247 k. 253
10.	Zyznowski Stanisław ks.	A. G. v. 247 k. 212